

С(5241)
П.282

1983

УРАЛДЫН ЈАНАРЫ

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Кол-во, пред. выдач _____

Сух. тип. № 7. 10296 — 10.000 000.

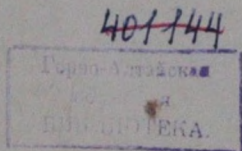
УРАЛДЫН ЈАНАРЫ

Литературно-кееркемел јуунты

Алтайдын бичиктер чыгарар издательствоzyнын
Туулу Алтайдагы бөлүги · 1983

Сб/Баш/2

П282

П282 **Песнь Урала:** Литературно-художественный сборник. — Горно-Алтайск: Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1983. — 152 с.

Былытргы ылда алтай литературанын ла искусствонун Күндери Башкирияда бткбн. Быыл башкир бичичилер биске, Алтайга, айылдап келер. Бу жуунтыга башкир бичичилердин чул-демелдери кирген.

П $\frac{70500-017}{М 138/03/-83}$ 75—83

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1983

АСХАТ МИРЗАГИТОВ,

Башкортстанның бичиичилер Бирлигининг баш-
кармазының башлыгы, Салават Юлаевтинг ады-
ла адалған республикалык сыйдың лауреады

АГИДЕЛДИН ТОЛКУЛАРЫ

Башкир литератураны өскүрерге канча ойгордың бийиги керек бол-
гон, калапту эрлер ийде-күчин салган, мактулу кыстар ла келиндер от-
жаркынын кошкон, ол литература бүгүн бистинг кажыбыстын ла өзök-
јүрегиске, санаа-күүнибиске баалу ла јуук.

Башкир јердин бүдүмин бис элбек Россия телкеминде учы-кыйузы
јок өскөн кайың агаштын јалбрагына, јакшылажарга сунган колдың
алаканына, Урал тууның көксинде ийделү согулган јүрекке эмезе керек
тужында јайым ла ак-чек учун туружарга белен колмылтыктын кабына
түней көрөдис. Башкортстанды эки јаан тала — Европа ла Азия туш-
ташканында көдүрилген бийик таш толкуларга да түней көрөргө јараар,
олордың түбинде јангыс ла ар-бүткеннин түгенбес толо байлыгы эмес,
мында база мунг жылдардың туркунына Уралдың кырларында, Агидел
ле Јайыктын јайым чөлдөринде јуртаган башкир калык-јонның өзök-
јүрегининг ойгор билерининг, омок элбек көргөннинг байлыгы бар. Бис-
тинг бүгүнгі литературабыстын тазыл-тамыры теренг. Албатының чак-
тар туркунына өскүрген культуразын адап ла ајаарып, бис «Урал-ба-
тыр», «Акбузат», «Заятуляк ла Хыухылыу», «Алпамыш», «Кузыйкурпяс
ла Маянхылыу», «Кусякбей» деген улу чөрчөктөрди ле кубаир, баит
ле өскө дө башка-башка бүдүмдү кожондорды чүмдеп, чактар телкем-
деринде јылыыйп калган улусты ла төрөл албатысты сананадыс. Бис бү-
гүн XII-чи чактын учында ла XIII-чи чактын бажында јүрген, «Юсуф ла
Зулейха» деп поэманы чүмдеген ойгор Кол Гали акынның улу кебери
алдына бажысты энийдис. Уйеденг үйеге ады-чуузы астабас «Бузейгет»
поэманы чүмдеген, ады-јолы артпаган кижини јаантайын сананадыс.
«Таштугай», «Гильмияза», «Зульхабира», «Ашкадар» ла оноң до өскө
кожондорды кожондоп, олордо айдылган сөстөрди сананып, качан да
олордың сөзин табып ла күүзин сезип, билип чүмдеген, кату ла күч јү-
рүм јүрген Күнхылыу, Гильмияза, Зульхабира ла өскө дө төп лө кеен.
кыстарды, келиндерди эске аладыс. Улу јуучыл ла үлгерчи, улу интер-
националист Салават Юлаевти өскүрген ле чыдаткан јер ле албаты бис-
тинг болгонына оморкойдыс. Бу эрдин чүмдегени бистинг литературада
јүрүмди болгонынча чын көргүскен бичиктердин баштапкызы болгон.

Өткөн чакта жүрүп ле иштеген башкир поэттердин: Тажетдин Ялсыгулдын, Абульманих Каргалынын, Хабитулла Салиховтын, Шамсетдин Закинин, Гали Сокойдин, Мухамметсалим Уметбаевтин ле өскөлдөрүнүн де бичип артыргандары албатыга жетирген жаркындарыла литературанын бийиктеринде ле кырландарында күйүп турган жалбыштарга түнгей бодолот. XIX чакта жүрүп ле иштеген жаан жайалталу башкир бичиичи ле үредүчи Мифтахетдин Акмулланын 150 жылдыгы жуукта өткөн өйлөрдө текши ороондо темдектелген, ойгордын ийде-күчи казах ла татар поэзиялардын өзүмине жөмөлтө жетирген.

Башкир совет литература көп шыралу-кыйынду эски жадын-жүрүм коскорылып, улу кубулталар башталган өйлө кожо түрген өзүп тынгыган, жаңы жүрүмнүн, иштин ле социализмнүн жолыла көндүккөн. Ле буу-дактар ла өштүлөр жолдо көп болгон. Совет улуска жаңы жүрүм ле жаңы жаңг учун ич те, тыш та жаанынын өштүлери ле сүрекей элбек ле жаан тартыжулар өткүрерге келишкен. Бу тартыжуларла кожо улус бойы да өскөн, литература жаңы ийде-күчле, качан да болбогон бийик ле элбек санаа-күүнле бичилген.

Толкуларды ээчий толкулар келгениле түнгей болуп, үйелерди ээчий үйелер тартыжулардын жолыла барып, жаңы жүрүмнүн, иштин ийде-күчин көптөткөн: Башкириянын албаты поэди Мажит Гафури (онын чыкканынан бери 100 жашту болгонын 1980 жылда бастыра совет ороон темдектеген), Даут Юлтый, Афзал Тагиров, Имай Насыри, Булат Ишемгул, Тухват Янаби, Губай Давлетшин, Михамедьяров Хай, Галимов Саям, Сагит Мифтахов, Хадия Давлетшина, Али Карнай, Гайнан Хайри, Башкириянын албаты поэди Рашит Нигмати, Баязит Бикбай, Гариф Гумер, Сагит Агиш, Джалиль Киекбаев, Саях Кулибай, Динис Исламов, Рами Гарипов... Олорды ончозын албаты сүүген де, олорго алкыш-быйанын айткан да. Олор бистин оморкодубыс болды, олордын бай чүмдемелдери санаа-күүнибисти, билгенисти, салымысты байытты.

Улу Уралга баштаткан ла Европа ла Азиянын бириккенин тынгыткан жалакай, бай башкир жер өскө дө албатылардын уулдарын ла кыстарын өскүрүп, жүрүмнүн жаан ла жарык жолдорына чыгарганына сүүнип ле оморкоп жүредис. Олордын тоозында орус литературадан Сергей Залыгин, Сергей Чекмарев, Валентин Сорокин, Михаил Львов; татар литературадан Сагит Рамиев, Галимзян Ибрагимов, Наки Исанбет, Риза Ишмуратов, Фатих Карим, Мирсай Амир, Ильдар Юзеев, Зия Мансур, Нил Юзиев, Хасан Сарьян; чуваш литературадан Константин Иванов, Чувашиянын албаты поэди Яков Ухсай; марий литературадан Ким Васин, Александр Юзыкайн.

Эмдиги өйди ле совет улустын жаңы үйелерин терен ле элбек шиндеп, чүмдемелдер ажыра бийик кеминде көргүзерин башкир литературанын ла искусствонын жаңы ийде-күчтери текши ороонго ло телекейге жетирип турулар. Башкир литератураны баштап тургандардын ичкери алдында — совет литературанын ады-чуузы жаан ус ишчизи,

Социалистик Иштин Геройы, Башкириянын албаты поэди Мустай Карим, арыырын-чылаарын билбес аксакал, Башкириянын албаты поэди Сайфи ага Кудаш. Башкир культураны бийик кеминде өскүрери учун эрчимдү туружып тургандардын ортозында поэттер Ангам Атнабаев, Рафаэль Сафин, Равиль Бикбаев, СССР-дин албаты артисттери Зайтуна Бикбулатова, композитор Загир Исмагилов, СССР-дин албаты журукчызы Борис Домашников, РСФСР-дин албаты журукчызы Галия Иماشева — олор ончозы совет литературанын ла искусствонун атын атып устары. Уени ээчий үйелер келет, жайалталу ииттер жакшынак иш көргүзип туру. Композиторлор Рим Хасанов, Роберт Газизов, актерлор Олег Ханов, Фидан Гафаров, журукчылар Э. Саитов, А. Лутфуллин, поэттер Сафуан Алибаев, Кадим Аралбаев ле оной до өскөлөри бүгүн калык-жонун аярузында. Ыраак өйлөрдө Пугачевло кожо жайым ла ак-чек учун тартышкан Салават Юлаев ле Кинзи Арсланов, Ленин жолыла барган революционерлер Шагита Худайбердин ле Багау Нуриманов, Ада-Төрөл учу Улу жууда турушкандар Миннигали Шаймуратов, Муса Гареев, Александр Матросов ло Миннигали Губайдуллин, Социалистик Иштин Геройлоры Банат Батырова, Хатмулла Султанов ло жүстер тоолу олордон до өскө баатырлар башкир калыктын кечеги, бүгүнгиле эртенги оморкодузы ла сүүнчизи. Бүгүн жалаңдарда ла заводтордо, совет калык-жонун бастыра иштеринде ле жүрүминде бийигин, билерин, өзөк-жүрегинин ле өскөн бойынын кемин көргүзөр улус туружып жат. Мустай Каримнин айтканыла «олор жаантайын жадын-жүрүмнин жаан толкуларынын бийигинде», ороонун ла республиканын бүдүмжизинде ле ижемжизинде. Литературанын ла искусствонун устары, калык-жонун ады-кудын көдүргөн улус жаантайын жолдордын ичкери бажында, бийик жүрегинин жаңы телкемдеринде, олоордын иштеп тапкан жөнүлери ле сүүнчилери албатынын алаканында, ак-санаазында ла жүрегинде.

Башкир совет литература жаңыс ла чындайыла эмес, тоозыла да элбеп өзүп жат. Бийик культура учун туружатан ииттер көптөди. Темдектезе, Башкириянын бичиичилеринин 1978 жылда өткөн сегизинчи съездинин кийинде жайалталу көп уулдар ла кыстар СССР-дин бичиичилеринин Биригүзинин членине алынган. Бу ла өйдүн туркунына ак-жарыкты көргөн жаңы бичиктердин тоозы көптөди. Ииттер жаңы ийде-күч кожуп жат, жаңы үйе жаңы табынты жогынан келбес эмей, же оныла коштой жаан үйелердин ижи ле жүрүми ииттердин ийде-күчи, олоордын улу тоомжылу ла ойгор үредүзи.

Жылдан жылга чындык айалганын жаркынына чалыткан үлгерлер, куучындар, повестьтер, романдар бичилет; бүгүнгиле өйдүн сурактарын тургузып, жүрүмди солун ла жылбулу көргүскөн пьесалар көптөйт. Публицистиканын өзүмү элбеген ле ийде-күчи көптөгөн. Жүрүмнөң ле өйдөң артпай иштеери учун критика эрчимдү туружат. Башкир албатынын фольклорун 15 томло чыгарар иш учына жедип келди. Башкир литературынын историязы 5 томло чыгар. Бистин бичиичилердин про-

изведениелери өскө тилдерге көчүрилип, карындаштык республикаларда ла областьтарда, гран ары жанында ороондордо жарлалат. КПСС-тин Төс Комитетинин партиянын XXVI съездине эткен докладында «совет искусстводо жаңы жаан кирү толку ийде-күч көдүрилип жат» деп айдылганы башкир совет литературанын бүгүңги өзүмине бастыра шүүлтезиле келижип туру.

Башкир литература ла искусствонун өзүмине онын интернационал колбулары жаан жөмөлтөлү ле учурлу. Калганчы жылдарда Башкирияда совет литературанын Күндери, Россия литературасынын Күндери, украин, казах литературалардын Күндери, Каракалпак, Якут, Чуваш АССР-лардын ла Горно-Алтайский автономный областтын литератураларынын ла искусстволорынын Күндери көрүмжилү ле жаан једимдү өттилер. Башкир бичиичилер ле башкир искусствонун устары Казахстанда, Каракалпакстанда, Украинада, Якутияда ла Чувашияда болуп, карындаштык республикалардын калык-јондорын Башкортстанла элбеде таныштыраын јеткилдегендер.

Бис алтай најылардын кычырузын акту күүн-санаабысла алдыбыс, Туулу Алтайга барып, башкир литературанын Күндерин ондо өткүрери эки карындаштык албатынын билижерин элбедип, совет јүрүмди там байыдып ла јарандыраында аланзу јок.

К. ТИШКОВ,

КПСС-тин обкомунун пропаганда ла агитация
бөлүгүнүн заведующийи

КАРЫНДАШТЫК ТУШТАЖУНЫНҢ ЫРЫЗЫ

Горно-Алтайский автономный областынын литературазынын ла искусствозынын Кўндери Башкир АССР-де өткөнүнөн ала там ла удап барып јат. Бир јыл өткөн соңында ол кўндерге јаңы учур берилип тургандый. Башкортстаннын јебрен ле мөңкүлик јеринде болгон сўнчилу туштажуларды бис, анда турушкан улус, качан да ундыбазыс. Башкир јеринде болгоноорды, нени уккан-көргөнөөрди куучындап беригер деп бисти сураганда, республиканын эл-јоны бистин областынан барган айылчыларды кандый јакшы уткыганын, кандый јылу сөстөр айтканын, кандый јакшы улусла тушташканын, кандый солун керектер көргөнүн эске алынып, сўнедин. Башкирияда бис творческий интеллигенцияла, ишмекчилерле, колхозчыларла, башкараачы ишчилерле, студенттерле тушташканыс.

Туулу Алтайдан Башкириянын Автономный Советский Социалистический Республикасына творческий отчетло көп тоолу бичиичилер, јурукчылар, композиторлор, областынын национальный драма театрынын, «Байкара» ансамблдын, Кош-Агашта колхозтор ортодо «Чуя» ансамблдын артисттери, кезик самодеятельный коллективтердин туружаачылары барып јүргөн.

Карындаштык Башкирияга бис Советский Социалистический Республикалардын Союзы тѳѳѳлгѳннин алтан јылдыгына учурлай барганыс. Республиканын маанызында башкарунын тѳрт јаан кайралы: Лениннин эки ордени, Октябрьский революциянын ордени ле Албатылар најылыгынын ордени јалтырагылайт. Республика бастыра орооннын амадуларыла јүрүп, иштенип јат, Тѳрѳлинин, карындаштык бастыра албатылардын алдына бойынын молјуларын ак-чек бѳдѳрет.

Башкирия нефтьтен јѳзѳн-башка продукция эдет. Уфада мотор эдеечилердин продукциязы бастыра ороондо јарлу. Башкириянын гортоторында эдилген танмалу товарлар бастыра ороонго, гран ары јанына таркайт.

Республика партиянын аграрный политиказын јѳрѳмде бѳдѳрп, јурт хозяйствоны тыгыда ѳскѳрди, колхозтордын ла совхозтордын

материально-технический ийдезин тыгытты. Мал өскүреринде жаңы туудулган комплекстер промышленный технология тузаланып, ороонго көп эт, сүт ле жымыртка берип турулар. Башкирия ороондо Аш-кур-сактын программасын бүдүрерине жаан жөмөлтө эдет.

Бүгүн республиканын жаңы ла төс городында — Уфада научный шинжү өткүрер ондор тоолу учреждениелер, СССР-дин наукалар Академиясынын Башкириядагы бөлүгү, университет, педагогический, журт-хозяйственный, медицинский, нефтяной, авиационный институттар, искусствонун институту, бир канча драматический ле музыкальный театрлар, филармония, цирк иштеп турулар.

Бүгүн башкир албаты бойынын культуразын ончо жанынан өнжиде өскүрүп алды. Бойынын национальный литературазы ла музыказы, живопись ле театральный искусствозы төзөлгөн, бичиичилердин организации СССР-дин бичиичилеринин Союзынын жүстөг ажыра члендерин бириктирет.

Башкир албатынын атту-чуулу үлгерчилерин: Мажит Гафурини, Сайфи Кудашты ла Рашит Нигматини бастыра ороон билер. Анчада ла Башкириянын албаты поэдинин, СССР-дин Государственный сыйынын лауреады Мустай Каримнин ижи бистин ороондо ло гран ары жанында элбеде жарлу. Онын пьесалары бистин орооннын көп театрларында тургузылат, поэзиясы СССР-дин грандарын өдө берди.

Башкириянын Мажит Гафуринин адыла адалган Иштин Кызыл Маанызы орденле кайралдалган драманын академический театрынын творческий коллективинде СССР-дин албаты артисттерей Зайтуна Бикбулатова ла Арсаган Мубаряков бойлорынын байлык жайалталарын көргүскеййт.

Башкириянын операнын ла балеттин государственный филармониясында Загир Шмагиловтын, Хусан Ахметовтын, Рауф Муртазиннин, Наринмак Сабитовтын чүмдеген музыказы жаңыланат. Республиканын национальный баледин СССР-дин албаты артизи Зайтуна Насретдинованын жайалтазы оморкодот.

Башкириянын албаты бијезинин ансамбли бастыра телекейди кайкаткан.

Республиканын журукчылары: живописецтер, скульпторлор, графиктер, монументалисттер, прикладниктер бойлорынын произведение-леринде төрөл јерин, онын јакшынак улузын, олардын ат-нерелү керектерин көргүскейлит.

Башкириянын эн жаан байлык-јөбөжөзи, онын оморкодузы — республиканын иштеңкей ле јалакай улузы. Нефтяниктердин ле строительдердин, химиктердин ле энергетиктердин, механизаторлордын ла мал өскүреечилердин ижиле бистин Төрөли тыгып ла байып јат. Улус — бистин жөмөлтө лө ижемји. Иштин улу черүзине жаңы улус кожулып, јажы жаан үје ишчилердин эдип баштаган жаан керектерин ичкери көндүктирип турулар.

Башкирия — байлык биографиялу республика. Мында башкир jerдин поэди ле жуучылы, крестьян калыктын башчызы болгон Емельян Пугачевтын найызы ла кожо жуулашкан нокори Салават Юлаев чыккан ла оксон. Албаты-калыктын амадузын улгерлеп чумдеген, жайымы учун жуулашкан ат-нерелу Салаватка республиканын тос городында эн бийик тондо жаан памятник тургузылган.

Башкирия — бичиичи Сергей Аксановтын ла журукчы Михаил Нестеревтин торолу. Башкириянын кырларыла, озок-жалаңдарыла Василий Чапаев, Дмитрий Фурманов, Михаил Фрунзе баштаган кызыл-черучилер Колчактын акгвардеецтерин жуулап сурген. Мында озуп чыдайла, фашизмле жуулажарга Александр Матросов барган.

Уфанын революционный историязы Владимир Ильич Лениннин ады-жолыла колбулу. В. И. Ленин бого 1897 жылда келип журген, 1900 жылда эки катап болгон. Онын учун Уфанын улузы ла айылчылар соныркап келетен jer — Владимир Ильич Лениннин Музей-туразы.

Ада-Торол учун Улу жуунын жылдарында Лениннин Музей-туразына фронтко барып жаткан жуучылдар келип туратан. Мында Георгий Димитров, Морис Торез, Клемент Готвальд, Вильгельм Пик, Пальмиро Тольятти, Отто Куусинен ле Коминтернин исполнительный комитетидинин оксо до члендери болгондор. Олор жуунын эн ле кату жылдарында Уфада иштегендер.

Владимир Ильич Ленин ле онын кожо тартышкан нокорлори керегинде Музей-турада куучындаганын Кош-Агаштын, Ондойдын, Кан-Оозынын уулдары ла кыстары, бистин бастыра делегация тын соныркап уукан. Музейде корулап жаткан Лениннин ады-жолыла колбулу бастыра немелерди бис тын жилбиркеп коргонис.

Женунин паркында болгонысты узак ундыбазыс. Мында Ада-Торол учун Улу жуунын жылдарында ат-нерелу керек эткен Александр Матросовко ло Миннигали Губайдуллинге улу памятник тургузылган.

Онын кийинде бистин областытын делегациязы албатынын творчествозын суучилерле, колхозтордын ла совхозтордын ишчилериле, нефтяниктерле, машиналар эдечилерле, студенттерле, школьниктерле тушташкан. Бис жорыктап журген городтор ло журттар, албатынын на-жылыгынын байрамына чылап, кееркеде жазалган болды, биске удуралгым аргымактар минген жийтер келип уткып турдылар. Кажы ла jerде кожон-жыргал, чурана жынгайрайт. Бисти жака журттарда национальный кийимду уулдар ла кыстар, иштин озочылдары, хозяйстволордын ла райондордын башкараачы ишчилери калаш-тусту, чечектерлу, ак кобукту кымысту эн ле кару айылчылар эдип уткыган.

Партиянын горкомдорында ла райкомдорында, жалаңдарда ла цехтерде туштажарыста жаан учурлу куучын башталып турган. Ээзи улус бисти городтын ла районнын керектериле таныштырып, ишкучиле жаткандар партиянын XXVI съездинин жопторин, СССР-дин Ашкурсак аайынча программазын будурип тургандарын, социально-эконо-

мический ле культурный строителъствонын задачаларын куучындадылар.

Ол ок ойдо омор бистин Горно-Алтайский автономный областьтын журми, онын жегулеры, улусы, омордын ижи керегинде сурап, Тоедов Желмек, Марчина Тана, Масканов Солтон, Попов Петр, Ворощина Евдокия ла бистин оскдо до жакшынак улусыстын ижи ле журми керегинде куучындаганысты тын жилбиркеп угуп турдылар.

Бистин делегациянын бир болуги Башкириянын албаты поэди Мустай Каримле кожо онын торол жеринде — Кляшево журтта болгондор. Алтай ла башкир бичиичилерле, областьтын творческий коллективтериле туштажарга журттын ончо улусы жуулган.

Туулу Алтайдын литературазынын ла искусствозынын Башкирияда откон кундерине учурлалган коп улусту митинг жаан учурлу интернациональный туштажу болуп откон. Туштажуда школдын жанына СССР тозолгонинин 60-чы жылдыгына учурлай 60 агаш отыргызылган. Ээзи улус ла айылчылар бийик тонго одырган нажылыктын одузын айландыра туруп алала, колдорынан тудужып, кожондоп ло бижелеп турдылар. Бис Мустай Каримнин кутук суузынан бир стаканнан ичтис. Башкирияга келген бастыра айылчылар жанжыкканы аайынча ол кутук суудан ичип алар жанду.

Энгирде Културанын райондогы туразында поэтер бойларынын улгерлерин кычырдылар, бистин областьтын артисттери ле Чишминский районнын художественный самодеятельнозында туружаачылар кожондодылар, бижеледилер.

Бичиичилер ле «Байкара» ансамбль Ишимбай городто эки ле кун болгон. Партиянын горкомынын баштапкы качызы А. Н. Муратшин айылчыларга городтын озогы журми, бугунги керектери ле келер ойдоги пландары керегинде куучындаган.

Онон бистин делегация городло танышкан, нефть арчыйтан заводтын ишмекчилериле, художественный самодеятельностьто турушкандарла тушташкан. Энгирде бистин ансамбль нефтяниктердин Орггозинде жаан концерт берген.

Экинчи кунде бис Башкирияда нефть тапкан улуска учурлап тургускан памятникте болгоныс. Онон нефть ле газ иштеп аларын башкарып турган управлениенин ветерандарыла, озочыл коллективтериле тушташканыс, нефть арчыыр заводтын профилакторийинде болгоныс. «Нефтяник» совхозто жаан концерт бергенис.

Андый ок жылу ла жилбулу туштажулар Бакалу, Салават ла Уфа райондордо болды.

Културанын кундеринин программазы аайынча Башкириянын журукчыларынын Союзынын туразында выставкалар откurer залда Туулу Алтайдын журукчыларынын, графиктеринин ле скульпторларынын иштери коргузилген. Элбек эмес те болзо, же байлык экспози-

циядан башкир һајылар Туулу Алтайдын изобразительный искусство-зынын историязыла, эмдиги једимдериле таныштылар.

Туулу Алтайдын национальный театры Башкириянын городторында ла райондорында бойынын спектакльдарын көргүзип, бир айдаг ажыра јүрген. Театрдын коллективин Стерлитамактын, Октябрьсктын, Туймазынын, Нефтекамсктын ла өскө дө городтордын ишкүчиле јаткандары јылу уткыган.

Башкириянын бичиичилеринин Союзында јаан куучын болгон. Бичиичилер мында бойларынын үлгерлерин кычырбаган. Туштажуны јуук таныжарга, алтай ла башкир литературалардын сурактары аайынча шүүлтелерин угужарга тузаландылар. Туштажуда ол јанынан Амир Гареев ле Аржан Адаров, Зайнаб Бишева ла Борис Укачин, Гульфия Юнусова ла Јыман Белеков кучындагандар

Литературалардын өзүп келген јолдоры, эмдиги ле мынан арыгы ууламјылары керегинде филологический наукалардын докторы Гайсы Хусаинов ло филологический наукалардын кандидады, литературовед ле критик Сергей Каташ, Катиба Киньябулатова ла Паслей Самык, Асхат Мирзагитов ло Эркемен Палкин куучындадылар.

Туулу Алтайдын литературазынын ла искусствозынын Башкириядагы күндери — сүреен јаан политический ле культурный учурлу керек. Ол өйдө Башкириянын газеттери алтай албатынын литературазынын ла культуразынын күндери республиканын төс лө өскө дө городторында ла райондорында өдүп турганы керегинде көп бичигендер, бистин поэтеристин үлгерлерин, композиторлордын кожондорын јарлаган.

Республиканын радиозы күнүг ле айылчыларла өдүп турган туштажулар керегинде радиорепортажтар берип турган. Башкириянын телевидениези ажыра Туулу Алтай керегинде бир канча документальный фильмдер, Б. Укачиннинг «Кичү изү ай» деп пьесазы аайынча бистин театрдын спектаклин, Туулу Алтайдын литературазынын ла искусствозынын Башкирияда өткөн күндеринин учындагы «Һајылыктын вечерин» берген.

Кажы ла туштажуга, кажы ла јуунга, митинге бистин делегация орооннын бастыра албатыларына өмөлөжип јуртап јадар, бойынын национальный культуразын өскүрип јарандыар, бой-бойларынан үренер, јакшыны удуратедире алыжар, бой-бойына болужар аргалар берген коммунисттердин Ленин төзөгөн партиязына, онын Төс Комитедине, Совет башкаруга јаан быян сананып, оморкоп барып турган.

Башкир АССР-дин байлык ла јараш јеринде һак биледе јуртап јаткан башкирлерге, татарларга, орустарга ла өскө дө ук албатыларга алтай кай чөрчөктөрдин ойгор сөстөрин, албаты чүмдеген байлыкты, бүгүнгү кожондорды јетиргенис.

Туулу Алтайдын Башкириядагы творческий отчетын республиканын ишкүчиле јаткандары, партийный ла советский органдары, твор-

ческий союзтары сүреен јакшы деп темдектеген. «Горно-Алтайский автономный областының литературасының ла искусствозының Күндери республиканың городторында ла јурттарында сүреен јакшы ӊдӊп туру» деген бажалыктар да «Советский Башкирия» ла «Кызыл Таң» газеттер чыгып турган.

Литератураның ла искусствоның Күндеринде турушкан улус республиканың ишкүчиле јаткандарын культурный јеткилдеери јанынан јаан иш ӊткүргени учун БАССР-дин Верховный Соведининг Президиумының Мактулу грамотазыла кайралдалган.

СССР-дин тӊзӊлгӊнининг 60-чы јылдыгы толор алдында Туулу Алтайдың делегациязына Владимир Ильич Лениннинг сүриле чӊмдеген кебис сыйлап бергенинде јаан учур бар. Ненин учун дезе, шак ла Улу Лениннинг ойгор шӊӊлтезиле бистинг орооннын албатыларының најылык союзы тӊзӊлип тыныган.

С. КАТАШ,

СССР-дин бичиичилеринин Союзынын члени,
филологический наукалардын кандидады, Туулу
Алтайдын литературазынын ла искусствозынын
БАССР-де өткөн Күндеринде партийный органи-
зациянын качызы

НАҢЫЛЫКТЫҢ ЭЭЖИ-ЈАНДАРЫЛА

Бу карындаштык республикада бисти сүреен јылу уткып өткүрген күндөр наҗылыктын, социалистический интернационализмниң школы болуп өтти. «Туулу Алтайдын литературазынын ла искусствозынын Күндери» бистин сагыш-шүүлтебисти байгыскан, идейный бек болорына јөмөлтө эткен, ишкүчиле јаткандарды коммунистический үредип тазыктырар ишти өткүрер ченемел берди деп Туулу Алтайдын делегациязында турушкан 150 кижии ончозы шүүп туру.

Бисти Уфада уткыган чылап, јангыс ла эн јуук наҗыларын уткып јадылар деп айдар керек. Городтогы вокзалга эртен тура танла да једип барган болзобыс, бисти уткыырга сүреен көп улус јуулган. Олор— иштин озочылдары, партийный, советский, общественный организациялардын чыгартулу улузы, творческий союзтардын башкараачылары, культуранын ишчилери, студенттер ле үренчиктер.

Туулу Алтайдан барган улусты уткыгандардын тоозында — БАССР-дин Верховный Совединин Президиумынын Председатели А. М. Мирзагитов, БАССР-дин Министрлеринин Совединин Председателиниң заместители В. Х. Байтурина, республиканын культуразынын министри В. Ю. Даутов, КПСС-тин обкомынын культура бөлүгинин заведующийи А. М. Дильмухаметов болдылар. Ыргалду музыка јангыланат. Јараш-кеен национальный кийимдү уулдар ла кыстар бистин делегациянын башкараачыларына калаш-тус, литературанын ла искусствозын Күндеринде турушкан улуска чечектер туттурдылар.

Вокзалда јылу ла наҗылык уткыганы бистин бастыра јүрегиске өтти, тын сүүндирди. Анда ок телкем площадьта өткөн наҗылыктын митингинде Туулу Алтайдын албатызынын делегациязын КПСС-тин Уфадагы горкомынын качызы Г. Д. Иргамин уткыды. Ого быйанду сөстөрдө КПСС-тин Горно-Алтайский обкомынын пропаганда ла агитация бөлүгинин заведующийи К. И. Тишков айтты.

Митинг божогон соҗында бистин делегация тўжер эдип көстөлгөн «Башкирия» гостиницага бардыс. Онон бисти городло, онын исторический учурлу јерлерле таныштырдылар. Бу јилбүлү экскурсияда

Бис Башкирия керегинде, оның јакшынак историязы, иштенкей ле јай-алталу албатызы керегинде јаны көп неме билип алдыс.

Башкирлер — түрк тилдү албаты. Олордын тили алтай тилге сүреен јуук. Бис, башкирлер ле алтайлар, јангыс ла тил ажыра јуук эмес, анайда ок јүрүмисле, сагыш-шүйлтебисле јуук улус. Бисти коммунизмнин теки амадулары бириктирет.

Туулу Алтайдын јарлу койчызы, Социалистический Иштин Геройы Тоедов Јелмек алтай литературанын ла искусствонын Күндери ачыларда алтайлап куучындаганын театрдын телкем ичинде отырған улус экпіндү колчабыжуларла уткыган. Оңын куучынын кем де көчүрбеди. Башкирлер Јелмектин куучынын тилмеш јоктон ондогондор!

Башкирлер бойлорын «башкурт» улус дежер. «Башкурт» дегени — адаручы кижі, адару өскүречи баш кижі. Анайда аданары јолду, ненин учун дезе, башкирлер адаруны јебрен өйлөрдөн бери тудуп келген. Башкир јеринин мөди бастыратекши јарлу.

Башкирия — көпнациональный республика. Мында јүстөн ажыра национальносту улус бирлик ла нак биле болуп јуртап ла эрчимдү иштенип турулар. БАССР-дин јеринин кеми 143 муң квадратный километр. Ол Грециянын јеринен элбек. Республиканын јерине Европанын үч государствозы — Бельгия, Дания ла Люксембург — ончозы бада берер. Мында 4 миллион кижі јуртайт.

Алтай литературанын ла искусствонын Күндерин Башкирияда өткүретен программда Ленинни кереес јеринде болотоны темдектеген. В. И. Ленинниң памятникинин төзине чечектер салала, бистин делегация В. И. Ленин ле Н. К. Крупская јуртап јаткан ағаш турала таышкан.

Улу башчы керегинде эземени башкирлер агару кереестеп јадылар. Бу республиканын бастыра једимдери ле јангыртулары улу Ленинниң ат-нерезиле көнү колбулу. Улу башчынын јүрүминде болгон беженнен ажыра керек Уфа губернияла, онон Башкир АССР-ле колбулу.

Бис башкир албатынын бичиичилериле, артисттериле, јурукчыларыла, музыка чүмдеечилериле, журналисттериле туштажып, куучындашканыс.

Мустай Каримнин, И. Абдуллинниң, Кирей Мергеннин, Сайфи Кудаштын, А. Мирзагитовтын, Н. Наджминин, Р. Асанбаевтин ле өскө дө башкир драматургтардын пьесаларынын геройлары бистин көп национальностторлу Төрөлистин ондор тоолу тилдериле куучындажып турулар. СССР-дин албаты артизи, композитор З. Исмагиловтын «Салават Юлаев» деп пьесазы ла өскө дө произведениелери бистин ороондо элбеде јарлу.

Совет Башкириянын ишкүчиле јаткандары улу башчынын кереес јакылталарын бүдүрип, оның көргүскен јолыла кыйа баспай барып, социализмди ле коммунизмди төзөп бүдүреринде јакшынак једимдерге једип алдылар. Оны республиканын маанызында Төрөлистин бийик

кайралдары — Лениннинг эки ордени, Октябрьский революцияның ла Албатылардың најылыгының ордендери керелейт.

Бу статьяда башкир литератураның өзүп келген јолын кыскарта айдарга турум. Ол керегинде башкир ле алтай бичиичилер БАСССР-дин бичиичилер Союзының правлениезинде тушташтарда правление-нин председатели, јарлу драматург А. М. Мирзагитов куучындады. Туштажуда Башкирияның өскө дө бичиичилери куучын айттылар. Алтай бичиичилер Туулу Алтайдың литературазы, оның историзы, бү-гүнги ижи ле задачалары керегинде куучындадылар.

Башкир бичиичилер республиканың кычыраачыларын алтай бичиичилердин произведениелериле таныштыарга болуп «Агидел» журналдың бир номерин алтай литературага учурлаар деп јөптөшти-лер. Эмди «Башкирияның литературазының күндерин» Алтайда өткүре-ри керегинде шүүлте эдилди.

Алтай албатыда «учы ончозын учаар» деген укаа сөс бар. 30 сен-тябрьда Башкирияның Иштин Кызыл Маанызы орденле кайралдалган, Мажит Гафуринин адыла адалган драманың Академический театрында Туулу Алтайдың литературазының ла искусствозының Башкирский АССР-деги Күндери јабылганына учурлай торжественный јуун, Најы-лыктын јыргалду концерти болгон.

Алтай албатының литературазының ла искусствозының јаан једим-дерин, бистин делегацияның эткен ижин карындаштык Башкирияда кандый бийик уткып темдектегенин Башкир АССР-дин Верховный Со-вединин Мактулу грамотазы, ишкүчиле јаткандар туштажуларды айт-каны, газеттер бичигени, радионың ла телевидениенин берилтелери кереледи. Мактулу грамотаны бистин делегацияга республиканың Верховный Советинин Президиумының председатели нөк. Ф. В. Сул-танов торжественный јуунда берген.

Статьяның учында БАСССР-де Туулу Алтайдың литературазының ла искусствозының Күндеринде турушкан делегацияның бастыра члендеринин адынан КПСС-тин Башкирский обкомына, республиканың Верховный Советинин Президиумына ла Министрлеринин Советине, олордын башкараачыларына, Культураның министерствозына, творче-ский союзтарына, бистин најыларыска — бичиичилерге, поэтерге, драматургтарга, искусствоның ишчилерине Советский Социалистиче-ский Республикалардың бузулбас Союзының алтанјылдык юбилей-нин јылындагы бу жаан учурлу общественно-политический ишти өткү-рерине јөмөлтө эткени учун бастыра күүнистен быян айдып турус-

САЛАВАТТЫҢ ТӨРӨЛИНДЕ

Ј. БЕЛЕКОВ,

поэт, КПСС-тинг обкомынын инструкторы

Качан албатылар бой-бойлоры ортодо жайым колбулар тѳѳѳп, кару карындаштардый туштажып ла эг баалу санаа-шѳѳлтелериле, сезимдериле ѳлежип турза, качан улус бир керек бѳдѳрип, бир амадуга јѳткіп, нак нѳкѳрлѳрдий јѳрзе, бу јѳрѳм кандый јараш. Бу ончозы совет јадын-јѳрѳмнин чындык кебери болгоны; улустын карындаштыгынын ла најылыгынын бийик нравственный ээжилери коммунизмди тѳѳѳчининг моральный кодексинде темдектелип калганы сѳрекеј оморкодулу.

Башкир јерде болгон ончо туштажуларды шак андый кѳѳн-санаа бириктирген. Туулу Алтайдын литературазынын ла искусствозынын Кѳндери бистин улу Тѳрѳлистин карындаштык албатыларын бир билеге бириктиргенинин 60-чы јылында ѳткѳрилгени јаан учурлу.

Албаты-творчествонын «Чуя» деп ансамблинин ле Кан-Оозынын художественный самодетельнозынын туружаачыларынан тѳѳѳлгѳн бир бѳлѳк Башкириянын эг кѳрѳмјилѳ толыктарынын бирѳзинде — Салаватский райондо болгондор. Мында башкир калыктын атту-чуулу уулы Салават Јулаев чыкканы ла онын јадын-јѳрѳмининг бир кезек ѳйи ѳткѳни бу районнын адынан јарт билдирет. Албатынын геройынын јѳрген јерлериле, онын бѳгѳнги карындаштарынын ла сыйындарынын керектериле бис тын јилбиркеп таныштыбыс. Малояз јуртка барып, анда Салаваттын музейинде болгоныс качан да ундылбас болор. Јылу ла кѳѳн-санаа јарыдар туштажу «Јанган Тау» деп сѳрекеј јараш туулык курортто ѳткѳн. Онын ишчилери ачык-јарык ла јайалталу кижиге, Рашид Акбашевке баштадып, бисти антыгарлу нѳкѳрлѳрдий уткыдылар. Кургазак деп адалган аржан суудан амазп ичкенис биске јебрен Урал јеринин кѳксининг јылузын тапканыстыј бодолды.

Литературанын ла искусствонын байрамынын туружаачылары «Јорюзань» совхозтын директорынын Р. К. Кинзининг Аркаулдын јер ишчилерининг ле малчыларынын јадын-јѳрѳми керегинде ачык-јарык куучынын акту јѳрегинег јарадып уктылар.

Башкириянын эл-јоны бисти, кайдаар ла келзебис, јаантайын изѳ

уткып, талай кептү чечектерлү ле башкир аштаг белетелген калашту саыгандар.

Акту жүректен быйанду сөстөрдү бис районның башкараачыларына Радил Киямович Мухәмәтдиновко ло Марьям Гатауловна Каримовага, поэт Шариф Бикколго, культураның ишчилеринин профсоюзының республиканский комитетинин председателине Рашида Искандерова Сустановага айдадыс.

Чындык ла ачык-жарык карындаштык туштажулар республиканың бичиичилериле, жүрукчыларыла, композиторларыла, артисттериле өткөндөр. Мустай Каримге, Асхат Мирзагитовко, Башкирияның культуразының оног до өскө ишчилерине јолыкканыс биске учы-куйузы јок баалу болуп јат.

Агиделдин јарадында ла Салаваттың јеринде өткүрилген јаркынду күндер бисти көпкө санандырат... Бис чечектеп өскөн јерле таныжып, оның иштеңкей улузына јолыгып, көп јаңы нөкөрлөрлү болуп калдыс.

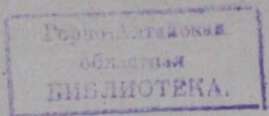
Јартын айдайын: Башкирияла, Уралла, оның улузыла айрылыжарга кунукчылду болгон. Је бис Башкириядан јажын-чакка ырап јаткан эмезис. Оның учун бис Башкирияга келер туштажуга јетире јакшы болзын деп айдадыс!

Ј. ТОЕДОВ.

Социалистический Иштин Геройы, Қан-Оозында
XXI партсъездтин адыла адалган колхозтын
койчызы

Јилбүлү ле кажы ла кижини жүрекситеткедий учуралдар Башкирияда сүрекей көп болгон. Је олардың бирүзи — Социалистический Иштин Геройы, Башкирияның албаты поэди Мустай Каримге јолыкканым, байла, качан да ундылбас болор. Мустай Карим бастыра телекейге јарлу бичиичи, а мен теп ле тегин койчы. Оның ачык-жарык көстөри, тегин улусты терен ондогоны ла тоогоны, јурт хозяйствоны бастыра јанынан билгени бисти тургуза ла бой-бойыска јуукташтырган. Ол бисти, Туулу Алтайдан келген айылчыларды, акту жүрегинен уткып, төрөл «Дим» колхозтогы јерлештериле, олардың ижи-тожыла оморкоп таныштырган.

«Дим» колхозто ло анайда ок Чишминский районның өскө дө јурттарында көп јашөскүрим иштеп турганы тың сүүндирет. Керек дезе, колхозтын председатели јит кизи эмтир. Колхозтын јеринде экинчи јылга улай күйгек болуп јат. Је колхозчылар уур-күчтерди јенип, берилген план-јакылталарды једимдү бүдүрип турганы учун мен Мустай Каримле кожо тег сүүнедим.

Мени алтай ла башкир чөйө кожондор, комыстың ла курайдың күүзи бой-бойлорына түңей болгоны кайкатты. Мынан улам озор мениң жүрегиме жүк. Бистин, эки калыктын, јадын-жүрүмис, ижи-тожыс база түңей. Бис көп албатылар журтаган Төрөлистин ийде-күчин оноң ары тыңыдарга болуп, бир амадулу ла иштү, бир жүрүмле жүредис.

В. БАЙТУРИНА.

Башкирский АССР-дин Министрлеринин Советинин председателинин заместители

Совет орооныс бүгүн тен праволу республикалардың бузулбас ла најылык билеи болуп јат. Ол, бистин улу Төрөлис, бастыра советский калыктардың бектен бек бирлигиле күчтү. Башка-башка укту албатылардың карындаштык колбулары жүзүн-жүр исторический айалгаларда тзөлип ле өрө өзүп, тынып баштаган.

Башкир ле алтай албатылар бойлорының салымын үргүлжиге орус албатыла колбоп, сок јангыс чындык јол тапкандар. Ол өйдөн бери алтайларда 225, а башкирлерде 425 јыл өтти. Кожо өткөн јолдың бу жүс-јылдыктары бистин өбөкөлөростин ойгор санаа-шүүлтезин, орус калыктын килеңкейин, совет орооныстың ончо албатыларының најылыгын, карындаштыгын неден де артык көргүзет. Бистин өбөкөлөрис јаан ла чындык алтам эткендер, је чын ырыска, јайымга једерге сүрекей ыраак болгон. Јүк ле Улу Октябрь элбек Төрөлистин ончо јондо-рына ырыс ла јайым экелген.

Башкирия Улу Октябрьский социалистический революциянын кийинде, Советтер ороонынын карындаштык республикаларының болужыла политический, экономический ле культурный өзүмнин качан да болбогон бийиктерине једип алган. Башкирский АССР орооннын индустриальный ла журтхозјайственный јаан районы болуп кубула берген.

Эмди Башкирия «кара алтынды» табары ла белетеери аайынча тос јерлердин бирүзи болуп јат. Тургуза өйдө республикада нефтехимический, химический, таш көмүр казар, машиналар эдер, ағаш белетеер, аш-курсак белетеер промышленность, кара ла өңдү металлургия бийик өзүм алынат. Көп тоолу научный учреждениелер тзөлгөн. Олордың эн јааны — СССР-дин наукалар Академиязынын Башкириядагы филиалы.

Бистин республика коммунизмди тзөөринде једип алган бийик једимдери учун Төрөлистин бийик кайралдарыла — Лениннин эки ордениле, Октябрьский Революциянын ла Албатылардың најылыгынын ордендериле кайралдаткан.

Бистин једимдерис анчада ла наукада, үредүде ле искусстводо јаан. Республиканын бийик үредүлү тоғус заведениезинде 55 муннан

ажыра студенттер үренгилейт. Башкир тилге СССР-дин ле гран ары
жанынын 44-төн артык калыктарынын литературазы көчүрилет, а баш-
кир драматургтардын чүмдемелдерин Төрөлистин ле өскө ороон-
дордын ондор тоолу албатылары кычырат.

Драманын Уфадагы эки театры Иштин Кызыл Маанызынын ор-
дендерила кайралдатканы сценический искусствонун кеми бистин
республикада бийик болгону керелейт.

Башкирский АССР-де көп тоолу культурный учреждениелер иш-
тейт. Бисте 6 республиканский, 8 городской, 104 районный газеттер,
9 журнал ла оной до өскө көп-көп периодический изданиелер башкир,
орус, татар, чуваш, марий, удмурт тилдерле кепке базылып чыгары-
лат. Радио ло телекөрүлте бастыра журттардын культурный жүрүминин
бек једими боло берди.

Советский Башкириянын бу једимдери Коммунистический партия-
нын ленинский национальный политиказынын јенүлеринин јаркынду
керези болуп јат.

Алтай культуранын байрамынын күндеринде поэттер ле бичиичи-
лер, јурукчылар ла композиторлор, драманын национальный театры-
нын артисттери, анайда ок художественный самодеятельностьтын кол-
лективтеринин туружаачылары бистин республиканын городторынын
ла журттарынын күндүлү айылчылары болгондор. Олор көрөөчилерле
предприятиелерде, колхозтордо ло совхозтордо тушташкандар.

Андый најылык туштажулар иштенкей ле јайалталу алтай албаты-
нын једимдерила јууктай таныжарга јаан болужын јетирди. Мынан
улам бис кеен алтай искусствоны, онын үнгүр кожондорын, јаркынду
бијелерин јууктай билип ле акту јүрегистен сүүп баштадыс.

Узак өйлөргө ундылбас көп тоолу туштажулар, јуук ла јылу кол-
булар Башкирияны ла Алтайды мундар тоолу километрлер де бөлип
турган болзо, кандый да ыраак јерлер најылыкты тыгыдарына бир де
эмеш чаптыгын јетирип болбозын көргүсти.

Алтай литературанын ла искусствонун Күндеринин туружаачыла-
ры ишкүчиле јаткандарды культурный јанынан јеткилдеериндеги је-
димдери учун бистин республиканын Верховный Советинин Прези-
диумынын Указы аайынча Башкирский АССР-дин Верховный Совети-
нин Президиумынын Мактулу грамотазыла кайралдаткандар.

Бис, Башкириянын албатызы, Туулу Алтайдын литературазынын
ла искусствозынын Күндеринин туружаачыларын бийик кайралла акту
јүрегистен изү уткып, олорго КПСС-тин XXVI съездинин јөптөрүн јү-
рүмде бүдүреринде, бистин элбек Төрөлистин бастыра калыктарыла
најылыкты оной ары тыгыдарында јаан једимдер күүнзейдис!

Мен Иштин Кызыл Маанызынын ордениле кайралдаткан М. Гафуринин адыла адалган драманын академический театрынын залында отырып, Туулу Алтайдын артисттеринин концертинин башталарын энчиктей, тың жүрексиреп сақыгам. Бир канча ойдин бажынан сценага кайчы Таныспай Шинжин, Каракол журттын комысчылары, «Чуя» ансамбльдын бијечилери ле поэт Бронтой Бедюров чыктылар. Залга алтай кайдын ла комыстын күүлери, акту жүректен айдылган поэтический сөстөр жаңылана берди. Көрөөчилер ологорго таныш эмес алтай кайды сүрекей јилбиркеп уккандар. Алтай шоордын күүзи башкир курайдын үнине түгей болгоны Уфанын улузын сүрекей соныркаткан. Бронтой Бедюровтын алтай ла башкир албатылардын текши салымы ла карындаштыгы керегинде үлгери залда отыргандарга јараганы олоордын јарык чырайларынан билдирет.

Көрөөчилер концерттин кажы ла номерин изў колчабыжуларла уткып ла үйдежип турдылар.

Ол кўн бистин артисттер ле художественный самодеятельностьтын туружаачылары Уфанын ишкүчиле јаткандарынын жүректерин бактырып, олоорды кеен искусствозыла кайкаткан дезе, бир де јастыра болбос. Бу јанынан, анчада ла, Кош-Агаштын колхозторы ортодогы «Чуя» деп ансамблды темдектеер керек. Онын туружаачылары Туулу Алтайдын искусствозынын адын турумкай корыгандар, Раиса Тапаеванын кожондорын, домбранын күүзин ле јииттердин окпынду бијелерин јарадып көргөндөр. Ансамбльдын бу једимдеринде онын башкараачыларынын Владимир Марченковтын ла Амантай Смагуловтын үлүзи сүрекей јаан.

Константин Малчиевтин јайалталу ижин база ағылаар керек. Кан-Оозынын ого башкарткан бијечилери бойларынын ээлгириле, кеен-сүрлүзиле, байлык национальный бијелериле башкир көрөөчилерди бактырып алгандар.

Крайдын ла Новосибирсктин филармонияларынын кожончылары Эльза Тозыяктын ла Василий Семенчиннин ойындары профессиональный кеми бийик болгоныла аңыланган. В. Семенчин калганчы концертте Исмагиловтын «Салават Юлаев» деп операзынан Пугачевтын ариязын сүрекей јакшы кожондогон.

Башкириянын эл-јоны Алтайдын комсомолынын сыйынын лауреады Карагыс Јалбакованы Туулу Алтайдын тоорчыгы деп јолду адагандар. Онын кажы ла кожонгын угаачылар изў колчабыжуларла уткыгандар.

«Байкара» деп эстрадный ансамбльдын ойынын база темдектеер керек. Концерт башкараачы Игорь Тодошевин чечен тили, Светлана Тодошеванын, Валерия Заозерованын, Надежда Суворованын, Тува

АССР-дин заслуженный артизи Нехаенконын алтай, башкир, орус, татар тилдерле кожондогон кожондоры отырган улустың јүрекерине томылган.

Ол кўн сценада јангыс ла алтай артисттер эмес, анайда ок Башкириянын искусствозынын устары база турушкандар. Концертте кўп тоолу бирлик ойындар кўргүзилген. Темдектезе, бистин кожончынын, Василий Семенчиннинг, кожонын опера ла балеттин Башкириядагы государственный симфонический оркестри үйдешкен.

Је качан Каракол јурттын шоорчызы К. Шумаров шоорло, а Башкириянын государственный филармониязынын солисти А. Айткулов курайла бир уунда ойноп, онын кийнинде музыкальный инструменттерин бой-бойына сыйлап бергилеерде, зал екпиндү ле узак өйгө улалган колчабыжуларла уткыган.

Мынайып, төрт кўнге улалган јол-јорык бирлик концертле божоды.

УЗАК-УЗАК БАЛА ТУШ

(Повесть)

Күн эртеден айткан сөс

Бу бичик — кеен-кайкал жүрүмнөң чөкөнбөгөн улус керегинде. Олор алмыс-желмис, јер-айакка токтобос, ач-амырынаң аскан, бүдүн-кей, саң ла башка салымду улус... Олордың жүрүми бистердийинен бир эмеш бийик, айса болзо, бир эмеш шоодылганду ла бир эмеш түбек-кыйынду. Бой-бойлорына өскө улустан бир эмеш буурзак ла јапсык; кемди-кемди бурулап каралаарга, кыйыктап кызарга тың анай үстүкпес. Өлүмге де, ырыска да бу улус багынбас. Көөрөгөн бойынча ажа конбос, ачтан-јуттан алдырбас, сүрнүгип сыныкпас.

Кем кижі менен:

— Слердин аулда јаңыс ла андый улус јуртады эмеш пе? — деп, сураардан да маат јок.

Айдарда, оның сурагына карууны мен күн эртеден мынайда јандырадым:

— Мен јаңыс ла ондый улус көргөм. Өскөзи нениң де учун санаамда артпады.

Ойно бу бичикте үле-конок — өлүм керегинде көп айдылган деп билдирерден айабас. Кычыраачы ого кайкабагај. Өлүмнің де, жүрүмнің де учуры јаңыс. Је өлүм керегинде айтканда, жүрүмнің баазын, учурын ла сүүмјизин там тереңжиде ондойдың.

Өрө адалган улустың чарыпталган салым-јүрүми — јерлештеримнің, көрүш-таныштарымның ла јолдошторымның салымы. Коркышту јакшы ла өткүре јаман деген улустың ады-јолын кубулттым, өскөлөринің анайда ла артырдым.

Куучындап турган кижі — мен бойым... јаңыс та бойым эмезим.

Автор

ОНЧОЛЫК АЙЛАНАТ

Мен эм тура эзен эмитрим. Шантып тожонтыган көгөлтирим теңери, ого јаба тонгон јес күн көрөдим. Күннің былчылган тегелигине кем де таш шыбалайт, күн кыңырайт — кың, кың, кың... Ол саат болбой, кел түжер ошкош...

Мен эм тура эзен. Тындаланзам, коштойымда карасу борлойт. Эди-каным имирейт... Кайкамчылу! Суучак јер алдынан эмес, көксимнен бортылдап чыгат — борт, борт, борт.

Эмештен ондонып келдим. Эм јап-јарт угулат: көксимнин сол келтейинде канга колынып, тыныжым кыркырайт. Оору-сыс јок. Мен ол мен эмезимдий, өскө кижидий. А мен — мен туку ол, эки катушка-јылгайакты тудунала, јүгүрип отырым. Алдымча элендеген көлөткөни ээчий ээн јалангды кечире јүгүредим — јангыс ла миналар тунгак јарылып, от-јалбыжы сан өрө коройлоп, тоозын-тобракты јербашка чачылтат. Көлөткөм узун-узун — айдарда, күн јангы чыккан. Кенетийин көлөткө, көс-баш јок учуп барган бойынча, аламык јерде сок јангыс эрмен агашка мондолот. Бу ла өйдө сай ла алдымда от-јалбыш обоо јалбырап, јап өчөт. Је адакы огош чедирген көксиме табарып, мени ийде салат, јүгүрик бажында токтой тұжүп, јана чарчаладым, јайканадым... Мен эмдиге јайканганчам. Јок, эмди мени јер бойы јайкайт — кабайда чылап. Тенери бирде сан өрө шунуйт, бирде чек јууктайт. Јылгайакту јүгүргөн јуучыл ла мен биригедис, биригеле — јангыс кижжи боло бередис. Онызы јакшы. Айрылзабыс, коомой болор эт.

Әйе, мен эзен. Сай үстимде эрмен агаштын олбыктары јайканыжат, оны эбиреде оок балдар күреележип, јергележип ойнойт. Олор ортодо — мен, Салиса сыйным, Ильяс болчом. Баштап тарыйын кандый да сүүнчилү кожон кожондойдыс, оноң керчежип чуркуражадыс, өөркөждис, ыйлажадыс, ойто эптежедис. Бойыбыс дезе айланадыс, айланадыс, айланадыс... Јангыс та бис эмезис — эрмен агашты јер айланат, тенери. Күн айланат, ай, чагылышкан јылдыстар... Кара јангыс эрмен агаш кыймык јок, тымыган турат.

Је ол агаш эмес — менин Јаан Энем. Јангыс та огош балдар эмес, бистин бастыра билебис — адам, Кичү Энем, агаларым, сыйындарым оны эбиреде айланышкылайт. Керек дезе ак-боро адыс, өлө-чоокыр уйыс, бозулар, койлор, такаалар, кастар бу ок күрееде. Оны эбиреде бистин күнүн сайынгы ончо ырыс-сүүнчилерис, кыйын-шырабыс, эткен-тутканыс ла ижемји-амадубыс айланыжат — бистин јүрүмис ле салымыс айланыжат. Јаан Энебис — бу јүрүмнин бырчыт тазыл-тамыры, шак оның учун ол санааркаш ла карыкчал, карып чучураш ла өлүм деп неме билбестий, токыналу ла быжу турат, чырайында јүк эрү күлүмји...

Эрмен агаштын јалбрактарында эрте таннын јаркыны ойнойт. Эзин-јыбар јок, јалбрактарды күннин чогы элбиредет, араайын шылырадат. Јер үстинде јуучак та, өлүм де јок. Је күнге неле де эмдиге скологончо — тонк, тонк, тонк...

Канадында кара кресттерлү, јескимчилү куштар кайдан да учкулап келеле, көктө айланыжа бердилер. Зениталар күнкүлдеде үрүжип, отторы куштарды эбире бијележет. Мен чалкойто јадып, ончозын торт јуугымда көрөдим. Кенетийин ол куштардын ич-карындарынан

кара азатпайлар түжүп баштады. Олор калжуургылап, чип-чике мен жар чубашкылады. Кажы ла бомба меге ууланган, жагыс ла меге. Тоолойдым: бир, эки, үч, төрт, беш... тогус, он, он бир... Бир кижиге арай көп болбос по? Эмди ле, бат... баштапкы от-алыжу, жер-жегис силкинер... Бат шак эмди ле...

Күнине эки катап өлөр күүним келбейт. Бу жүрүмди мен жирме эки жыл калбакчадан жуугам, күндөр, частар, минуттар сайын, а эм тутканча ла ол аякты канай көңкөрөтөн немези? Жок туру. Тура жүгүрип, кайдаар-кайдаар бада, тайыла берер күүним келет. Болалбайдым. Жүк ле көңкөрө аңданып алдым. Бу ла тушта жызырт эмес жызырт. Лызыраган сайын кызынып, жерге жапшынып, казынадым.

Уйадым келди. Бу мен момон бо, тумчугымла жер түртерге? Жуу-согушта нөкөрлөр ортодо кортык уул болбогон эдим. Бат эм бойымды бойым жегдеп болгойнем? Өлүмге кап-чыт. Экүден экү?.. Же сени көрөр күүндү кижиге жазымы жок келип көрөр. Сүүгенинди алалык. Ого ой дө, ыраагы-жууга да не керек. Өлүмди токыналу, сандырабай сакыыры — ол база nere. Айдарда, чачамдыкпагын? Өлүм келзе, жүк көзиме карагай. Жок, бу тужында келбеди. Менин жирме эки жашту жүрүмимди таңмалайла, сала берди. Табыш-тал сенип, тенгери ойто килейди. Тымык-тымык — тыныжын буулгадый. Керек десе жалтамчылу.

Кенетийин жалантын үстиле баш жымырадар ачу-корон кыйгы торгыланып, өзбк-буурыма өдө берди. Мында онту да, сыгыт та, жайну да — ондый кыйгыны мен эр жажыма укпагам. Бастыра бойым тындынып, мен сакыгам. Узак сакыгам. Кыйгы такып чыкпады, же жүрегиме эленчикке шигип калган. Айдарда, мында, жуу-согуш болгон жерде, кем де калганчы тыныжыла бойынын калганчы кыйгызын телекейге кереестеп артырган.

Ол ло өйдө ондор тоолу өскө үндөр тебилип, жыгырап, шыгыража бердилер. Бу энеден туулгандардын ак-жарыкка эткен баштапкы кычырузы болгон. Жаш тужымда мен андый кый-кычыруларды база көп лө уккам. Жуу-согуштын бу өлүмдү, ару, жагы тагында олор менин жүрегиме биригип түүлгендер — баштапкы кыйгы ла калганчы кыйгы. Эм мен олорды өлөрдүн өлгөнчө көксимде алып жүрер учурлуум, не дегежин, мен ол тушта ондогом, ненин учун сууда эки жарат. Ненин учун десе, эки жарат суунун агынын тудуп турганы чылап, эки жарат ортодо Ой бойы агып жат: бир жарат — тамы, экинчизи — мөңкүлик. Кижиге десе ого жүрүмин кысканбастан берет — эки жаратты бириктирерге ченечет: агаш-таштан, темир-терстен, шүүлтеден ле ама-дудан ол күр тудат. Күрди жайкан агызат, жоткон жайрадат, галактиканын элестелген от-көрнөөзи талкандайт. Кижиге өлөт, ойто туулат, бойынын керегин өчөжөрдө оноң ары улалтат: күр тудат. Ненин учун десе ол эки кыйгы онын жал-жүрегинде элен-чакка артып калган.

...Кенетийин эрмен агаш жайканып, жерине ойто тура бергенчиледи.

Кем де мени јерден чебер өрө көдүрүп, шырка-агашка салды. Апаргылады. Будым жаартында сырسانак жиит жуучыл барып жат, мен онын жүк ле шөлпүк ийиндерин ле чыгып калган сары-куу чырайын көрөдим, качарларын төмөн кирлү тер жолдолот. Онын кара көстөри мен жаар кезе-быча, аптап көрөт... Олор мени ыраакка-ыраакка кычырып тургандый — жүрекке кару јерлерге, энчү, тыш жылдарга. Ол эмезе, сенин жаңылган да угулбас ай-караңуй алтайга? «Көзин туура эт... — деп айдар күүним келет. — Мени мында артыр», — је оозымнан жаңгыс ла кан чачылат. Онон жуучылдын ээгин кечире сорбыны ајардым. Байла, алдындагы шырканын изи. Ак-куу чырай, сур-кара көстөр, ээтеги сорбы — бу ончозы бир бүдүн болуп күрмелет. Бу не атазы күрмел болотон? Канга уймалган сынымды апараткан бу не кижиге? Чат таныбадым. Соондо ол менин санаама килт эдип кирип келер. А эм ол, камалгазы чыгып, буттарын сүүртеп, бүдүрилип, мени өлүмнүн јеринен апарып жат.

* * *

Бу јалан одус жылга кийнимде артты. Јаан Энем болуп көрүлген ол эрмен агаш та бар, та јок, мен билбезим. А Јаан Энем дезе ол таннан чик-јок озо јакын-чакка јуртайтан энчилү туразына көчө берген. Ол барар күн саармактап кар јааган. Удабай онын туразынын јамынчызы ап-апагаш боло берген. Је Јаан Энебис ортобиста эмдиге турганча — та күн чалыткан, та бүркелген, та шуурганга ороткон — менин жүрүмим јаландары. Менин бала тужым, жиит тужым, эр темим ле кары јажым оны эбиреде айланыжат, айланыжат, айланыжат, менин бастыра жүрүмим оны эбиреде айланыжат.

* * *

Санаама кирет: мени јединген баштапкы кол — Јаан Энем колы. Бис сүре ле кожо жүретенис. Менин уккур колымнан ол јымжак ла бек колдорула тудунып алатан. Бат эмди де бис, колдорустан тудуныжып, оромды төмөн алдыс. Улус, байла: «Кайдаар айпаңдадып бараткан улус бу?» — деп, кайкажып тургулаган болор. Сурагылаза, мен: «Кижиге тууп» — деп, каруузын јандырамын.

КИЖИ ТУУРЫ

Менин Јаан Энемди ончозы «кин-эне» дешкилеер, мени дезе «кин-ада». Мен арга јок јаш неме, онын камсалынын карманына арайдан-арайдан ла кермектенип једедим. Бу куулгазын карман. Онон тилим шикир, ууштам јиилек, тату калаштын оодыгы, кургаткан јодро, каарган горох — жүзүн ле жүкпүр амтандуу немелер, бу ла көрзөң, чыга конуп келген турар. Кезик арада јес акча да шыңгырай берзе

күүни (ол тушта бис акчанын баазын билетен эмейис!). Жаңыс сөслө айтканжын, бу карман туузылбас јөөжөлү күлте.

Бат эмди де: колымды анаар сугуп ла ийеримде, койдын једеең эки куйругы тудулды. Бирүзин капкан ла јерде, оозыма суктым. Кандый бир тату немени ол ло тарыйын јуда салар јан бисте јок. Оны мен эгирге јетире сорорым. Экинчи куйрукты бүгүн баштапкы катап кийген јангы шалмарым карманына суктым. Јанып барзабыс, байа куйрукты сыйныма ла ийниме үлештирерим. Айса болзо, менин де карманым бүгүннөң ала ологро куулгазын боло берер? «Карам билбес колдор качан бирде кокту болор» — деп, Јаан Энем айдатан.

Бис экү оромнын алтыгы учында јуртаган Кара Јумагулга баратканыс. Онын үйи бала табатан. Бу мындый солунды биске кубалдый кугарган Кара Јумагул бойы јетирген. Айда соголо, каруузын да сакыбай, чыга конгон. Онызы јарт, айлына кычырып турган эмес. Јок, элчи айлына кычырып келзе, бачымдабай төргө өдүп отырат. Айыл эзиле кожо табыланып мүргиир. Оноң мында улус кандый отырған, мал-аш кандый турған деп сураар. Ол, айса болзо, сенин от јанынан эң јуук айылдажын да болзо, ончозын сурап угар. Андый јанду. Бу јаннын учурын мен јангыс ла чыдап келеле, ондогом. Јок, элчи сени айлына кычырып келген соондо, мал-ажын ончо јеткил, су-кадыгын јакшы, күүн-санаан јарык болгонын бойынын кулагыла угар, бойынын көзиле көрөр учурлу. Не дегежин, јүрегинде токынал јок кижги айылдап барзардан.

Бистин аулда јангыс та төрөөңзишпей, је арга-чакту улусты тоойтон, күндүлейтен. Кажы ла кижиде бойынын јуук кижизи болотон. Олордын кажызында ла бойынын сүүген кожонгы:

Байлар аракы шөллүредет,
Орто јатканы сыра јудат.
Конгылтак јокту ойдыктан
Суу ичип баш јазат.

Адам сыра ичеечилерле јыргайтан. Кара Јумагул јуукта јангы тура чертип, чеден-кажаан да тудуп алган болзо, суалгыштан јаан ырабаган. Ол бистин айылдан ууртам да соок суу ичпегени јарт. Менин де адам сыра ичеечилердин айлынын бозогозынан ары өтпөгөн эмей. Айса, кычыргылабаган, айса, айттыргылаза да, бойы барбаган. Анда аргалу улус та јуулышкылаза, укту-төстү кижги јанында не отырызын. Мен эмди, ада кижги, анай сананып јадым.

Биске, Јаан Эмене ле меге, ончо улустын эжиги кайра ачык — јерге кирген той-балкаш та туралардын, темир јабынчылу, бийик текпиштерлү, орус каалгалу да туралардын. Билерим, бир кезик эжиктер ачылбас та эди, је ачылбастын аргазы јок. Бодо, јас та, күс те бол, түш те, түн де бол, каан да, јут-јулакай да бол — өйи јетсе ле, кажы

ла турада кижиге туулат. А кижини уткуп чыгарга байа ла база Жаан Энем ле мен керек эмейс.

— Ол жогынан жүрүп болбойдун ба, үйүрөм? — Кичү Энем мен жаар бажын кекип айткан.

— Эй, Вазифа, килинчеге жок жаш бала кожо болгондо, эмеендер де балдарын жеңил таап жат деп бодойдун.

— Андый чылап... — Кичү Энем ийиндери селендеп, санг башка каткырыган. — Бу экү айрылышпас та кайткан улус?

— Обооним каны — менин де каным. Мында кижиге ле ондобос неме жок — Жаан Энем анайда айдала, үшкүрүп ийди ошкош. Айса, үшкүрбеди бе.

Не дегени бу — «Обооним каны — менин де каным?». Бу сөстөрдүн учурын мен канча жылдардын бажында аайлаган эдим.

— Андый — деп, Кичү Энем бурулудый, бажын бөкөйтти. — Не ле болзо, акту кижиге жагыс сен.

— Бистинг кажыбыс ла алдынан салымду, кажы ла салымда бойын чындыгы. Жагыс чындыкка бис жүрүп болбозус. Айса болзо, мен чын да айдып жадым, же меге бойымнын да чындыгым болотон.

Же бат омордун куучыны. Энелерим кажы ла сөстөрүн тагынан ондоп тургамдый. Оморды кожо алза, учурын аайлабай барарын, ыш чылап таркап, кейде кайылып калар. Же көксинге ару эрикчел ле жарты жок түймеен артар.

* * *

Жүрегимди эки башка тилиген бу эрикчел мени узак өйлөргө кыйнаар. Ненин учун дезе, бу эки үй кижинин сүүжиге мениле кожо ончо жолдорду өдөр. Омордун экилен сүүжинен, эки айдын көлөткөзиге чилеп, көксимде экилен эрикчел жүрөр. Эй, мени эки эне сүүгөн, мен бойым да сүүжимди омор ортодо тегнен үлеерге кичеенгем. Бойымды бойым экиге үлегем. Ой келер — бу сүүштин жагыс та ырызын эмес, мен онын кыйын-шыразын да билип аларым.

* * *

Же бат койдун куйругун соруп, мен Жаан Энеме коштой жүгүрө бажып барадырым. Кара Жумагулдын каалгазына жедип келдис. Туранын күрентизинде нени де өрүп отырган айыл ээзи ижин таштап, эжик ачты. Жаан Энем тура жаар басты. Эмди мен бойым башбилинер учурлу. Турага мени өлзө дө божоткылабас, онызы тен жарт. Таларкак оборлу, сыраадый сынду Кара Жумагул, тижик жымпыктарлу сыкык көстөрүн улай-улай чингип, Жаан Энемди эреп жайнайт:

— Уул болзын, энебис, уул, баштапкы бала ине, тен чык дезеер, ийдеер болойын, кир дезеер, кулаар болойын.

Жаан Энем онын жардына араай таптады.

— Је, канайдар база, талдаарга келишсе, уулды талдап алгай. Бар, иштен — анайда айдала, турага кире берди.

— Је, тен, өрөкөн... — Кара Јумагулдын эриндери тартылгак-шыйт.

Ол алдындагы јерине бурылып, ойто ло өрүне берди. Онын јуугында төңөшкө чыгып, эптештире отырып алдым. Бойымды төзөөндү тудадым — мен кин-эненин уулы инем. Оок-тобыр керектерге киришпейдим, јаан улустын колы-будына оролышпайдым. Јараган јеримде отырып, чыдуум көргүзедим. Шак онын да учун бала чыгарын сакыган улус меге «Эй, уулчак!» деп айдарга тидинбес. Јок, мени толо ады-јолымла адагылаар.

Тапту узак отырала, Кара Јумагулдан сурадым:

— Бу мындый коркышту нени өрүп тураар?

— Армакчы. Өрзөг, өйдин өткөни бачым билдирбес. Учы-эжи јок.

Кара Јумагул унчукпас, јобош кижі. Је бүгүн, та неден болуп, тилгереги туткан. Анча-мынча унчукпай отырала, айтты:

— Бу ак-јарыкта, карындаш, ончо неме буудан камаанду. Буу јокко бастыра телекей јайрадылар эди.

Чын да дезен! Буу јогынан канай јүрер эмежин. Онын айткан сөстөрін кайкап унчукпайдым. Кара Јумагул база тыс этпейт. Өрүп јүреле, тындаланат, оноң — ойто ло. Чылай да бердим.

— Ижеерди качан божодотоноор?

— Уул чыкпайынча өрөрөм...

— О кудай баш болгон! Удай берзе?

— Чыга-ар. Тоң ло.

Јаан Энем бир-эки катап көрүнди. Кандый да јиит келинек үч карамыс суу экелди. Эңир кирип баратты. Койдын куйругын туку кажы јерде түгезе соруп койгом. Уйлар јанар алдында байа бир суу тажыычы келинек биске курсак экелди. Кургакка да болзо кепшенеле, тыным јетире ле кире берди.

Ойто ло төңөшкө чыгып, отырып алдым, Кара Јумагул дезе бойын армакчызын өрди. Армакчыны чөйип ийзе, эмди, байла, мечеттин үстинде кондырылган корчок айга једе берер. Арбын өргөн.

— Андый узун армакчыны кайдарга турганаар?

— Чеберлеп салып койорым. Хабибулла он јетилү болзо — сыйлап берерим.

— Он јетилү болзо, ол армакчыны кайдатан?

— Кайдатан дейдин бе? Айдарда, ук...

Онын јыпшык көстөри кенетийин багырайыжат, олордон кандый да тармы јаркын урулат. Јаркын озо онын телбек јүзине јайылды, оноң армакчыны эбиртти. Өлөңдөги кыл армакчы јүстүк чилеп суркурап јаткан эмес, бу өң-сүр јок кижинин көстөринең алтын чоктор түрбек-

телип төгүлип тургандый. Колым ичкери сунуп, ол түрбекти тудуп көрөр күүним келет, же куулгазын жаркын өчө береринен коркыйдым.

— Уксан да... — Кара Жумагул такып айдат. Онын үни байазынды сыйкылдууш эмес, койу, көксинен күнгүрөп чыгат, там кенгийт — ко-жондоп туру деп сананарын...

Эмди ле эмди меге улус укпаган, улус көрбөгөн жажыт ачылар. Мен сакыйдым.

Ол тындаланат. Ле турада ың-шын. Хабибулла чыккалак.

— Туку-у ол көс жетпесте жер-тегери бириккенин көрүп турун ба? — Кара Жумагул эгиле уулайт. — Онын арјанда содон туу. Урал деп туу болор ол. Сүүри бажында жыш агаш өзүп жат, анда тегерик ак бар, ол акта — түби жок, жетен кучак аякча көл. Көлдө балык та, өскө башка тынар-тынду да жок — жаңыс ла алтын жалду, мөнгүн туйгак-тарлу Акбузат деп ат жүрүп жат. Ол ат салкындык учуртат, куштый кайып учат, сакыганын жууктадар, өткөн ойин бурыыр, ижемјин бүдү-рер, кижн тилиле куучындажат, кудайла жажыдын айдыжат — бат ол андый ат. Эң кыска түнде, качан липадаң мөт тамганда ла өлгөн жулук алынганда, тымык көлдин үстин јара кезип, јалын атырайтып, Акбузат көрүнип келет. Күн чыккалакта ат недең де үркибей, акта тыш отоп жүретен эмитир. Узуны жетен кучак кыл армакчыны мойнына кийдире чачсан, мөринг болор. Атты жаңыс ла түште жылдыстар көрөтөн, түнде аңдайтан јиит тудар аргалу. Уулым күнине ай бодолду, айына јыл бодолду чыдаар. Он јети јажы толзо, ол жетен кучак армакчызын тудунганча канатту адын тудуп барар. Кудайдын алкыжыла онын ама-дузы бүдер...

Ичимде туйкайын күйүнип отырдым. Хабибулладан алзан ол! Бойы эм тура чыккалак, а жыш агаш ортозында аякча көл јарадында отоп, Акбузат оны сакып јат, керек дезе ат чаңмадайтан армакчы да өрүлип калган. Бат бу, ажып бараткан күннинг чогына алтындалып јадыры, туй ла он јети јылдан куулгазын аттын мойнына «кылт» эдип кирер. Удабастан чыгатан Хабибулла кенетийин менин алдыма мөнгүн тырмактарлу, алтын чачту баатыр болуп тура түшти. Бат бис кемнин чыгарын сакып јаткан эмежис!

Кара Жумагул куучынын божодып, кунуга берди ошкош. Туразы јаар иженгендү көрүп салала, сјто өрүне берди.

Бүрүнкүйлейт. Суунын үсти калайлалып тонгоны чылап, тымык көгөлтirim тоно берди. Мен санаамда ол көлгө жүре бертирим. Эм тура энеден чыккалак Хабибулла эмес, мен бойим армакчы тудун-ган, јаратта отырым. Эмди ле көлдөн аттын сүрлү бажы көрүнип ке-лер. Чындап та, ат көлдөн чыгып, јыгырада киштеп ијди!

— Чык ке-елт! — Кара Жумагул керек дезе тескине берди. — Чык ке-елт! Уулым чык ке-елт!

Ол турага кийдире жүгүрерге турала, токтој түжүп, кайра буры-ды. Отырган јерине барып, түрген-түкеј өрө берди. Кин-эне сүүнчи

јетирип келбейинче ол-тал, је сакыыр учурлу. Аайын көрзөм, чыда-ныгып отырып болбос ошкош. Көк жылма!

Мен буттарым салактадала, төңөштин үстинде тоқыналу отырым. Ала-күне не сандыраар неме? Айттырып ийгилеер эмес пе? Бир ле чыккан, тонг ло ойто кире бербес ине. Бу Јаан Энем не удап туру? Мен база чочып баштадым. Јумагулдын көстөри ойто ло тазырайыжып келди. Улу тынды. Кеен ак, ол актагы көл, јараттагы ат бүрүнкүйде кайдаар да кайылып калдылар. Олбгдө толкуланган узун түрбек ойто ло эш-кереги јок кыл армакчы боло берди. Меге керек дезе Кара Јумагулдын туразы јаар көрөргө дө јалтамчылу: эм ле эжик ачылып, оног коркышту јаман јеткер карап ийгедий. Јок, онын андый болор учуры јок — анда менин Јаан Энем.

Байазынан өдүңир ый угулды. Кара Јумагул атпас эдип, бастыра бойы јуурыла берди. Јок, бу үн удабай ойто јоголорго чыкпаган эмей.

Өйлөр өдөр, жылдар жылыжар, ајас тагда мен эрмен ағаш төзинде шыркалу јадарым, јалаңнын үстиле кемнинг де өлөр алдында кереестенген калганчы кыйгызы торгылар, ээчиде санаама шак бу кыйгыз белип, јүрегиме тийер.

Турадан Јаан Энем чыкты.

— Тебеене болзо мал кожулды, тергеене болзо кижі кожулды, Јумагул! — ол айтты.

Онызы көрөр-угар јеткелекте Јаан Энемнинг јанына једе конгон, тизеленген турды.

— Керектү бала ба, керек јок по?

— Эки эр.

— Эки? Бир уула? Экүди кайдатан? Экинчизинин ады кем?

— Јаңыс болгончо, эки болзо артык эмес пе? Ат кайда барар ол, адап салбай.

— Чын-чын, чын айдадаар... Ат табылар. Аллах акбар! — ол турбай јадып быйанду мүргүлин ајдат. — Јакшы солун јетиргенеер учун, өрөкөн, слерге кой айдып бер јадым. Јок, эки кой! Аллах акбар!

— Эдреп турган болдын. Көдүртке сарбаанын ичегези јоон деген. Бир де кураан болотон.

Менин билеримле бистин аулда игис балдар чыккан бу экинчи ле учурал. Кара Јумагулдын ырызы тарттыр. Јаңыс кураан ас эмей. Је мен не деерим — кин-эне айткан болзо, божогоны ла ол.

Бала чыккан, бу бир эки түңей неме айдып берген кураанды алганча јана берер деп бододоор бо. Јок туру. Күндү-күрее јаңы ла башталып јат. Алты-јети күнге чыгара улалар.

Бала чыккан айылга — бай да, јокту да улустын айлы болзын — эртеңгизинде сары таңнаг ала бар-јогын тудунганча төрөөн-сараандар, кудай-садагайлар, айылдаштар чөркөлижер.

Самовар эртен турадан ала бозомго јетире столдон ырабас. Эн күндүлү јерде, јымжак јастыктын үстинде кин-эне отырар, ого қош-

той — кем деереер? — мен. Анайда алты-жети күнге улай отырып жадыс, керек десе онон узак. Жүрүмди тен айтпагар да, же бир калажыранду неме бар. Ол мылча. Жаңы чыккан балага учурлай мылчага күн курузы жок от салып жадылар. Жаан Энем мылчадан туура калбас, ончозы жүнүп алза, мени кийдирип, арка-белымди жакшы ла самындап, жыжып, жалмуушла сабаар. Капшай чыдаарын деер. Күч эмей база, канай күч болбойтон, же чыдажып жадым. Жунунып алзан, сынын жеңилер, күүн-санаан сергиир. Мылчанын кийинде бис ойто ло төргө отырып, терлей-бурлай чайлап жадыс.

Эртен мен Кара Жумагул эштин эң жаан айылчызы болорым, эң күндүлү жерге отыарым. Эмди десе меге бир чуучак сүт, бир сындырым калаш берип, төжөк салдылар. Кем жо-ок, кыштайын койоннын да терези элебейтен дежет не. Бир түнге чыдашпай. Канайда берет деп. Эртеннен ала жаңы жүрүм башталар.

Ойгонып ла келзем, туранын ичинде кайылткан саржунын жыды жытанды, керек десе тумчугым да кычый берди. Жаңыс ла жетинчи күнде мен ак курааннын мойнынан буулаган буушты тудунып, Жаан Энем мени жединип, үчү жанып ийдис — Жаан Энем, мен ле Кара Жумагул айдып берген кураан.

Жаш балдар күнүн сайын чыкпай жат. Онызы јарт неме. Тегин күндерде мен кубар уулчактарла кожо макам канганча ойноп аладым. Же ойын учу-учында күүнди база алып ийер. Арып-чылап баштайдым. Жаңы чыккан бала — бойына бойы жарчы — бу ак-жарыкка келгенин кыйгыла жарлаганын угар, сүүнчизин бадырып болбой энделе берген ада кижини кылынып турганын тууразынан аяктаар, үй кижинин жуукта жаңы жер болуп калган чырайы жарыганын көрөр күүнүн келер.

Бир катап көжөөнүн тежигинен мен јиит келин балазын баштапкы катап эмчектегенин көргөм. Бала эмчектин топчызына эриндерин тийгизерде ле, энезинин ак-куу чырайы жарып, озор экилези куш жүнүн салып сырыган төжөклө кожо тегери өрө жеңил кайкалап учкандар; төжөк булут боло берген, ол булутта энелү-балалу жүзүп баратылар. Ненин учун сего сүрекей жакшы болгондо, ол эмезе жүзедин, ол эмезе учадын? Анайда сананып, коркый бердим: озор менин көрүжүмнөң жерге келип түшкүлөзе, — көзимди шык јүмүп, көжөөдөн туура бастым.

Аулда бала чыкпай удаза, менде жакшынак эп-сүме бар. Же мен оны эрик јокто, сакышка мойын деп неме чөйилзе тузалан жадым.

Бистин маалабыста бир төс куулгазын јыраа өзүп јат. Түн ортодо, јыраа кыска ойгө чечектегенде, алаканынды курч бычакла чийе тартып кезип, чечектердин бирүзин үзеле, теренин алдына суксан, — сүне боло берерин. Баратан јеринге барып јат, эдетен немен эдиј јат — туду јок. Соондо, эди-каным өөрүп, жүрегим катуланган тужында, мен јайгы карангуй түндерде јыраанын јанында адамнын курч бычагын тудунган, канча катап отырбадым дейдигер!

* * *

Ыраа канайда чечектегенин менин көрбөгөним жарт. Же ол до тушта, эмди де, кара чачым жылдар кубалына туттуруп та койордо, мен бүткөм, бүдүп жадым, бүдерим: жылында бир катап, ай-карагуй түнде куу ыраа жаркынду чечектерле бүркөлип жат. А ого бүтпезем, мен жүрүмимде нени де жылытып саларым.

* * *

Түнде маалада жагыскан отыраарынан мен эм үстине коркып жадым. Адам тал-түште мүргүүлге барганда, мен маалага кирип, ыраанын жанына отыра түжерим. Бу кайкамчылу агаш. Байла, менин де, кудайдын да тилин оңдойтон болбайсын. Колым саң өрө тарбайтып, мүргүүл сөстөрүн айдадым. Оныла канай эптү куучындажарынын марын мен Jaан Энемнен туку кажы чакта алгам, аай-коой жок мактаар ла керек, ол андый немени сүүп жат.

— О өрөкөн! — деп, мен айдадым. — Бистин бастыра ижемжи-бис жагыс слерде. Слердин агару күүнеерле база балдар чыккай. Жайнуулым уксаар! Угуп тураар ба, өрөкөн?

Ыраанын жалбрактары араайын шылыражат, айдарда, менин жайнуумды уккан туру.

Кудай өрөкөн жүгуйланышты сүүйтен де болзо, же сөзине туруп жат, оны айтпастын аргазы база жок. Эки күннен, же жаан ла болзо — үч күннен — аулдын кандый бир учында бала чыга конуп ла келген турар. Же мен байа айткан жокпом, бу тен эрик ле жокто тузаланатан эп-сүме. Болор-болбос неме учун кудай өрөкөнди амырынан аскырага мени тоң ло не деп.

Найрап-сайрап жүрүп ле жадым. А не жүрбес! Ырыс жагыс та Jaан Энемнин камсалынын карманында эмес, же менийинде де бар эмей. Сыйныма ла ийниме нек-сакты жедиштирип те ийедим, кезикте Асхат нөкөрим база кол куру жанбас болды.

Бат андый жүрүмди бу ла бир күрүм уулчактары үрегилеп салбайтты. Устү-жуулу жерден айрылбай барарымда, озор меге күйүнгилеп, «кин-ада» ла «кин-ада» деп жыжынгылап баштагандар. Керек бе-ди. Андый турган да. Бийдим де кычыбады. Агаларым кезикте мени кокырлаган аяс база анайда адап жадылар.

Же оноң керек чала коомойтыган. Озор «кин-аданы» «кин», «көй» деп кыскарткан. Канайтпадым да. Же бир жакшынак күнде мен... Киндик болуп калдым! Мынын уяадын не деер! Көстөрим карагуйлай берди... Айылдан да чыгарга калажырлу. Ай-кулакка амыр жок, ук-саң ла:

— Эй, Киндик!

— Койу көчө шөлүредеш болуп ла жат па... Киндик!

— Эй, Киндик, кажы, киндигин көргүссен?!

— Киндик! Киндик! Киндик!

Керек десе бис ортодо эн јобош Хамитьян да — Онгурчын Баш та мени торсыктап-тудалап турар болды.

Чынынча айтса, нөкөрлөрүмди көрөр күүним келбей барган, олордын да күүндери менен јанган. Мениле јангыс ла Асхат нөкөрлөшкөн.

Онон ло бери јүрүм.кубулган. Аулда бала чыкса, алдында чылап јаан анай сүүнбезим. Јаан Энеме де көп коштонбой јадым. Мойноп ийгемде, мекелебес те.

— Балам чыдап ла браат... — деп, ол јаагым сыймаар. Арткандарын ол сыртына таптаар, јангыс мени анайда эркеледер. Онын јым-жак алаканы јаагым сыймаганда, мен огош-огош боло бердим. Јиит тужыма табыжып, баштапкы сүүш абына алдырып, онын ырызы ла шыразы ал-санаамды чыгарза, андый ла ок болор: јүзиме чичкечек сабарлар тийгенде ле, јүрегим сызы сенип, мен ойто ло огош-огош боло берерим...

* * *

Айлар айланыжып, јылдар јылыжып өткөн, јаман-јакшы ундылган, је «Киндикти» кем де ундыбаган. Бу чоло менин бастыра јүрүмиме аркан. Аулдын көп саба улuzu чын адымды билгилебес те. Бойым да темигип калгам. Кем-кем чын адымды адаза, ол өскө кижини адап турган болбой деп, ары-бери ајыктанарым. А Киндик бистин јерде, ајса болзо, бастыра телекейде јангыс. Онызы тон ло коомой эмес ле. Эмди чоло адым меге керек десе јарап та јат. Је ого темиккенчем, нени көрбөдим, нени укпадым дейин! Сананбаза торт. Мен оныла күүн-кайрал јок, кызыл каным кысканбай, колы-будымла, тижимле, тырмактарымла удурлашкам. Је канча ла кире кызарлангамда, ол чоло өчбөрдө анча кире ок јапшынатан.

Баштапкы кыруу согуш мындый болгон...

КУРБАН-БАЙРАМ

Бүгүн курбан-байрам. Мен туку качаннан бери онын олјозында јүргөм. Буурым түгенгенче сакыгам. Учында једип келди. Эрте танда булуттарда ойногон күннин чокторы чылап, онын тандагы менин јүрегимди узактан бери јылыткан. Күн чыккалак, је телекей јылу-јылу. Курбан-байрам шак анайда келип јат. Бойы ыраакта, је јаркыны качан ок мында.

Байа түнде мен чат уйуктап болбогом. Бажымда јүзүн ле јүүр санаалар. Байрам једип ле келзе, јер ўстинде ончо неме кубулар, Јаан Энем айткан чөрчөктөдий болор: суу ла от колынар, бөрүлер койлорго кожулар, ўүрлежип јүргүлеер, калју-казыр улус — јалакай, бштү-

лер — нөкөрлөр болор. Мен ого сүүнип те, санааркап та јадым. Бөрүлөрдөн коркыйдым. Көрмөстин бөрүлери канзырап, ачыркап, бил-бес арада койлорды тудуп койгылады, калак. Суудан коркыйдым. Калапту суу болгонбой, отты өчүрүп салгай. Оштүлөрдөн коркыйдым. Жаан керек эткилеп, нөкөрлөрүмнүн баштарын базып...

Je түйнөй лe сүүнип турганым чорт то эмес. Ол сүүмжинин башталганы — кара-килин такыйа бөрүк лe жап-жагы эрезин калош. Оны меге Муртаза агам городтоп жүрелe экелген. Такыйа менин кыркыган бажымды, калоштор дезе быйыруунду буттарымды канча күнгe сакыгылап жат. Сакыгылагай ары. Мен оморды база узак сакыгам. Жаан Энем мени кемјип, эки карманду, кызыл-чоокыр өгдү шалмар көктөп берген.

* * *

Ол аяс айдайын: төртөн жылдын бажында мен Европанын эгмактулу городторында жагы кеп-кийимдү — кызыл-чоокыр шалмарларлу седеккек уулдарды база көп лө көргөм. Бач, слердин кебеердий кепти бис туку кажы чакта кийип жүрбей деп, мен бойымда айдынгам. Бүдүми, үлгүлөп кескени курбан-байрамда кийгенистен ағыланбас, је тудуп көрзөм, Европанын товары бистийинен жүдексимек эмтир.

* * *

Јагыс кижи мындый көп катанчыны кайдатан деп, алан кайкап турган болороор. Туку ол чеденде нени артып койгон деереер? Сатин бөстөн көктөгөн көк чамча! Шарифа, Абдулланын эмеени, көктөгөн.

Байрамга мени бат канайда јарандыргылаган — будымнан ала бажыма јетире. Сан башка: жагы, јараш кийимдүге күүн-санаан да јарык немедий. Тышкары каан уулы чылап чыгарым. Чын байрамнын бойы тышкары. Туранын ичиндеги байрам ол байрам да эмес — тегин јуулыш.

Мени база бир ырыс сакып жат, эг жаан. Оны јажытта тударга сананган, је болуп албас ошкожым. Бир лe болгон, айдып ийейин лe. Түште мен уулчактарла кожо Ак-Манайда аттар јунарым, эгирде серүүн түшсе, акталап койгон боро айгырды јегеле, Јаан Энемле кожо Сайран барарыс. Јаан Энемнин эрге барган кызына, Гайникамал-апайга айылдап. Боожо тудатан кижи — мен. Сайранда бисти айылдан айылга кычыргылап, төргө чыгаргылаар. Төрдө отырбаган эмезис, нени эдетенин билерис. Бат мында кара такыйа, эрезин калоштор, кызыл-чоокыр шалмар ла көк чамча керек болор. Сен не кижи болгонынды мынан ла көргүлөп ийер. «Агаш јаражы — бүринде, кижи јаражы — кебинде» деп, јуукта Јаан Энем јолду айткан.

...Улус оромнын алтыгы учына мечетке мүргүүлге чөйдөмдөлижет. Токтой түжүп, аллах-кудайды алкайла, онон ары баргылайт. Адам

олорго удур чыгып, база кожулды. Эрте тура курбан-байрам күн чайды мургүлдиг кийинде ичип жадылар. Бүгүн бистинг айыл тарааннан блина быжырган. Жаан Энемнинг этпес-тутпазы жок. Кандый жакшы неме ол — байрам!

Жаңы шалмардын бир карманына күнкузук, экинчизине кургаткан жодро тыктайла, тышкары чыктым. Аулдан жараш жыт жайылат — чилекейим шуулайт. Бастыра улустын айлында казан, чөйгөн оттон чыкпайт. Онон болгой сүт көзин жылына көрбөгөн дө улустын айлында ончо неме шыркыраар, шыбыштанар, бортылдаар. Кезиктери — табакмак, кыстыбай, үстү өтпөк быжыргылайт. Анча-мынча болуп, бу курсактын жараш жыды таркагалакта, кайнаткан эттин жыды жытанар. Өкөндөп келип, аулдын кейин көксинге толо тынары кандый макалду болгонун сен шак ол тушта билеринг.

Менин сай үстимде карлагаштар кей кескилейт. Көк өлөңдө кучайктар секирижет. Улусла кожо керек десе куштар да байрамдап жат.

* * *

— Эй, Киндик! Эй, Рукавказ! — Шагибек оромунан Шагидулланын үни угулды. Мени кычырат. Бойы көрүнбейт. Шагидулла — бистинг башчыбыс. Ол сенин адынды адады ба, жок по, — ончо немени чач, удур сундурт. Башчынын үни чыккан жер жаар болдым.

Рукавказ — менин экинчи чолом, жуучыл адым.

Жуукта бистер, уулчактар, жуулажып ойноор алдында жаантайын чылап, эки башка бөлинип алганыс. Же ол тушта, жуулажардан озо кажыла уулчак бойына жуучыл ат аданган — кандый бир ороонун адын. Бис ортодо эң бөкө Шагидулла «Россия» деп аданган. Валетдин — «Германия», Искандердин уулы Ибрай — «Америка», арткандары: «Англия», «Франция», «Япония», «Австрия», «Турция», «Румыния», «Кавказ» деп. Мен уулчактардын эң огожы. Мени адаар тужында ороондор түгөне берген. «База ороон жок!» — деп, Шагидулла жарлады. Башчы айдарда, өскөлөри амырын алып, ороон бедребей бардылар. Мен озо баштап манзаарып, онон араайынан быштагым сыга бердим.

«Канай оной болуп турган? — ичимде кородойдым. — Мере ле жеделе, ороондор божой берген. Менин учун мен ырыс жок. Ончолоры ороондорлу, кере тужине ойногылаар, а мен десе ат та жок, чорт то жок, оозым арбайта ачала, тууразында көрүп туратам ба?»

Шагидулла — мере төрөөн жытту неме. Онын да учун, байла, меге килеген. Ол сары бажын кыдырада тырманып, айтты:

— Ундып койтырым не, уулдар! Ак-жарыкта база бир ат бар, неден де айабас, тарынчак. Казыры, чугулчызы эң өткүрө ороон. Ол — Рукавказ! Киндик! Сен — Рукавказ.

Ол Рукавказар тарынчак па, айса јок по, билбезим. Је менин ачынчагымды тен адам айтсын. Шагидулла бир эмеш көпчидип ийди ошкош. Је ол меге јаман да ат берген болзо, өөркөбөдим. «Бир немени көдүрерге, экинчизин јерге түжүрер керек» деп, адам айдатан. Рукавказ мун да «киндиктен» артык...

Байла, бу байрам күнде башчыбыс јуучыл кый эдерге сананган. Онон башка ол мени Рукавказ деп адабас эди.

Казаладып барзам, уулчактар јуулыжып калтыр. Јаңыс Асхат јо-гыла. Кем кузук чертет, кем куурган јодро чайнанат.

— Тык-тык-тык! — деп, Ибрај мени эбирди. — Чек ле којойым бойы! Јаңыс мөңүн илјирмелү час јок. Јок, бар эмтир не, бу салактап туру! — ол шалмарымның каландап турган буужынан тартты. Кудайга баш, чечилбеди.

Бу бир Ибрај — Асхат нөкөримнинг агазы, мени ненин де учун јаман көрө.

Шагидулла озо баштап менин келгениме јаан анай ајару этпеди. Јаңыс ла Ибрајды мынаар туура ийтти.

— Бу сенин шалмарын не тастайып калган? — ол анча-мынча унчукпай турала, ээгиле уулап сурады.

— Бир карманымда кузук, Шагидулла-агај, экинчизинде — куурган јодро. Лекаревкадан Тимофей таныжым экелген.

— Аамайыңа салдырып, сен оны түңей ле улуска үлеп койорың. Оның ордына олорыңды менин карманыма үр!

Мен уккам ба, јок по, сүйнгениме кузукты ла јодроны јаан-јаан ууштап, оның јажыл өңдү шалмарының кармандарына толтыра уруп бердим. Карамым тутпады, бойыма чымчым да артырбадым. Јодро-кузук јибеген эмезим. Учында башчыма бастыра бойым берингенимди керелеп, кармандарым антардым.

— Сен јакшы уул, кырс эмезин — башчым мени мактады.

Онон бир ууш јодроны ла бир ууш кузукты ойто јандырып берди. Ак-јарыкта ак-чек, керсү улус бар ок турбай! Олордын бирүзи — бистин башчыбыс. Менин төрөөним Шагидулла-агај сан башка уул. Кандый ойын, кандый табыскак сананып таппас дейдеер. Бат эмди де, ойын десе, ойын эмес, табышкак десе — табышкак эмес.

— Уулдар! — деп, ол айтты. Бис ончобыс ол јар баштандыс. — Кемнинг туразы ончозынан бийик, уулдар?

Бис ончобыс јаңыс уула садучы Шамсулланын туразы јар көрбөй.

— Шамсулланын! — Ибрај, темиккени аайынча, ончозын озолоп, тилирт берип ийди.

Бу ла өйдө башчыбыстын јаан, сөөклөң јудругы оның јаагына «кыч» этти. Кудыс чыга берди. Ол, не де болбогондый, ойто сурады:

— Кемнинг туразы ончозынан бийик, уулдар?

Башчыла јажыт кыңылдууш Валетдин бойының тапкырын көргүз-зерге сананды:

— Мени тен канайдатан эдин, анайт, је чынын айдайын: эн ле бийик тура — ол... — Валетдин јетире айткалакта, ол ло јудрук онын кулагына келип тийди.

Бис алаатып, алырагдай бердис. Ончозынан бийик бу кандый андый тура болотон? Оны жагыс башчыбыс билетен туру. База эки уул ырызын ченеп, Ишмурза өгөөннинг ле темир сулаачы Аглямнын туралары дештилер. Је олол база јудрук јидилер.

Кенетийин менин санаам јалт этти. Сүүнгениме керек дезе тыр-лажа да бердим. Јүрегим көксимде жагыс ла күчүлдөп јат. Эмди ле ончозын туй чабарым. Менен өскө кем де билбес. Бастыра оромго алгырып ийгенимди бойым да билбей калдым.

— Мечеттинг минаредил!

Башчыбыс керек дезе кайра чарчалды. Ол туна берген. Озо баштап кугарды, онон кызарды. Булдур тумчугунын бажы терледиле. Је јаан удабай карык алынып, менин «калаш сугатан кайырчагыма» (бис оосты анайда адап јадыс) ол ло јудрук једип-јетпей јүреле, токтоп калды.

— Мечет — ол кудаидын туразы, сен оны өскө-башка тураларга коштобо! Керек дезе оны да билбезин, тенек!

«Кудаидын туразы» эмес болзо, бу кырлак јудрук мени кыйгай беде, билбезим.

Ойноор күүнис чыга берди.

— Калганчы катап сурап јадым — кемнин туразы эн бийик?

Унчугушпадыс. Ын-цынг. Жагыс ла кынгылдууш Валетдин чимиригин табышту кайра тартынат.

Бу ла тушта сүмелүзи учун Түлкүнек деп чололоткон Шайхаттар үнденди. Ол бир сөс айтса, экинчизин бачым сакып болбозын.

— А оны кажы јанынан көрзө, — деп, Түлкүнек айтты. — Бир јанынан, Шагидулла-агай, слердин турагардын јабынчызы бийик, је экинчи јанынан, Шагидулла-агай, труба тенгериге сайылып калган. Айдарда, слердин турагар ончолорынан бийик!

Эки-үч уул оны тургуза ла јөмөдилер:

— Слердин тура! Слердин тура! Слердин турагар — эн бийик! — кем де бөрүгин сан өрө чачты.

Башчынын чырайы жарый түшти. Сары чачында јес чоктор суркуража бердилер. Је јакшызынганын көмө базарга албаданды. Жагыс ла таңааркап айтты:

— Көргүр кижиле көрүп ле ийетен неме. Бийикти јабыстан ылгап билер керек — ол тижиле өткүре чыкырды. Шайхаттар јаар башчыл керек дезе кылчас та этпеди.

Көрзөбис, Шагидулланын адазы Кашыулла-агайдын јол кечире турган салам јабынчылу туразы јантыйып, јерге кирип калтыр. Бир көз-нөгине јастык тыктап койгон. Трубазын да сүрекей бийик деп айдып болбозын. Је ыш, чындап та, түп-түс, бийик коройлогон. Уу јок бийик.

А бис не аайлу кыйналганыс. Чўм-чам јок табышкак туру не бу! Табышкак табылган, уулдар санаазы јарып, јайымжый бердилер.

Бўгўн јер ўстине агару кўн келген. Ончо туралар бийик, ончо улус тенг. Кайда да јуугында, айса болзо Кۆк-Туунын ары јанында, койлор ло бۆрүлер ўўрлежип јўрўп јат. Уўрди кичинек уулчак кабырат. Ол эрезин калошту, килинҥ такыйалу, кызыл шалмарлу ла чоокыр чамчалу. Ого бирде бۆрү, бирде кой јууктап, онынҥ колын јалайт.

...Кенетийин кем де буурыма тўрттўрди. Мен атпас эттим. Јанымда Ибрај ырјандайт.

— Хамитьян сен керегинде нени айтканын уктың ба? — ол килегендў унчукты.

— Јок, укпадым — мен токтодынбай бардым.

— Киндик дийт.

Мен кўйбўреп чыктым. Хамитьян онгурчын ошкош бажын јайкап, айтты:

— Мен анай айтпадым.

Ибрај качан ок Хамитьянга шыбыштанат:

— Кۆрўп турунҥ ба, онынҥ эриндери кыймыктанып турганын? Ол араайынан, сени укпазын деп, бойында «Онгурчын Баш! Онгурчын Баш!» деп шымыранып јат.

Мен ыйлаардын бери јанында:

— Айтпадым деерде, айтпадым! Хамитьянды, өскўс-јабысты, курбан-байрам кўн кыйа көрөри — килинчек.

— Ол сенин курбан-байрамына чыкыр берер... Кејиринин кырландап турганын көрзөн. Ол бойында Киндик деп айдып јат.

Хамитьянынҥ кејири, чындап та, кырландап туру. Јок, ол тегиндў эмес. Мени туйказынан јамандап та турган болордон аябас. Јобоштон јоор чыгар... Талбак кулактарлу бу онгурчын башта јўзўн-јўўр санаалар кыймыражып, көлзөжип турган болор. Бакрулыма кату болчок неме токтоп калды. Тыныжым кыскарды. Хамитьянынҥ чоло ады, өлөнҥин јалбрагындагы чалындый, тилим бажында илинип калган, эмди-эмди ле келип тўжер. Тудуп албадым:

— Кејирин кырландатпа деерде, Онгурчын Баш!

— Менин кејиримде сенин керегин јок. Онынҥ ордына киндигин кичее.

Мен онынҥ анайда айдарын сакубадым.

— Онгурчын Бажынҥды јондырттын меге!

— Киндигинге тепсем, кардын тежиле берер.

— Көп јыдыба, Онгурчын Баш!

— А сен јыды, Киндик!

— Онгурчын! Онгурчын!

— Киндик! Киндик! Киндик!

Уулдар бисти чугдап ийдилер.

— Тач-мыч берижип ийетен, не узак сананар! — Ибрай бисти бой-бойсыка тукурды.

Бисти тукурбаза да кем жок болгон. Јудруктарыс түүлген, тиштерис кезе тиштенип алганыс.

Мен Хамитьянга озо чурадым. Ол туура секирип, «Берменди берерим, беш акчангы айрырыым!» дейле, ичиме тепти. Мен жуурылып, тыккыйдым. Је ойто тыныш алынып, бштүүмнинг тумчугына туда бердим. Кан жалбырай берди. Канды көрөлө, манзаарып, токтой түштим. Хамитьян десе бажына аттырган айу чылап, огырып ийеле, үстим орто келди.

— Сен анайып па, бала! — деп кыйгырып, чамчамнын жаказынан кап алды. Чиренип ийеримде, чамчам тыдырай берди. Мен торт билинбей калдым. Бис тыптактажып, тегележип, тебижип, чымчыжып, улдажып турдыс. Оорузын да сеспейдим, короным да кайнабайт. Јагыс ла бастыра бойым күйүп јадым. Ууулчактар, јерге каккан казыктый, кыймык жок тургулайт.

Јагыс Ибрай шык билинбей шартылдап, бисти эбире жүгүрет.

— Сал ла, јулкы ла — деп, бистинг кемибисти де көкидет. — Мойнын јакшы булкы!

Онын үни ыраактан, агаш аразынан угулып тургандый. Бу ла тушта Хамитьянын јудругы көзиме «чыт» этти. Шак ол тушта, сегистүде, мен «көстөн чедиргендер чачылган» дегенин баштапкы катап ондогом. (Онон жүрүм мени көп лө искеген эди.) Озо баштап көзимнен чедиргендер бајырашкан, онон көзим алдында тегеликтер айланьжа берген. Је мен бастыра күчимди салып, Хамитьянын талбак кулагына кадалгам. Ол айрыларга албаданбай, тентирилип, таталып, онгурчын бажыла менин эгиме түртүргөн...

Канчийан согушканыс санаама кирбейт. Таадыра ла урушкан ош-кожыс. Мен озо арыдым. Хамитьян менен јаан да, чакту да. Бош бодоно бергенимди сезип, шалмарымнан аймаштап, мени ары-бери экчеп, јер орто мергедеди. Сыртыма кандый да учту, кату неме кадады. Байла, таш. Тыныжым јетпей барды. Анзырай берген Хамитьян үстиме калып, мени тизелей берди. Оозымнан кандый да јылу неме чыгып, жүзимле јолдой акты. Чөнгүп, тамыга учадым. «Аргадаза-ар!» деп кыйгырар күүним келет, је болалбайдым. Бисти курчаган уулчактар, јыш агаштый, шык ла эдип калган, кыймык жок тургулайт. Јагыс ла көстөри суркурайт. Көстөр дө эмес, куу будактар.

* * *

Төртөн төрт јылдын бажында андый ок керек такып болды. Мени торт көрөр күүни жок бир кижии жүзиме ууш-уужыла балкаш чачып баштаган. Менин бойымды, менин сүүжимди, менин эткен керегимди каралаган, быртыткан, жүрегиме баскан — көксимнен кан адып ийген.

Ол тушта бис экүни эбиреде жыш агаштый база улус турган. Je менин жамандаачым эрү көстөрлү уулчак эмес болгон, а бу мыны көрүп тургандар десе кожо ойногон ач-үрен эмес, жаңыс керек учун тартышкан, ачуны ла сүүмјини тең-тай үлешкен, жаңыс жүрүм жүрген жаан улус болгондор. Адааным алгылаар болгылаар ба деп, каран санангам. Кайдаг, унчукпагандар. Je олор мени тоогылаган да, кем де керек десе сүүген де ошкош эди. Ол эмезе: «Биске жаантайын једижип јат, бир каптап сабалган да алза кайдар ол» — деп санангылаган. Айса болзо, олор бир јанынан чын да эткилеген болор бо?

* * *

...Оног озо уулчактар меге ала-күне жыжынбайтан. Јаан улус корый алатан. Эм не болуп баады? Ненин учун мени ноолоп јаткан Хамитьянди ай-уй деп айдып токтотпойт?

Кенетийин ол кагып койгон көстү төнөштөр кыймыктаныжып, мени эбире айланыжа бердилер. Јаңыс та олор эмес, бастыра јер-тегери айланыжат. Айланган телекейдин бектен бек төзи чилеп, Јаан Энем турат.

Айланыш киреленип, јер-тегери орныгат. Эм мен бойым, јайканып, та учадым, та кайдаар да улу жүзедим. Јаагыма јылу, јымжак неме тийгенин сезедим. Селт эдип тындайдым — бу Јаан Энемнинг колы, онын ады-јолын алакан бойы шымырангандый.

* * *

Тымык-тымык, та учадым, та жүзедим мен бу сан башка тымыкта. Јаан Энемнинг алаканын јастанып аларымда, јакшызын, тыжын. Күннинг чокторы кирбиктеримди тарткыштагылап, көзимди ачып тургандый. Озо мен бийик көк тегери көрөдим, оног Јаан Энемнинг ал-санаага түшкен чырайын. Ол мени кучактанала, апарып јат. Байла, айлыма...

Мени төринде кыпка салдылар. Тегин күнде оноор өдөргө мууканба да. Ого кирери байрамдый бодолотон. А эмди мен төринде кыпта, јымжак төжөктө јайзан чылап, јайрадылган јадырым... Je тоң өткүре сайрап болбозын ла. Тынарга да чак, көксин сайылып турар. Јөдүлдеерге де болбос, оозымнан кан келет. Јаныма кызыл чололу јаан корлаткыш салып койдылар — кан арчыйтан.

Меге килеп кем де калактабады, онтободы, сыктабады. Адам кирип-чыгып жүрди. Ол мен јаар удаан көрүп турала, оног үшкүрген:

— Алдырба-ас, эр болорың...

Јаан агаларым киргилейле, мен јаар унчукпай көргүлеп, чыга бердилер. Огошторын меге божоткылабай турган болгодый. Эм үстине көрүнгилебеди. Кичү Энем меге энчейип, мандайыма эриндерин тийгисти. Јүзиме көзинин јажы тамчылады. Бу јылу чык мени тынданды-

рып, санаа-күүнимди сергиткендий болды. Алкыш-бийанымды айдар, эн кару сөстөрлө оны тогынадар күүним келди.

— Ыйлабагар, Кичү Энем, ыйлабагар, мен слерди база сүүп жадым...

— Эйе-эйе, сүүп жадын, база сүүп жадын — деп, Кичү Энем айтты. — Мен оноң улам ыйлабай жадым... Мен чек ыйлабай жадым... Неен оорыйт, балам?

— Эм неем де оорыбай жат — деп, мен айдадым. Чынын айтсам, Кичү Энем там санааркаар. — Курбан-байрам божоп калган ба?

— Јок, божоголок. Көрзөн, байрамга белетеген курсак-тамакты. Ажанып алган болзон, балам.

Менин алдымда табакка толтыра жүзүн-жүүр тамзыкту курсак жатты. Оны көрлө, кускум келди.

— Татузынан Асхатка апарып беригер, Кичү Энем — деп, мен сурайдым. — Кулагын атка тиштеткен. Ол айыл жагыс чейдем ичип жат — тыныжым кыскарып, көзим жуадым.

— Је, балам — деп, Кичү Энем айдала, табакты алганча чыга берди.

Экинчи кыптан Јаан Энем чөйгөндү кирип, чоргозынан меге кандый да кычкыл суу ичирди. Байла, өлөңнөн жазаган эм. Бат сеге байрамнын күндүүзи! Оозым ачийт. Је ичкен сайын, суум канбайт, ичер ле күүним келет.

— Буурга, бөрөккө јакшы эм. Ич ле, балам, ич ле.

Удабай тынарга јенгилжирей берген чиледи.

Меге керек дезе јакшы боло берди. Мен каан ајас күнде Јажыл Туунын јалбагында үр кабырадым. Кардый ап-апагаш курааштар боро бөрүчектерле кожо ойногылайт. Секирижет, сүрүжет. Карузыжып, эркеледижип, ойногон ајас кулагын тиштежет. Олордын ада-эне-лери — кучалар ла койлор, бөрүлер ле эне-бөрүлер — тууразында тургулайт, балдарынын ойынын көргүлөп, сүүнип божогылабайт. Керек дезе ажанарын да ундып салгандар. Бир бөрүчек аайланбас курааштын куйругынан тартты. Онызы, өлөргө јаткандый, ачу-ачу маарап, тескерлейле, ичкери тап эдип, нөкөринин кабыргагына сүсти. Кучалар ла койлор маарашкылап, бөрүлер јаар үкүңдедилер, көзимди де чингелегимде ончозын искеп, јага тартала, курааштарын ээчиделе, јылыып калдылар, жагыс ла бөрүлердин куу сектери туунын эдегинде чогулган кажайыжат...

...Суу ла от јергелешкен бараткылайт. Суу тыйрыып-мыйрыып агат, от дезе кызыл јалын атырайтып, јараттай учуртат. Суу сүүнчилү, ырысту, онын үстинде оттын куулгазын көлөткөзи элендейт. Сууда жүзүн-башка өңдөрлү түмөн чоктор ойногылайт. Бойынын јаражын кайкап, суу көөркий кайдаар да мендейт. Байрамга ба? Тойго бо? Кандый да тамчы сүүнчизин бадырып болбой, секирип ийеле, болгобос јанынан отко келип түшти. Улуркак от јалбыштанып, мыжылдап, сууга ка-

лып барды. Онызы сөс тө айдарга жеткелекте буу болуп калды. От дезде тенегине салдырып, үүрезин жылытала кородогонына ба, каныкканына ба — билбезим неден улам, түрүлеле, тоолоно берген. Эмди де, жолой учураган ла немеге ачузын түжүрүп, өртөп, жалап, тоолонгончо... А жер үстинде дезде тамчы да суу артпаган. Суу!

— Ич, балам! — Жаан Энем ол ло чөйгөнин тудунган турды. — Кандый жакшы уйуктадым — деп, ол айдат. — Таң адып калт.

Көзнөктөң күннинг чокторы орынның бажына тийет. Мен араайынан бир жаныма, жарыкка ангданып алдым. Бу ла өйдө көзнөктөң Хамитьянын тазада кайчылап койгон бажы көрүнүп келди. Озо баштап тас төбө, онон талбак кулактар, чочыган кара көстөр көрүнди. Мени көрүп ийеле, та ыйлаарга сананган — үстиги эрини тартылыжа берди. Магдайыла шилге түртүп, шык эдип калды. Мен де кыгыс этпедим. Камалгам жок. Жаан Энем оны база көрүп ийеле, унчукпады. Анайып, Хамитьянла экү удур-тедир узак көрүшкенис. Мен онын кунук көстөрине көрүп чыдашпай, ангданып алдым.

«...Бат сеге курбан-байрам!» — деп сананадым. Сан башка — ненин учун байрам күндерде улус согужат? Былтыр сабантуйда Кара-Суунын чураначызын городтың бир уулы бычактаган. Ол чураначы уул эмди бастыра жүрүмине кенеп калган. Жастың байрамында Кыстар Туузында бистин аулдың уулдары чат-мат жүдруктажып ийгендер. Кышкыда тойдо Үкү оромында кижжи өлтүргендер. Керек дезде кыстар-уулдар энирде жуулыжып ойногондо до, согуш баштаар эбин таппай тургулаар. Улус, байла, согужарга ла болуп, байрамды сакыгылайт. Тытпакташкылап, эң жакшы деген кийимдерин жыртшыкылаар, балкашка, канга уймагылаар. Жаактажар, жүзүн-жүүрлежер, жүзи-оозын жара чабыжар. Кандый бир байрам эмезе той-жыргал болзо — бис ончобыс Эң Жаан Агабыс Муртаза учун санаа жок. Ол мен ле ошкош — ачынчагы, тийишчеги коркыш. Кижжи ле алып берзе, токынаар болор бо деп турарыс... Же мен ого бүтпей жадым. Очөжи эң өткүре. Кече де. Таң бозомдо ак-борозын жегеле, кыра сүрүп барган. Курбан-байрамды ундып салгандый... Адамның да, Жаан Энемнинг де сөзин укпаган. Олор, ииттер, «курбан-байрамда бистин эдер небис жок» дешкилеер. Адам да жаан албадабаган. «Менин жажым жаан, сенийи санаалу болдый» — деп, адам керек дезде жөпсингендү айткан. Жаан агам, Муртаза, сан ла башка кижжи. Сүүнердин, байрамдаардың ордына кыра сүрүп барган. Кандый кедер кижжи болгонын бойоор до сананып көрзөгөр. Мен ойто ло көзнөк жаар бурыладым. Эмди арык, терен оңкоктук жетке көрүнөт. Хамитьян ары баштанып алган отыры. Кыймыктанбайт та...

Экинчи де, үчинчи де күнде ол ло жерде Хамитьянын эмезе жеткези, эмезе жүзи, эмезе жаагы көрүнөт.

Ол анда эртен де тура, тал-түште де, энирде де отыратан. Же мен баштапкы катап тышкары чыгарымда ла, ол мени көрүп ийген бойынча,

качып жүргүргөн. «Хамитьян!» — деп, мен кийининен ары кыйгыргам. Же ол кайа да көрбөгөн, укпаган да.

* * *

Жүрүм кубултазы жок өдүп ле жат. Бистер, уулчактар, ачыныжыпта, нөкөрлөжип те турадыс. Жаңыс Хамитьян меге бир де катап тийишпеди. Же «Киндикти» кем де ундыбаган.

Туй ла он төрт жылдын бажында жайдын эрте таңында мен сок жаңыс эрмен агаштын тюзине шыркалу жыгыларым. Ол тушта көксиме кирген осколок өкпөмди кемирип, анда ичеен казып, уйаланып алар. База беш жылдын бажында ол ичееннег кан сызылып чыгар.

..Мен Москванын жуугында туберкулез эмдейтен госпитальда жадырым. Кандык ай. Жабынчыдан тамчы тамат. Жас — бистинг эн жеткерлү өштүбис. Ненин де учун шак эмди, качан жер-эне ойгонып, жүрүм жагыдан башталып турган тужында, шак бу жакшынак өйдө, бистер, мендий ок немелер, жүрүмисле калас садыжып жадыс.

Бу жас өтсө, ол тушта көк өлөңлө базарыстан маат жок деп, бис бойыста айдадыс. О, ол «маат жок» деген сөс! Сенин үч тужиге де кирбес немен — бистинг эн жаан, кара жаңыс ижемжибис.

— Мотоциклдү кандый да милиционер келди, слерди сурап туру. Божодотон бо? — деп, меге айдыштылар.

— Милиционер?.. Килинчегим бажыма жеткени бу туру — деп, мен кокырладым. — Кирзин дегер.

Законнын чыгартулу кижизин жадала уткыырга жарабас. Орө туруп, отырып алдым. Сакыйдым.

— Кирерге жараар ба?

Бөкбөйтип алган бажы эжикке арай согулбады. Палатага кирип келеле, жаан сөөк-тайагын кайдаар эдерин билбей тургандый, манжаарып, тура түшти. Фуражказын суурды. Мандайын кечире жаан сорбылу. Көзим элден озо ол сорбыга тийди. Онон сүрекей таныш көстөр мен жаар кунук көрүп турганын аярдым.

— Хамитьян! — деп, мен кыйгырдым.

Же ол укпады. Айса болзо, мен нени де айтпагам, айткам деп билдирген. Кенетийин бу баатыр корчойып, кичинеерип, менин жаңыма тизеленип отыра түшти. Ол качан да, жаш тужында, бистинг көзнөккө жапшынгандый, орыннын темирине мандайын түрттүрди.

— Киндик! — деп, ол айтты. — Сени көрбөс болорым деп бодогом! — оной сыктай берди.

— Же, же, Онгурчын Баш, болды. Мындый баатыр уйалбай не ыйлап турун?

— Бол албайдым, Киндик. Ыйым бойы келип жат...

— Болды, болды, Хамитьян. Тур, отыр.

— Мени мекелебеге, онын ордына өкпөмди өчүрө ыйлап алайын —

деп, ол бир эмеш токынап айтты. Удабай ыйлабай барды. Колплат чыгарып, јүзин арлады. Бажын өңдөйтти. Је мен оны јеринен турзын деп сурап, јайнап бол јададым.

Бис бойыска узак көрүжип турдыбыс.

— Јакшы ба, — деп, мен айттым.

Јакшылаштыс. Он колында эки сабары тумтур.

— Мен сеге јолыкпас болорым деп бодогом — деп, ол ойто кап айтты. — Чөкөнип бараткан болгом. Таптым...

Хамитьян мени канайда бедрегенин бажынан ала учына јетире куучындады.

— Өкпөн оорыганы керегинде мен аулдан самара алгам. Сени Москвада јадыры деп бичигендер. Јуугында, мынан алтан километрде турум. Иштен бош кажы ла кун мотоциклге отырып, Москва келерим. Бир айга шыку јорыктадым. Озо баштап чемет оору эмдейтен ончо больницаларды керидим. Сен јок. Санаторийлерге једиштим. Сен јок. Москванын јуугындагы бастыра јурт больницаларды эбирдим. Јок ло јок, јок ло јок... Сен учун коркып баштадым. «Больница» ла деп бичип койгон тура көрзөм, јүрегим шимирт эдер. Керек дезе бу сөсти көрөр дө күүним келбей барган... Тенегимди не деер, аулга телеграмма салып, сенин адресин сурайтан кижил! Јаңыс ла эмди, бого келеле, санаама кирбей кайтты. Сени тапканым кеп сөскө бодолду: «Кудай берерге сананза, јолды бойы көргүзер». Бүгүн торт чөкөнип, Москвадан јүрүп отырзам, мени бир үй кижил токтодып, јетирип сал деди. Кайдар ол деп санандым, менин кемге де јакшым јеткей. Бир эмештен куучындажа бердис. Мында санитарка болуп тургам деди. Сени сурадым. Билбейт. Эбирерге ыраак та болзо, тискинди ойто бурыдым. Је бат, тушташтыс, салымыс андый туру... — Хамитьян полго көрөт, үни токыналу. Је јаан да удабады, ойто ал-санаага алдырып, мен јаар кунукчылду көрүп айтты:

— Киндик! Сенин ооруунда мен бурулу. Мен ол тушта сени тепсебеген болзом, сен канайтпас та эдинг... Мен бурулу, мен! Јаманым ташта деп айдып болбозым. Онон сеге јенгил болбос. Билерим, билерим... Је меге ол керек те јок. Јарабас. Сен јаңыс мындый немени ундыба: мен сениле кожо кыйналадым, кожо иженедим, кожо бүдедим. Аргалу болзом, бир өкпөмди сеге кезип берер, тыным да кысканбас эдим. Мен сени бедреп табала, мынай шүүндим: айса болзо, доктор менин бир өкпөмди сеге кондырар? А, Киндик? Анайда эдип јат дешкилейт. Докторго айдак па?..

— Јүүлбезег де, Огурчын Баш — мен оны токынадарга ченештим. — Баштапкызында, докторлор јаңыс ла эски өкпөни кезерге үренип алгандар, јаңызын кондырып билгилебес. Экинчизинде, менин өкпөмө өштүнүн огы тийген ине. Онон улам. «Военкомат эмес, гитлеризм бурулу» деген кожонды уккан бедин? Анайда ок мында сенин буруун јок.

— Билерим. Немецтин огы да керегинде билерим, «кем бурулузын» да билерим. Јок, сениң өкпөң ол тушта, курбан-байрам күн, бертинген. Тырмакча осколок сениң өкпөңө тыгынбас. Сениң угын бек. Слердин ук керегинде өлөр жаңы јок улус деп тегиндү айдышпай јат. Эх, бала туш, јаш, тенек болгоныс! — ол үшкүрди.

Хамитьянди мекеlep неме болбос, жаңыс көмөлөзө токтойтон. Мен оны эске алдым.

— Бу сай ден не обы-јибин табылбай туру, Онгурчын Баш, мени күн-эртеде јерге көмүп? — деп, мен кизиредим. — Мениң эм тура өлөр күүним јок. Чимирик-чилекейи шуулап, милиционер дийт мыны...

— А сен өлбөзин — деп, кенетийин Хамитьян айтты. — Је жаңыс мени базынба. Јарабас.

Алдымда бала тужымдагы өскүс-јабыс уулчак отыргандый, Хамитьян меге карам боло берди.

— Сен өлбөзин — деп, ол такып араай айтты. — Сени бир катап «ол алтай дөөн» үйдешкилеп койгон. Канчазын үйдежетен неме.

— Качан? Канайып?

— Не — билбезин бе?

— Јо-ок! — мен алаң кайкадым.

— Төртөн үч жылда... Сеге кем де айтпады ба?

— Јок...

— Куучындап берейин бе?

— Је. Байла, угарга солун.

Хамитьян мен тирү арткам ба, мениң ордыма өскө кижі өлгөн бө, кандый, учуралды куучындап берди. Мен алдырышпагам. Алдырышпагам, је чеберлеңбегем. Бу учурал јүрегимди јажына шыркалап койгон. Оноң Хамитьян јүре берген. Орынның будындагы тумбочканың үстинде чаазынга ороп койгон неме јаткан. Газетти ачтым. Анда јажыл-сары эки копшык алама эмир.

Ол јүре берген. Бу бистин калганчы туштажубыс болгон. Ненин учун дезе мен удабай коркышту табыш уккам: кандый да полустанокто ол јиит кысты эзирик бандиттерден аргадап турарда, онын јүрегіне бычактап ийгендер. Ол күн Хамитьян иште де эмес болгон дежет. Табыш меге оройтып јеткен, сөөгин де тудушпагам. Ол тушта Хамитьян меге бир өкпөзин, жарым јүрүмин берерге сананган. Јаан удабаган, кемниң де јүрүми учун бойының јүрүмин жаңыс уун берип ийген.

Ол табыштын кийининде эки санаа-сезим јүрегимди эрей берген. Бир оору — коркышту ла сакыбаган јанынан — кожо өскөн нөкөримниң өлүми, экинчизи — тирү арткам деген санаа — ач-амырым тоскырған.

Хамитьянын куучынының кийинде кемниң де јүрүмин, өскө кижиниң адын чылап, болгобой уурдай бергемдий, эмди кем де меге төлүге берген јүрүмди јүрүп тургамдый бодолгон. Бу санаа — јатсам

да, базып та жүрзөм — бажымда: «Јаңыс ла төлүге», «Јаңыс ла төлүге», «Јаңыс ла төлүге».

А ол бойының куучыныла мениң күүн-санаамды көдүрерге, ижем-јимди тыңыдарга, онызыла жүрүмимди узадарга сананган ине. Је сәңтескери болуп калды. Менде турганы ла жаңыс баш ошкош, је оны кайдаар эдерин чат билбейдим.

ХАМИТЬЯННЫҢ КУУЧЫНЫ

...Мандайыма немецтин огы тийерде, мен санаам кириш-чыгыш, алгас-телгес жүргөм. Алты-јети күн аулда да болуп ийдим. Мен јанган күн, үредүчилер, байла, улусты эмеш те болзо, соододорго клубта ойын көргүскөндөр. Кожондоп, бијелеп, үлгерлер кычыргандар.

Арт-учында сценага сениң үйиң, Рауза, чыкты. Кенетийин улус шып-шып эдижип, оноң ың-шың болуп калган. Ол күн сениң ай кеберлү Раузан озогызынан он артык јараш болгон. Кезик арада мыңдый да болуп јат ине: телкемдер ырап, тегери ачылып, кей аруталып, сыңгыраган эзинди јап-јарт көрүп ийгендий. Рауза сценага чыгарда ла, јер-тегери тууралап, уймылтыктар атпай токтогондый, оору-јобол тайылгандый, жүрек тоқынагандый, шыркалар јазылгандый. Бастыра ак-јарыкта Рауза жаңыскан арткан. Оның жүзинде кунуктын көлөткөзи сүүнчилү ойногон, айса — ап-ару эрикчел. Айса болзо, Рауза бу јердин кижизи эмес, бир ле кожонды кожондоп берерге бого кыска өйгө учуп келген тегеринин элчизи...

Ол «Ашкадарды» кожондогон. Кожон башталганынан ла ала эбире чочыдулу тымык турган. Тымык там койылып, эмди ле эмди келип түжеле, улусты баспарып ийгедий болгон. Оны жаңыс ла кожон тиргиштеп алгандый.

Агдап барган, суру јок јылыяган,
Јиит бойымды жаңыскан артырган...

Кожонның учы ончозының жүрегинен ала койгон. Је кем де колчабынбас. Эки-үч ле кижі араай чабынган.

Кенетийин кийини јаартында стөнеге коштой бир үй кижі мыжылактап ыйлай берди. Ээчиде — коштой келин. Јанымда отырган кызычак жүзин колыла јаба туткан. Анда-мында ыйлажа бергендер. Рауза манзарып, жүзи бүрүңкүйлеген. Байла, кожонғыла ол улустың эн кору јерине табарган. Канчын бойлоры жаңыскан арткан келиндер көп ине. Јуу-чак үчинчи јыл өдүп јат... Улус кату жүрүмге темигип, шайып калган, је кожон ачуның үстине ачу кожуп, коронның үстине корон урган. Олор ыйлажып, токтодынып болбойт. Мекелешпейт те. Јаңыс мен ыйлабайдым. Мениң жүрегим казырланып, катуланып калган болор бо?

— Слер јаантайын мындый улус па — бойоор кожондоп, бойоор ыйлажар? — мен кызычакка энчейип, сурадым.

— Јок — деп, ол айтты. — Бүгүн ыйлабас арга жок. Алты күн мынан озо Киндикке кара чаазын келген. Бастыра аул билер, је Раузага айдарга кемибис те тидинип болбой јат. Кёөркий ачу-коронго чыдашпас болор деп коркыйдыс. Ол оны коркышту тын сүүген ине.

Рауза ол ло јеринде, сценанын кырында туру. Чичке, коп-коо сынду, эзин соксо, јайканала жыгыла берер. Онын белин кандый уур јук сакап јат! Бу кичинек үй кижиге ийде берзегер!

«Не болгон неме бу! Бурузы јок кёөркийди не кыйнап турус? Киленкейисле кинчектеп саларыс ине! А эртен, эртен онын тозине канай чике кёөрго?» — деп, менин тура јүгүрп кыйгырар күүним келди. Кыйгырбадым. Айса, олор чын эдип јадылар? Олор, байла, «кёөркий бүгүнче нени де билбей, база бир катап кожондоп алгай» деп санангандар.

Эртенгизинде, Рауза школго јуре берерде, мен слердин айылга бардым. Ада-энег ончозын билер болгон, је ачузын јаба базып, Раузаны чеберлеген. Салымды төгүндеп, онон кыйып болбозын. Узак јажырзанг, ол сени там тыгыда согор. Бис Раузага агы-көгин айдар деп шүүштис. Айдатан кижі мен болдым. Чычалгайча уулчагын кабайда амыр уйуктап јаткан. Мен ого көрүп, үйе-сёөгимнин учуктары божой берген. Удабастан ла бу уулчакты ёскүзиредип салгадыйым. Сенин ёлгёнин керегинде меге Раузага айдарга келишпегенине кудайга баш! Ачу-короннын буунтызы, байла, ёскё јерден бузулган. Эки үй кижі Раузаны колтыктаганча экелдилер. Тонын суурып, кайырчакка отыргыстылар.

— Киндикти ёлтүргилеп койгон — деп, ол анча-мынча отырала унчукты — чаазын келген. Бу — ол столго үлтүрөп калган чаазын салды.

— Бу чаазын, кызым — деп, Кичү Энег айткан. — Ого бүдүш ле јок. Балам көксимде јүргенче. Анда онын уйазы, эмдиге сооголок, айдарда, ёлбёгөн. Чыдаш, кызым.

Бистинг кемибис те Раузага јууктап мекелеерге ченешпеди. Бир де сёс ычкынбай, энгир киргенче отырып калдыс.

— Салымы андый туру — деп, учында адан улу тынган — канайдар база. Энези, от күйдүр. Күүни јарык балам болгон эди. Уйдежү де карачкыда болбозын.

Ол күн энгирде бис сенин сёёгинди кажыбыс ла санаабыста јууп салганс. Кичү Энег нени сананганын билбезим.

Бу чаазын канайып та менде болуп калтыр. Оны такып-такып кычырдым. Ады-јолын, ёбёкёг ончозы чын. Аул база бистинг. Јагыс чыккан јылын башка. Писарь, байла, јастырган. Акыр, акыр. А ненин учун мында «рядовой» деп бичип койгон?

— А оның жамызы кандый болгон? — мен «болгон» дейле, керек десе сертес эттим.

Каруузын адан жандырды:

— «Ол алтайга» ончозы жаңыс жамылу барып жат.

— Мында «рядовой» деп бичиптир. Ол командир болгон эмес беги?

— Мен кычырбагам, кычырып болбогом — деп, Рауза айтты. — Оның чырайы билер-билбес жарый түжүп, ойто бүркелди.

— Бистин уул командир — деп, Жаан Энең шымыранды. — Командир кижини тоң ло «рядовой» деп бичигилебес болбой.

Ижемнинин өчөмик одычагы көксисти жылыдып ийди.

Бис улустын жүрүм-салымын да керектеп жатканыс жок, бу чаазынга өскө ээ бедрей бердис. Озо баштап слердин өбөккөрлө бичидип турган, онон сеге атташ улусты ончозын тоолодыс. Бат андый бедирүүл болгон. Кем де келишпеди. Бу чаазынга сенен өскө ээ табылбады. Аданнын да ады-жолы аулда сок жаңыс... Онон Акманайга жеттис. Аулдын алтыгы учынан баштадыс. Баштапкы айылдарды аларыста ла, Кичү Энең колын чабынып, кыйгырды:

— Жестем! Акманайда жестем! Кафия көөркий! Ырыс жогыңды сенин! «Жестенди сүүп турганым коркышту» деп айдып божобойтон. Уул чыгарда: «Өбөөнимнин адыла ада» деп сураган. Эреген, жайнаган.

— Эйе, кудагайла, оның адазыла, бис атташ болгоныс. Як-шы кизи болгон эди, арай ла эрте божоды — деп, адан чокымдаган.

Сенин ады-жолың да, өбөккөң дө жестендийине бүткүлинче келишип турган. Ол кара сүүнчи болгон, түбектен кара. Күстин узун түнинде таң атканча унчукпай отырып калганыс. Коркымчылу болгон, уйуктай берзебис, — бистин калганчы ижемжибис уйкула кожо жылылып калгадый.

Эртенгизинде мен чаазынды алганча журтсовет бардым. Качы болуп анда өскө жерден көчүп келген кыс иштеген, аулда сеге атташ кизи барын ол кайдан билзин база. Журсеттин бичиктерин ончозын казып көрзөбис, чын, чаазын жестенге келтир. Бат, жестенди бис анай жаргыладыс. Жаргынын андый жөбин чыгардыс.

Эртезинде күнди айдарга да болбос. Слердин айылга ыйлаганча көстөри кызара тижип калган Кафия эжен жеткен. Колында ол ло чаазын. Чаазынды энеге сунуп, айткан:

— Эје, анайдарга жарабас эмес пе? Бу чаазын слерге келген ине. Оны слерге табыштыргандар. А слер десе оны мен дөөн жайлатканаар. Эје, бу каргышту чаазынды ойто кайра алыгар!

Кичү Энең оны колынан тудуп, жанына отыргызарда, Кафия Рауза жаар жайнулу көрди.

— Келдим! Сен сок жаңыс балалу, а менде — эдекке толтыра. Кара жаңыс баланды өскүс артырар күүнинг жок, а мен бежүни бе? Бир

баланын ордына беш бала шыралаар. Бойым өскүс-жабыс өскөм, аштап-суузап жүргөм... Куду-уй, куду-уй, куду-уй!

Ол мыжылактап, ойто ло Кичү Энеге баштанган:

— Эје, слер уулаарга өбөөним адын не адаганаар? Өскө ат жок болгон бо? Ол тушта анай адабаган болзогор, биске, айса болзо, түбек түшпес те эди.

Эдиреердинг бери жанында сыйнын каарып эненг ого нени де айтпады.

— Билген болзом, сыйным... Билген болзом — анайда өлзөм дө, адабас эдим — деп, ол Кафиянын бажын сыймап айтты.

— Эмди кайда баратам, нени эдетем мен? Балдарымла не болор, оморды кем азыраар?! — Кафия ойто ло калактай берди.

Онон озо унчукпай отырган адаг бажын бурулу бөкөйтип, айткан:

— Эзен-амыр ла жүрзебис, сени жагыскан артырбазыс. Күчис жеткенче болужарыс, балдарыңды көрүп жүрерис. База нени айдарын билбей де турум — өөркөбө. Нени айтканым — агару. Сен мени билеринг.

Кечеги ле јеринде корчойо отырган Рауза тура жүгүрип, Кафияны кучактай алып, ыйлай берди. Омор анайып узак ыйлашкан. Омордын кучагында жагыс өлүм болгон. Је кемнин?..

...Бир өкпөзин, жарым жүрүмин меге берерге госпитальга келген Хамитьян анайда куучындаган. Барган јерде — өскө жүрүмге болуп, бойының жүрүмин бир уун берип ийген.

Ол ло күнненг ала Кичү Энемнинг сыйны Кафия-апай мени истежип тургандый. Онын керсү көстөри мен јаар чукулду ла кунукчылду көргүлейт.

Кемнинг де алдында менин буруум жок деп билерим. Мен де жүрүм-де јаман-јакшыны көп көргөм. Эмди де жабынчыдаг тамчылар эмес, менин калганчы күндерим тамчылайт. Је мен эм тура эзен. Тынду киж кыйналар да, иженер де, алаңзыыр да учурлу. Айса болзо менин калганчы тыныжымла кожо калганчы тамчы түжер? Је мен ижемјим жылытпагам. Ого жүк бу тамчылардан узак жүрерим!..

Ол уур күндерде мен чүм жок чындыкты билдим: өскө улустың өлүминде менин де өлүмимнинг јарымызы болгоны чылап, менин де жүрүмимде — корогондордын жүрүмининг үлүзи арткан. Хамитьян мени тегин јерге мекелеген. Чындаптаң да мен бир де катап өлбөгөм. Өскө улус бойының өлүмиле менин де өлүмимди алып, бойлорының жүрүмин меге төлүге бергилеген болордон башка...

...Качан да, јаш тужымда, мен күн ажар алдында Сагыл тууда соотоп жүреле, чогынты ташка учурашкам. Кем де мылчаның печкезине јууп койгон болгодый. Мен онон бир ташты алдым. Ол јып-јылу болгон. Мен кайкап, арткандарын тудуп көрдим. Омор база јылу эмитир. Тууразында тоолу таштар јаткан. Мен оморды чогынтыга кожуп салар деп санандым. Омор соок болгондор. Көрөр болзо, таштар кожо бол-

гондо, кўннинг жылузын узак тудуп, бой-бойын жылыдып туратан болуп-тыр.

А улус? Олордын канчузы меге бойынын жылузын, бойынын жаркынын, бойынын ийдезин бербеди дейдигер? Эг баштапкы кубар нөкөрлөримнен ала бүгүнгү күнге жетире... Меге бойынын жылузын сыйлаган баштапкы кураа нөкөрим Асхат болгон. Ол менен эки жашка жаан болгон: мен сегистү болорымда — ол онду, меге он сегис толордо — ого жирме. Же оноң мен Асхаттан эки катап жаан боло бергем. Оноң база. Ол жүрүмү башталганында ла артып калган. А мен барып ла жадым, барып ла жадым. Же канча ла кире ырагамда, улайын кайра көрөдим: узакта аскан, же санаамда арткан күүлерди, үндерди тындайдым. Олор кезикте мени уяттап ийет. Кайкамчылу.

ГУБЕРНАТОР АСХАТ

Асхат — Губернатор деп адалаачы оромноң. Калак, мында губернатор бойы журтап турган деп санандаар. Качан да, айса болзо жүс жыл мынаң озо, бу оромнын сай ортозыла жегүлү аттарлу губернатор учуртып өткөн дежет. Андый жаан кижинин каретазы көдүргөн тоозын-тобракка улус көмүлип, сүүнген ле оморкогон бойынча бойынын оромына тутканча ла Губернатордын деп жаңы ат бергендер. Кыскачак, беш турадан турган бу оромнын «Эчкилер көлзөжи» деп алдында ады узак ундылбаган деп айдар керек. Качан губернаторлор, байлар антарыларда, оромды «Эчкилер көлзөжи» деп ойто адаарга санангандар. Эчкилер олордын айылдарынын жанында кепшенгилеп, «кимиректенип» те турарда, «губернаторлор» оны жаратпагандар. Губернатор деп атты аулдын өскө оромдорынын адыла — Тонг Трубаларла, Уч Пөтүккө, Укүле канай түңдейтен! Олор ондо жаткан улустын жоктузун, кирелүзин, соксоозун көргүзип жат.

Бу оромнын аңызы: түрени ле таңаркаш. Беш туранын төртүзінде эчкиден ле такаадан өскө неме жок, жаңыс Асхат эште — аксак бее, уй ла торбок. Жоксыраш туку ада-өбөкөлөринен бери энчиленип келген, мында оны баалап ла тооп жат. Таңаркагылаар болзо... Ончолорынын, ач-үренинен бери — «жалаалары» атрайып калган, чын да кажызы ла губернатордын төрөөни ошкош. Мактанчактары тонг өткүрө. Олорды уксан, кайкаарын. «Губернатор» бөрү өлтүрзе — торбок кирелү, сөлөм тутса — тоормош кирелү, өртөк атса — туруйна кирелү. Андый бойынча ого жүк байыгылайтан болзо кайдат. Сыңар бутту Шарай та не мактанатан! Ол до: «Аксак кижини ончозынан ыраак барар деп, мен керегинде айткан, балдар. Герман жуузынан экелген бу агаш будым тен макалу: чылабас та, сыстабас та, тонгбос то, терлебес те. Улус эжер өдүкти эледе кийзе, меге бирүзи де једип јат».

Мен огош болорымда, Губернатор оромы меге јер түбинде деп билдиретен, ондо јаткан кажы ла кижини — јаан јажыт деп. Јаңыс ла

соондо, чыдап келеле, бу оморкок улустын кылык-янгы ненинг учун санг башка болгонын ондоп баштагам. Олордын сок жангыс аргаданатан немези, коруланган куйагы таңаркаш болгон. Тойынган, токынаган улусла неле де удурлажар керек болгон ине. Көөркийлерди слерди, губернаторлорды! Слерди кунуга ла эриге тўжўп эске аладым — эмдиге эзен де жүргенерди, кажы чакта жада да калганаарды...

Мен Губернатор оромыла кедертинен бозу бедреп барып жадым. Туразынын жанында Асхат туру, онын кўделидий ак чачы кўнге жалтырайт. Костори де кўделинин чечектерине тўнгей — көп-көк. Мен оны билетем, је бир де катап кожо ойногологыс. Ол эмди эмезе мен жаар таш чачар, эмезе тилин көргүзер, эмезе Киндик деп чололоор — согу-жарга белетенип алдым.

— Эй, тас, бейин баст — деп, ол кыйгырды. Көрзөн, кандый эптў жакарып жат эмеш!

— Бойын бери бас. Мен бозу бедреп барып жадым — деп, мен кыйырантыдым.

— Коркыба, мен сеге тийбесим.

Мен токтой тўжўп, онг колымды кийним жаар эдип, јудругым тўўнип алдым — керде-марда... Ол табыланып базып келеле, мен жаар көрўп, алаканын јайып, тумчугыма јапшыра тутты.

— Не јытанып жат?

Мен маңзара бердим. Ол алаканын эмес, јудругын јыткарткан болзо, — јарт. Уулчактар согужарга турза, јудругын јыткартатан...

«Ийттин јыды» — деп, айдарга санандым, је ол эрў кўлўмзиренип турарда, айдып болбодым.

— Јок, неле де јытанбай јат.

— Јазап јыткарзан — деп, ол албадайт. — Тумчугынгла јыткар.

Онын албадажына чыдашпай, мен чындап та адырманду кирлў јудругын јыткара бердим. Је кандый бир аңылу јыт јытанбады.

— Кайтак, — ол чексиркеп айтты, — керек дезе оны да билбесинг. Отпөктин јыды јытанып јат. Сарјулу отпөк болгон. Јаңы ла јидим.

Ого кижии мактанар ба! Отпөк јигени-јибегени меге не керек!

— Јиген болзон, јиген, меге де не... Мен бозу бедреп жадым.

— Кожо бедреек пе? Мен онынды не де эмес таап берерим.

— Табатан болзон, тапкайын...

Кичў Јарга једип барадала, бис јединижип алдыс. Бу кыска ойгө бой-бойыска ўрениже бергенис.

— А бу сенин карманын не бултайып калган?

— Калаш.

— Төгўне ле. Таш, байла.

— Бўтпей турган болзон — бу — мен карманымнан јаан тилим калаш чыгардым. — Бозу мекелеерге.

— Бозуны калаш та јогынан айдап келерис. Онын ордына јип салак.

- Јуукта жаңы ла өтпөк жигем деп мактанбайттын...
- Өтпөккө кижги тойор бо. Оны калашка кожуп жиир керек.
- Жийтен.
- Калаш жок болгон — деп, Асхат айтты.

Сан башка! Кезик улуста жаантайын өтпөк бар — калаш жок, өскө-лөринде калаш бар — өтпөкти көрөргө дө жок. Бистин де айылды алза, өтпөк жаңыс ла пятницалар сайын болуп јат.

Асхат калаш јаар ачаптанып көрүп, эриндерин јаланып, шапылдаты.

— Ме, жи — мен ого калашты бердим. Ол калашты чебер сындырып, жарымын меге сунды. Мойноп ийдим.

— Калаш та керексибес улус бар турбай — деп, ол өлөнгө отырып айтты, чичке буттарын чөйип, чамчазының эдегин түздеп, табыланып ажана берди. Эдегине түшкен калаштын оодыктарын жууп, оозына салып турат.

— Калашты отырала жиир керек — деп, ол меге јартады. — Бут бажына јизен, качан да тойбозың. Оодыгын јерге түжүрзен — килинчек. Эткен кажы ла килинчегин учун «ол алтайда» кыйналарың. — Ол ажанып божойло, је турарга мендебей турды. Калаш јийле, тыны јетире ле кире берген болгодый, ол меге үредүлү бир керек куучындады.

— Азий бир катап чөллө таң атту каан барып јаткан деп, адам айдатан. Јол узун болгон, каан аштаган. Койнынан калаш чыгарып, аттан түшпей јадып ажана берген. Каанга бош жок болгон туру, бачымдаган. Калганчы тилимди ажырып јадарда, јерге бир кичинек оодык түшкен. Каан аттан түжүрө калып, оодыкты бедрей берген. Чат таап болбогон. Уч күн ле үч түн адын эбиреде төрттамандап энмектеген. Анайып ла таап болбогон. Төртинчи күнде јанып барарда, — кара түбек, кара булуттый, онын алтын өргөозин бүркептир. Туй ла үч күн оноң озо онын сүүген уулы сууга ага берген. Кудайдын каргыжы јеткен болор деп, каан коркыйла, калаштын оодыгы түшкен јерге көп тоолу минареттерлү мечет тургускан. Онын кийнинде кудай каанга килеген бе, жок по, онызын бис билбезис.

Бажыстың үстиле кулак тунгадый чыркыражып сагыскандар учуп өттилер. Оны мен де билерим, сагыскандар балдарын учарга үредип турганы ол. Јуукта баарчыктар ла карлагаштар үреткендер, бүгүн — сагыскандар. Мен јерден таш алып, сагысканның үүри јаар мергедедим.

— Јодогорды меге сый чаптырараар, уурчылар!

— Таш тийзе? — Асхат тура жүгүрди.

— Канайда берер болор деп. Сагыскан тоорчык эмес ине. Јымыртка уурдап јат.

— Сагыскан да болзо жүрүмдү, бала азырап јат. Кажы ла неме тынду — агаш та, таш та, өлөң дө. Көрсөң, өлөң өрө кермектенип

өзүп жат, эң кичинеги де. Сабарын кезип алзан — кызыл кан агар, будакты сындырган — база кан келер, жаңыс өңи ак. Темирди темирге соксон, шыңырай берер. Ол анайда ыйлап жат.

Асхат је нени билбес дейдери? Айса, ол кижі де эмес? Коркыжым келди — күдели чач, көк көстөр, ак кирбиктер... Бистин јерде жаңыс ол андый. Кара такааның уйазында јарылган јымырткадан туулган ак өртөк ошкош. Айса, оны кабайда тужында көрмөс солыштырып койгон болор бо? Көрмөстөр огош балдарды уурдайла, бойының балдарын ордына артырып турган дежет не. Јок! Көрмөс мындый санаалу, мындый јакшы кайдан болотон эди!

Кичинек Јардан да, Јаан Јардан да бозуны таппадыс, ончозын бир эдип керидис. Мукуштын тоңмогына једип, суудан ичип алдыс, кемнин бозузына туштабадыс дейдеер, жаңыс бистин Чоокырактын изи кадып калгандый. Чучураган, бош болгон јанып ийдис. Көрзөөс, Чоокырак бистин айылдын чеденинин көлөткөзінде јадыры. Откүүлди ачып, бозуны кыйгы-кышкала айдап кийдирдис.

Јайгы чадырда чаксырап јаткан Јаан Энем бозуны айдап келгенисти көрүп, бисти мактай берди.

— Балам јакшы, балам кол-бут болуп калган турбай.

— Мен эмезим, Јаан Энем, бозу чыдап калган дезеер.

— Слер экилегер чыдап калганаар, балам.

— Јаан Энем, бу уулчактын ады Асхат болор, ол меге бозу бедреерге болушкан.

— Ого до быян. Айдарда, слер үчүлегер чыдап калтыраар. Балам, барып соок сүт экел, айылчынла кожо ичип ал.

— Калаштуга ба?

— Эје.

— Мен јанатам — Асхат кыңылады. — Айлымда јымыртка быжырғылап койгон болор.

Оны уккан Јаан Энем сүмелү күлүмзиренип, Асхатты мекелей берди.

— Карынга кандый да курсакка јер једер. Јымырткага да. Айылчы келген адында сүтке бир калбактан каймак кош — ол эмди меге баштанып айтты.

Асхатты оног ары мекелеерге де керек јок болгон.

Бис көлөткөгө отырып, ажана бердис. Айылчы сүтти түгезе ичеле, аягын јалап, айтты:

— Баја мен өтпөк јигем деп төгүндеп койгом. Аштабаска анай айткам. Јымыртка керегинде база. Бис сегизинчи күн жаңыс чейдем ичип јадыс. Оны да күнине бир катап. Адам мечеттен чыкпай јат. Јаан агам город барала, јылынып калган, бастыра ишти бис Ибрајла экү эдип јадыс. Сыйындарымнан не туза!

Эмди оның үнінде таңаркаган, тыңзынган сыркын јок болгон,

менин алдымда кичинек карган өгөөн отырып, бойынын түбек-шыразын куучындаган.

— Бистин эди-каныста жуу да, сөөк-тайагыста жилик те артпаган. Кече бис Ибрайла ичисти жылагаштайла, күнге төгөдис, изит ле изит, изит ле изит — тамчы да үс чыкпады. Онон мен агам керегинде сөгүш кожон чүмдегем. Кемге де калырабазан, айдып берер эдим.

— Калашла чертенип турум — дедим.

— Мен анайда, черт жогынан да бүдүп жадым. Каткымчылу кожон дезен?

Эки карыш Ибраш
Күнге кардын төгөптир.
Эки казан үс чыктыр,
Үстү өтпөк быжыртыр.

— Каткымчылу. А Ибрай не деди?

— Бажыма топпокло туда берген. Көрзөн, бу торсойо тижип калган. Кем жок, жазыл калбай. А кожон артабас. Оны топпокло былчыра согуп болбозың.

Асхат ачык-жарык уул болуптыр. Бойынын жажыттарын үзе куучындап берди.

— Мени бүдүжим ле тилим учун Жеерен Томонок дежиپ жадылар. Тилим коронду. «Талтар бойынын өлүмин бойы сурап алат» дежет не. Бу тилдин бажында мен канча керекке урнукпадым дейдин. Чоломнон уялбай жадым, онон канайда берерим деп! Ха, Жеерен Томонок!..

— Чоло ат менде де бар — онон артпаска мен коштондым. — Жагыс уятту.

— Хи-хи-хи — Асхат тала-тала каткырды. — Жок, сенин чоло адын башка ла — Киндик! Јер үстинде эн керектү неме — киндик. Абранын баш жанын не бириктирип јат? Тектирме, киндик. Бала ич-карында энезиле неле колболгон — киндикле! Эн күндүлү, тоомжылу кижини — болгон-тушкан атла эмес, «Јердин киндиги» деп адап жадылар. Онон кайда бала чыкканда, сен Јаан Энегле кожо айылдан айылга күндү-күрееде јүредин. А кемге быјан айдатан — ого, киндикке!

— База ла катап «Киндик» дезен, соғужарыс — деп, мен кезетим.

— Бу сен неме ондобос кандый аайлу киж, мени анайда адаган болзо, мактанып ла сал јүрер эдим.

— Мактанар ла неме жок — мен оны кезе соктым.

Асхат ол керегинде база куучындабады.

Түгей ле, Асхат «Киндикти» эске аларда, меге бу чоло кандый да ачымчылу эмес деп билдирди. Мен оны ойинен өтпөзин деп токтоткон немем — ол канайтса да айылчы ине, ундыбазын. Өскө уул анайда айткан болзо — ийдиме тийе берер эди. Онын ла чагына бис

Хамитьянла, эки эркек пөтүк чилеп, кан төккөнис. Јүргери «Киндик» ме-ге сагыт чылап жапшынып калган; тижингле де кодоро, тырмагынла да сыйра тартып болбозың. Ол мени јенген, мен јенүчил алдына бажым жабыс энгилтип турум...

Асхат мени бир ле күнге тармалап койды. Ол јүре ле берерде, мен кунугып баштадым. Оноң ло бери бис антыгарлу нөкөрлөр болуп калганыс.

Асхат сай ырыс јок кижі. Бу ла көрзөң, түбекке түжүп калган јү-рер. Курбан-байрам алдында ол эки катап керекке кирген.

Асхатка јүгүргенче барзам, уйлар жаңы ла жаңгылап келген. Ол Иб-райла, јаан агазыла кожо, уй-малын чедендеп турды. Бука уккур ба-рып јат, а уй кедерлеп божобой. Байла, кажаанда туруш күүнине тий-ген. Ибрај аргазын таппай, керек дезе ого минип алды. Неме болбо-ды. Кенетийин уй тоңырчылап ийерде, Ибрај өтөктің үстине барып түшти. Карындажы чүрче ортозына кожоң чүмдеп ийбезин бе:

Ибраш атка минди,
«Апар мени!» — деди.
Ат мүўзин јайкады,
«Апарбазым!» — деп мөбөрди.

Ибрајдың керек дезе көстөри багырайыжа берди. Асхат јаар бол-ды, је онызы сакубаган сурак берди:

— Уй күчтү бе айса бука ба?

— Бука! — бис Ибрајла жаңыс үнле айдыштыс. Эр кижі бөкө деп, јаш та бала билер.

— Айдарда, оморды кажаанга кийдирерге не де эмес.

— Канайда?!

— Оморды куйруктарынан буулаштырар керек — Асхат уй ла бука јаар бажын кекиди.

Андый неме Ибрајдың үч түжине де кирбес — мандайы калын. Је јаан агазының чегин түжүрбес деп сананды ошкош:

— Тенек! Мен оны сенен озо шүүп койгом, не озолоп туруң. Се-нин тилинги үзе тартып койор керек.

— Мен...

— Кем јок, агаң ээон-амыр јүрерде, кожо бол, карындаш, алды-рышпазың, уятка калбазың. Баш эмес — алтын — ол бойының мандайына чокуды. «Губернаторы» тудуп, ажа конуп, ажа конуп тур-ды: бу сөстөрдін көбизи меге учурлалган деп бодоп калдым.

— Буканы бери эт.

Асхат өлө-чоокыр буканы уйга јууктада айдады, Ибрај акту бойы-ның колыла омордың куйруктарын буулаштырды. Асхат буканы мүў-зинен тудуп, араайынан кажаан јаар тартты. Уй төрт саныла јерге кадалып калгандый. Је бука јана болбоды, јииттин адын, чегин тү-жүрбеди, кылаңдап чирене берди. Омордың куйруктары чөйилип, там

ла там чичкерип турды. Ибрагим чыдажып болбой салала, буканы чыбыктап ийди. Жаңыс ла «тарс» эдип калган табыш угулды. Көрзө-бис, буканын куйругынын ордына желмер үзүк калбагдайт, кан адып ийди, бука жаман үнденип огырып, ары болды. Туранын жанында ол чирик чеденди антара табарды. Көөркий мал санаа жок, оны ажыра калып, кедери мантады.

Бис үчүлөбис буканын кийнинен сундурттыс. Буканы ойто айдап экелип турганчас, караңуй кире берген. Манташтан, оорудан бука бош болуп калган, керек десе бажын да көдүрүп албайт, оозынан токтоп жок чилекей агат.

Каалганын жанында бисти Асхаттын ла Ибрайдын адазы — Искандер-агай уткыды. Ол чалмалу болгон, мечетке энирги мургүүлге барарга жазанып алган болбайдар. Буканын куйругун тудунып алтыр. Букала болгон учуралды Асхаттын ла Ибрайдын жаан эжези көргөн, ол, байла, жетирип салган.

— Бу мыны кандый ийт сананып тапкан? — ол куйрукты чычан-дадып сурады.

— Асхат эмей база — деп, Ибрай айтты. — Андый немени мен өлзөм дө сананып таппас эдим, ада.

— Ойто ло сен! Адазы да, энези де — тоомжылу, ак-чек улус! Ийттен чыккан күчүк!

Мечеттен чыкпайтан кижиле жаман сөстөрлө арбанып, Асхатты кулагынан ала койып толгоп, куйруктын жоон, канду учыла сабап, кажалан жаар сүүретти. Энирги мургүүлдин ордына эди-канында керек десе тамчы да үс артпаган кичү уулын адазы жарым тынду эдип согуп койдү. Ибрай кайдаар да сурт эдип жылыып калган. Асхат үн де чыгарбаган, жаңыс ла кажжаанда куйруктын шыйтылдаганы угулуп турган.

Учында Искандер-агайдын ак чалмазы көрүнүп келди.

— А сего мында не керек? Жан! — ол меге арт эдип, кирнестеде турган кумганды чарчада тееп, турага кире берди.

Мен Асхатка бардым. Ол кучак саламнын үстинде колы-буды туура ташталган көңкөрө жатты, жаңыс ла кезик-кезикте өксөп турды. Мен ого нени айдарын да билбей, жанына сыйа басып отырып алдым. Асхат колын чебер чөйүп, тиземе тийдирди. Бу ла тушта чөк жуугында Жаан Энемнинг үни угулды.

— Мен мында, Жаан Эне!

— Кайда?

— Искандер-агайдын кажжаанында.

Ол бери басып, эжиктен карады.

— Сен мында караңуйда кижининг кажжаанында нени эдип турган?

— Асхатты адазы жарым тынду эдип согуп койгон. Буканын куйругу учун. Ол керек десе туруп та болбой жат.

Не бука, кандый куйрук, ол шылабады да. Онтоп жаткан Асхатты сыймаштап табала, бут бажына араай тургусты.

— Турага барак, балам.

— О-ой, сыртым! — Асхат кыйгырды.

Jaан Энем оны јединеле, турага кийдирди.

Искандердин туразында өчөмик жарыткыш күйет. Айылдын улузы үзеzi, эззинег башка, көжөгөннн ары јанында болбайдар, үн де угулбайт. Карган өгөөн туулактын үстинде тизүү тудуп отырды.

— Тизүүнди туура сал, Искандер, — деп, Jaан Энем үнин јаанаты. — Сеге айдадым — ол такып јакарды.

Искандер-агай тизүүзин туура салбады, је элестелип турган сабарлары кыймыктанбай барды.

— Јакшы ба, келдим... Өт лө — ол тижн өткүре кимирендн. — Төр јаар...

— Сенде кудаи бар ба? — Jaан Энем чамчаны өрө көдүрнп, Асхаттын канла јолдолып калган сыртын көргүстн. — Ан дейн дезем, ан да бойынын балазын мынаида кыйнабай јат. Сен агнаан да ары. Кудаидан коркыбай турган болзон, улустаан кемзнн. Сенин бастыра мүргүүлнн кара јерге барзын!

— Кудаига тийбе, келдим!

— А сен кнжн базынба. Улустын каргыжы јетсе, «ол алтаида» амыр жүрбезнн.

Jaан Энем мындыи коркышту ачынганын мен эм үстине көрбөгөм. Чек ле бойынын балдарын тейлегеннен корулаган эне кас. Балазы да онын эмес. Јок, ол онын кнн-энези ине.

— Балага сабарыгла да тийзен, менен јакшы сураба — деп, ол карган өгөөнди кезеттн. — Эмдн онын жүрегине ачынчы үрендеп койзон — онон өштөш јуунадып аларын. Адазы ла уулы өштөшкөнннен јаман неме јер үстннде јок.

Искандер-агай унчукпай барды. Өскө кнжн айткан болзо, атыланып чыгар эдн. Је Jaан Энемннн сөзннег чыгар аргазы јок. Аулда кем де оныла арчашпас учурлу.

— Эй, ондо кем-кем бар ба? — деп, Искандер кыйгырды. — Уклай тураар ба, айылчы келдн. Самовар тургузаар!

Анда не де шылырады, шынкырады, је каруу угулбады. Jaан Энем Асхатты туулакка отыргысты, онон чыгала жүре берднс.

— Jaан Эне, а буканын куйругы оито өзөр бө? — деп, јанып келеделе, мен сурадым.

— Өзөр, куйрук та өзөр. Јагыс јылыиған ижемји оито келбес, јук улус ачыныжала эптешпес...

Бу калганчы сөстөрднн учурын мен аайлабаганым јарт.

Асхатла база бир түбек байрамнын сай алдында болды.

Бистнн оромнын ончо уулчактары байрам күн тал-түштин кннннде Ак-Манай көлгө аттар јунар деп куучындажып алдыс. Муртаза агам бистнн акталап койгон боро айгырысты меге бернп ийдн.

Ак-Манайда аттар јунары — ол байрамнын бойы. Көлгө барар-

дан озо кажы ла уулчак бойынын адын кыргышла арутайт, жал-куйругынан олөн-чопти, тегенекти арчыйт, керек десе онын чурмежин орот. Кем тынзынарга турган, ол тулундарга жүзүн-башка жаркынду жаламалар буулайт.

Бистин ором уулдары андый немени сүүбес. Мен бойымнын адымды колым жеткен жерден, оноң минеле арчып, тарап-сыймап, Асхатка бардым.

Асхаттын арказында баалу коктолып, жүзинде кара көктөр саргарып калтыр. Кем-кем сураза, кыскарта: «Бука сүскен» дейт. Меге база анайда айт деген. Куйругу жок көөркий букага та не жарбып турган улус бис?

Чеденде кижиге качып жаткан бойлу кыстый, кееркедилген, жарандырылган сынгар көстү кара бее турды. Бее эмес, чек журук. Эки кулагына шабылап көктөгөн эки бос буулалтыр, жалы көк-кызыл бөстөрлө өрүлген, керек десе алын буттарынын кажыктары ак бөслө оролгон, а куйругу... Куйругу жес ле мөңүн акчаларла жылтырап-мызылдап жат. Жагыс көзи сынгар. Онызын да улай ла чингип жат, ирин агат, көрмөсти оны барып! Беени мынайда канай кееркеткен болор деп бодоп тураар? Байла, агалу-ийиндү эки жаан эезинин энчи жөөжөлү кайырчагына колдорын терең суккулап ийген болбайдар. Айса, андый эмес. Айса, эжелери бойлоры берген. Асхат арайдан калганынан бери олор ого бир эмеш жымжап калгандар.

Будынан ала бажына жетире жарандырып койгон, чарбак карынду, тыкчык мойынду беенин кыскачак тискининен Ибрай ла Асхат эки жандай тудуп, турган жерине бижелеп, кожондоп турдылар:

Эй, кара жорго! Кара жорго!
Кызу канду кара ат.
Куу мойун, кара от.
Эй, кара жорго! Кара жорго!
Салкыннан түргөн учадын,
Беш алтам — бир алтамыт.
Эй, кара жорго! Кара жорго!
Оозунды сенин кем тудар —
Кааннын кызын ол алар.
Эй, кара жорго! Кара жорго!
Алтын туйгак, мөңүн жал,
Жалбышту көрүжин сыйлазат!
Эй, кара жорго! Кара жорго!

Кара бее олордын мактажына бажын да кекибейт, куйругун да шыймабайт, тым турат. Жагыс ла жайналганду «Жалбышту көрүжин сыйлазан!» дегенин угала, атпас этти ошкош. Байла, бойынын көрүжи керегинде ол билер, мындый макташ ого өчөлгөндү билдирген. Кара бее кенетийин бажын Асхат жаар булгай соголо, сол кулагын төзинең үзе тиштеп ийди. А эртен байрам ине...

Быылгы байрам кунукчылду болды. Мен соктыртып койгон, канла какрып жаткам, а нөкөрүм дезе бастыра жүрүмине жаңыс кулакту арткан.

...Уч Пөтүк оромунда жаткан карган Кадергулда Ишмурза деп уул чыгарда, мени Жаан Энемле база ла кычыргылады. Бу менин калганчы «байрамым» болгон.

Же Ишмурзанын койу көчөзинен мен нөкөрүмө курсакты түңей ле алып чыккам. Эки карманымга мөттү чак-чак тыктап алгам. Бир карманымдазын сыйныма ла ийниме бердим, экинчисине тийбедим де.

Энгирде мен боро айгырды минеле, кедери одорго жортуп, баш аяс Асхатка бурыдым. Ол база кара беезин минип алды. Жардын ол жанына бис аттарысты тужайла агыдып, өлөңгө отырдыс. Колымды карманымга суксам, чак-чак кеден шалмарга жапшынып калтыр. Карманды антарала, оны кодорып алдыс. Чак-чактын жарымын Асхат меге берди.

— Тойып калгам — дедим.

Ол табыланып ажана берди.

— Меге бүгүн база ла једишти — деп, нөкөрүм ээгин сыймап айтты.

— Ненин учун?

— Кожон учун. Адам эртен тура туруп келзе, бастыра бойы јун. Түнде онын јастыгы јыртылган. А мен кожон чүмдей сокком:

Адам уйкудан тур келзе,
Бастыра бойы ак јун.
Ох, эмди једижер ончооско,
Учар бистег ак јун.

«Тилинге көрмөс түкүрзин!» — деп, адам кыйгырала, кату өдүкле туду берген. Сыранай ла уйалчан јериме тийген, мен экиге бүктеле бергем. Бойымнын ла тенегим, керек дезе тилимди де тудуп болбой јадым.

Ак чачту, жаңыс кулакту Асхат сынык туткалу самоварга түңей. Керек дезе ажып бараткан күннин чокторы да онын чачында самовардын кардында чылап ойнойт.

Төмөн кырдын эдегинде көскө илинер-илинбес јаркынду көгөлтirim јайылат.

— Ол көгөлтirim — деп, Асхат ајдат — тенериден төгүлип јат. Тенеринин түби түжиле кызып, энгиргери онон көк тоозын түжет.

Чын да дезен. Мындай көгөлтirim кайдаг келген деп турун? Јерден көдүрилген болзо, туман болор эди. Энир тымык. Кыскалым тенериде булут та, јерде ээин де јок. Јалаңды кечире бараткан кандый да кижинин чөйө, кунукчылду кожонгы тымыкты буза сокты. Байла, таң атту. Јойу кизи мындай телкем ле мындай эрикчел ко-

жондобос эди. Мен бойым да, атка ла минзем, ол эмезе јүүлгек неме чилеп сүүнедим, ол эмезе торт тымыйдым.

Бис кожоннын јангыс ла калганчы сөстөрин јарт уктыс: «Кижі өскө кижинин јерине јатпас...»

— Бу Шайхинин уулы Рамазан — Асхат кожончыны үнинен танып ийди. — Адазынын өлгөніне санааркап јат...

Јуукта бастыра аулды чаксыраткан керек болгон. Эки карындаш — Кашафетдин ле Шайхетдин — Лекаревка јурттын јанында Дим сууны кечире күр туткан. Күрди бүдүрип барадарда, Кашафетдин тайкылала, сууга барып түшкен. Ол эжинип билбес болгон. Агазын аргадаарга, Шайхетдин кийининен калыган. Чөңгө лө берген, јок. Кашафетдин јаратка јук арайдаң чыгып келген, а Шайхетдин јылыыйп калган. Онын сөзгө јангыс ла үч күннин бажында Димнин алтыгы јанынаң чыккан... Көрөр болзо, ол чөңгөлө, бажы тазылга согулган эмтир.

Рамазаннын үни туку качан тымып калган, је онын кожонгы кулакта шыгыраганча: «Кижі өскө кижинин јерине јатпас...»

— Асхат, а Асхат! — кунуга берген нөкөриме айттым. — Санаып көрзө, Шайхетдин бойынын јерине јатпаган дезен? Кашафетдин агай өлөр учурлу болгон ине.

— Билбезим — деп, Асхат бажын јайкады.

Јаан Энемнен сурап угар керек. Кижі канайда туулып турганын ол билер, өлүм керегинде, байла, база.

Је мен онон түңгей ле сурабадым. Өлүм керегинде куучындаарга сүүбейтен.

Асхат узак унчукпай отырды. Куучындап баштаарда, үнинде кандый да јажыт бар деп билдирди. Мен ойто ло токынап болбой бардым.

— Менде эки јажыт бар. Кемге де айтпазан — экилезин куучындап берерим. Чертенип јадын ба?

— Калашла чертенип турум.

— Слердин оромдо јаткан кара чачту, кара көстөрлү Фариданы сен билбей. Ол өскүс, олоордын туразы бийик...

— Билерим.

— Фариданы өйи энези күнүн ле согуп, арбап јат. Ол мен ошкош ырыс јок. Бистин экилебистин салымыс јангыс. Ол керегинде меге Агару суунын јанында јалкын түшкен, бириге өскөн эки кайынаштын бирүзи айткан. Бу кызыкка мен ак-јарыкта ончозынаң тың килеп јадым. Керек дезе бойыма да анай килебейдим. Мен ол керегинде кожон до чүмдегем:

Караңгуй турада кыс бала
Соокко тоңуп ол ыйлайт.
Шыра көргөн жүрегим
Көбөккйге каруузып бу килейт.

Бу кожонды кожондоп, ыйлап јадым.

— А сенин ыйыгнан не туза?

— Туза жок. Је чыдазам, мен оны сүүрим. Бир катап, жаскыда эртен тура, кун чыгар алдында, бис колдорыстан тудуныжып, сунге удур барарыс. Куштар биске токтомыр жоктон кожондожор, а ичкери јол коргузип коболоктор учар. Бистин ырызысты коруп, чечектер баштарын энилтер, јыландар ичеенине кирер, борулер јаман качар. Бис оролон, јердин эн бийик, керек дезе Кыстар Туузынан бийик сүмерине чыгарыс. Ол сүмер узун, койу олонго буркелген. Энчейип ийзес, ол бисти чек комуп салар. Анда мен онын сол качарынан араайынан окшоп ийерим. Онын сол жагында јараш мен бар...

Окшожып турган Асхат меге сай јарабады. Бойын койу олондо окшоттырып турган Фариданын кылыгы неге де јарабас деп бодоп калдым.

— Сүүшкендер окшожотон јанду. Ол јокко болбойтон. Мен эми эмес, чыдазам... Фарида оскүс эмес, оой энези оны кыйа корбойтон болзо, мен оны сүүбес те эдим. Ырысту кижги мени тайсын ба. Ол эки кайыннын бирүзи меге мынайда айткан: «Бортыкка тиргиш керек, јангысканга нокор керек». Фаридадый ла мендий кижги бой-бойыска болужар учурлу. Јагыс ол керегинде кемге де айтпа.

— Чертенип турум деп айттым не! Чертке бутпей турган ба?

— Бүдерин де бүдүп јадым...

Асхаттын бу јажыды ичиге тын да кирбеди. Ол Фариданы эн бийик сүмерге апарарына, оны куннин чокторыла ороорына, кожончы кушкашты тудуп аларына, суучактан үренген кожонды кожондоп берерине мен бүдүп јадым. Тенгери томортинде болор, олар — орортинде. Олордын ийдези түгенбес.

Јагыс ол Фариданы мен база билерим. Олордын туразынын јаныла откомдо, такыйамды түзедип, чимиригимди шуулатпаска албаданадым. Асхат бойынын «јагыдын» меге тегин јерге ачкан. Айдарда, кап-кара чачту, сур-кара косторлү, качарында мендү бу кызычакла бис эки башка улус турбайыс. Ненин учун дезе мен бир де кыйыншыра корбогом.

Мени јүрүм канайып та ченезе, нокоримнин јажыдын мен качан да кемге де айтпазым. Ай коргон, кун кургаткан... Мен нени сананып турганымды нокорим сеспеди: Онын кокси кунугышла толо болгон.

— Бис куш болгон болзобыс — деп, Асхат айтты, — ыраада-ыраада уча берер эдис. Мен оны сокко кийдирип алар эдим.

— А сен кандый куш болор эдин — шонкор бо, куу ба эмезе баарчыс па?

Ол узак сананды. Онон айтты:

— Јок, түней ле мен куш болбос эдим. Куш болуп кубулзам — јоткон мени бедреп келеле, таппай салала, ойто уча берер.

— Кандый јоткон?

— Бу јоткон — менин экинчи јажыдым. Чертен!

— Калашла чертенип турум.

Мен Асхаттын куу чырайына көрөдим. Онын көк көстөрүндө терең санаа бары билдирет.

— Мен мында эмес, өскө, кеен ороондо чыккам ине — анда торко өлөңдөр толголып өскөн, жийлек-неме мөтсип жытанган. Бир катап коркыштуу жоткон келип, мени түбү жок капчалдарды, кара жыш-агаштарды, элкем өзөктөрдү ажыра учуруп, бого экелип таштап ийген. Менин ордыма өскө уулчакты учура берген. Кажыбыс ла: ол — ырыс-сүүнчини, мен — ачу-коронды билзин деп. Мени өскө орооннон экелбеген болзо — өскө уянын азатпайын чылап, мени мында ончозы чокыгылабас эди. Ой келер, бисти ойто ло солыштырып салар. Мен билерим, олор эжерлеш: бир кыйынга бир ырыс. Жоткон туку ол кайынаштын ары жанынан куйундалып, мени учура берер. Салкын ла соккондо, мен сарайдын жабынчызына чыгып, сакыйдым. Же ой келгелек. Мен мында кыйын-шыраны жетире көргөлөгүм, отты үзе жуткалагым.

Жүрегим арай жарылбады.

— Айдарда, сен бу жердин кижизи эмес пе!.. Сен желбистин уулу туруң не!

— Жок, онын балдары ак эмес, кара чырайлу. Мен бери өскө телекейден, ырысту улустын ороонынан келгем деп айдадым не. Мени ошкош ло бедреп таап алгылаар...

Онын кийинде көп жоткондор жоткондолгон, көп куйундар куйундалган, же олор ончозы нөкөрүмнүн тууразыла өткөндөр. Асхат ол керегинде база бир де катап куучындабаган. Мен де эске албагам.

Анайып, салымла ченеп, бис арайынан чыдаганыс. Эди-каныс тынгыган. Асхат огош болордо, карган Искандер оны школго божотпогон: «Көрмөстин школына жүрбел!» — деп, ол айткан. Онон Асхат бойы да керексибей барган. Анайда ла бичик көзүн арайдагы таныыр болуп артып калган. Же бистин аулда ла айылдаш жаткан жерлерде чечен тилдү, тапкыр киж, кожон чүмдеечи болгон магы жайылган. Коронду тили учун оны токтоп то туратандар. Же ол санааркабайтан, тилин кыскартпаган, жаңыс айдатан: «Уурчыга камчы».

Же бир катап кара жоткон учуп келеле, бастыра ороонды бүркеп, бистин ииттерди ыраак жерлерге учура берген. Жаркынду ороондордон келбеген бу жоткон — түбек кара орооннон түшкөн. Торко өлөңдү жери мында, бут алдында деп, Асхат ол тушта оңдогон. Бу жоткон бисти сабаган, чыбыктаган, бис эрлер болуп чыдаганыс, кажыбыстын ла салымыс башка болгон — кемге өлүм, кемге мак келишкен. Же ончо жоткондордон бийик төрөл жеристин агару жаркыны көдүрилген, ол эзен арткандардын нерезин ле корогондордун сөөгүн жарыткан.

От-жалбыш жоткон көбисти кайра бурылар арга жок ороонго апарган. Асхат база сурузы жок жылыйган. Же мен бүтпейдим. Ол суру жок жылыйгадый киж эмес болгон. Байла, онын көзүнүн көгү тегеринин көгине колынган. Ол жерде толголып, курулып өлгөн деп сананбай жа-

дым. Айса, ол таң атту чаап барадала, ээрденг жайылган, айса бийикте теңериде жалбырап турган самолетто күйүп калган. Ол жараш кижиге болгон. Жараш кижиге жаман өлөрине мен бүтпей жадым. Ол поэт болгон. Поэтинг өлүмү жаман болбос учурлу.

Жылдар өткөн, Асхаттын барганы ла бу деп санангам. Же кенетийин жер үстүндө ол керегинде көскө салкындык көрүлбөс, кулакка күйнүн чогуңдуй угулбас табыш чыкты. Жаңыс кулакту жиит планетадан планетага калып, жарыткышла өчүп калган жылдыстарды күйдүрүп турган ба, кандый. Очомиктерине жаркын кожуп. Ого бүдөр керек. Ол поэт болгон. Айдарда, поэт бойынын төс керегин эдип баштаган.

ЭКИ ЖАРГЫ

Аулда кижиге жада калганда, оромды эки жандай эки уулчак атту чапкылап, аттарын маң бажында токтодоло карайлады: «Мүргүүлге баргылагар!.. Мүргүүлге баргылагар!.. Мүргүүлге баргылагар!..» — деп кыйгыргылаар. Меге эң коркышту кый — бу. Уулчактар өскө кижинин эмес, акту сенин сөөгүңдиге жуурына кычыргылап тургандый. Жазап сананып көргөжин, чын да андый эмей. Ой келер — кажыбысты ла оноор кычыргылаар, оноор үйдешкилеер.

Таң бозорголок, а оромло эки уулчак эзчий-деечий чапканча өттилер.

— Жаргыга баргылагар! Жаргыга баргылагар! Жаргыга баргылагар!

— О кудай дезен база, база кижиге жада калган болбайдар! — деп, стол жуунадып турган Кичү Энем улу тынды.

— Жаргыга келзин дежет, Кичү Энем. Кооперативтин жааны Самигулла улустын акказын уурдаган, уу жок көп. Албаты-жон жаргылаар. Ташбулат-журтсовет аай-бажы жок кородоп турган эди — деп, Салих агам туктурылып айтты. Ол кандый бир жаан солун куучындап баштаганда ла, тили такылыжа беретен.

— Андый көп акча улуста кайдаг келген, кудай? — Жаан Энем сурады.

Жаан агам Муртазанын билбези-укпазы жок, тутканча ла жартады.

— Күскиде кажы ла айылдан эл-жоннын керегине акча жуугылды не. Бистен де алгылады. Шак ол акча.

— Же неге жетпеген кижиге деер оны. Бир чак табылтыр. Ачыркаштын бажы ол — Жаан Энем үшкүрди.

Адам ненин де учун унчукпайт. Ол сананып жат. Чочыдулу, тым. «Жаргыга баргылагар!» деген кычыру көзнөктө оодоло турага кирип, кажыбыстын ла кулагыска, шилдин оодыктары чылап, шыгырап тургандый: «Жаргыга баргылагар!», «Жаргыга баргылагар!», «Жаргыга баргылагар!»

— Самигулла акча мензинген болзо — кемге бүдетен? Коммунист мен деп кердегиде басты бу, төжине чокынды, тили ол тушта не

кургап калбаган шилемирдин — деп, Муртаза агам чугулду үнденди. — Эмди улус бойым дөөн лө эжейин деер.

— Слердин тен бир-бирүгер жаргыга барза, мененг јакшы сурабагар, учкандар! Кижиге жаргылаарга слерге арай эрте — деп, адам айтты. Керек дезе сабарыла кезетти. Агаларымла андый кату ол качан да эрмектешпеген. Онон үнин эмеш јымжадып, кошты: — Боро атты јегигер, Тимофейге јетире барып келер ошкош. Айылга тегин отырганча койондозоор кайдар.

Адамнын кезем куучынына кайкажып, агаларым удур-тедир көрүштилер.

— Койондоп то барып келгейис, ада — Муртаза соок кебин тартынып, күүн-күч јок унчукты.

Јаан улус бойлорынын керегине бардылар. Удабай уулчактар ойто ло тизиреде чапканча өттилер.

Мен бу јүрүмимде је нени көрбөдим дейин: «орустын көлөткөзин» де, байга-жарышты да — үзе көргөм. Је жаргы деген немени — көргөлөгим. Барып келзе кайдар.

Орт тепсенги — Мечет оромынын сай төстөгинде. Улус кара чымалыдый кыймыражып јатты. Көбизи эр улус ла карган өгөөндөр. Бистер, бор-ботколор, оромнын ол јанында күртке чыгып алдыс. Тепсенге бисти божоткылабайт, сүргүлөп јат.

— Бала-барканын мында јыды да јок болзын! — деп, кандый да карган өгөөн кыйгырды.

— Көргүлегей, уккулагай ары, үредү болор — деп, бултак јаактарлу тешпек эр кижиге айтты.

— Јаандардын сөзин јанчыкка салзын — кем де кошты.

— Килинчеги јок балдарды ары кедери эдигер, јангылазын. Бого ойноорго келген кижиге јок.

— Та ойын болор, та...

Улустын табыжы там јаанайт. Кенетийин ончозы тымый бердилер. Пыймалары карды кыјырадып, Алтыгы оромнон Ташбулат-јурсовет ле эки өскө кижиге чыктылар. Ташбулаттын сыны јабыс, јаан алтап ийгенде, кара некей тонынын эдеги јерге тийип турат. Адазынан эмезе агазынан арткан тон болбайсын.

— Је не деп шүүп тураар, албаты-јон? — Ташбулат чөйилип келип, кемге де көрбөй айтты. — Уурчы туттурган, эмди слердин сөзө өрди сакап јадыс.

Улус нени айдарын бачым билбей, аланзып турарда, бийик сынду, кеберкек чырайлу, эрмен агаштый чыт эдип калган Марагим качан ок Ташбулаттын алдына тура түшти. Ол бистин оромдо јуртап јат. Јалын јиит тужында Ильяс-муэдзиннинг тул эмеенин адазы ого албанла алып берген. Марагим энирде тышкары чыгып, туразынын јанына отырып, чурана тартар болзо, бастыра аул угуп кайкажар. «Эригип јат көөркий — деп, бир катап Јаан Энем айткан. — Канча јыл

өдүп калган, же жүреги сыстап, кемди де бедреп турган болбайдар. Сырагай жакшы жылдар калас өдүп жат...» Жараш кижиде ырыс жок дегени жолду эмитер. Жетпезине онын кирбиктери узун. Кирбиги узун болзо, жүрүми кыска болор дежет не. Онын да учун, байла, Марагимге ончобус килеп турарыс. Эмди ол чыгып келеле, Ташбулаттын алдына туруп алды.

— Ар-төрөөн, албаты-жон, — деп, Марагим араай айтты, — Самигулланын бурузы айдары жок жаан. Улустын акказын ол уурдаган ба айса уурдаткан ба, же түңгей ле акча жылыйган. Ол каруузына турар. Же оны жаңдарга табыштырар керек. Аайына анда чыксын.

Кенетийин Ташбулат калаптанып чыкты, онын тегерик көстөри кажы ла кижини өрүмдеп тургандый болды.

— Жаңдарга дийдин бе? Оны жаңдарга табыштырып алып кайдаган, олордын жөөжөзин уурдаган эмес! Слердин акту бойоордын, кызыл колоордын күчиле, ачу тереерле иштеп алган акчагарды уурдаган ол. Онын салымы слердин колыгарда, улус! Мен чын айдадым ба?

— Чын, Ташбулат чын айдып жат! — деп, кем де жөмөди.

— Алкы-жөөжөбис кускузыла кожо чыккай!

— Коммунада жүрүп, улус булгаган... Укумал! Бир уйалар жүзи жок! Бойы кайда? Нени сакып турган улус бис?! — кем де алгырат.

— Бейин чыксын, айдынзын!

Улус калжуургылап, ыркырангылап турдылар.

— Эй, уурчыны бейин, албаты-жоннын алдына чыгаргыла! — Ташбулат жакарды.

Марагим бажын түңзүйтип, туура басты. Кайа көрүп токтоп жүрөле, колын чөкөгөндү жаңыды.

Уурчы кыскачак тонду, бөрүк жок болгон, быйыраш кара чачту, бүдүш-бадыжы кубалдый куп-куу... Колдорын жырс эттире кайра күлип койгон. Коштой баскан кижини армакчынын учынан тудунып алган. Базар күн уй эмезе торбок садып апараткандый.

— Бери, бийик жерге, ончо улустын алдына тургусылагар — деп, Ташбулат келтейин карга туттуруп койгон абрага уулап жакарды. Самигулланы абранын үстине чыгаргылады. Ын-шын. Буттардын алдында кар да кыярабай барды. Кейде жаңыс ла кар сеелет. Олор жерге де, улуска да эмес, а жаңыс ла уурчынын жабыс бөкөйтип алган бажына түжүп тургандый. Жаан удабай онын чачы кажайа берет. Самигулланын сол жаны жаар, анча-мынча ыраагында, жүрсоветтин үстінде кызыл мааны элбирейт. Лаптап көргөндө, мааны жууктап, олор коштоныжа берет. Кижини кыймык жок турат, мааны талбынып, кайдаар да жүткийт. Экилезинин кийнинде — тегеринин бөрүк кыры.

— Андый немени кем көргөн, кем уккан бу жагына? — деп, байагы карган өгөөн ойто кыгылады. — Ада-өбөкөзин, азыраган бала-барказын, жаңыс жердин улузын уятка салды. — Ол Самигуллага колын чычандатты.

Ого өскө үндер кожудылар:

— Балдарыстың колынан курсагын блаап, калбакчадан жууганыс! Кайдаар эткен? Айт!

— Кара терис төккөнис! Кардын жарылгай, тык, тагма!

— Өлтүрер керек ондый немени! Өлтүрер!

Уурчы бажын өгдөйтти. Эбире улусты удаан ширтеди. Кыйгылар сенди. Жөдүлдеди.

— Слердин алдыгарда менин буруум сүреен жаан, улус, — деп, ол тыркырууш үниле араай айтты. — Акту бойыгардын акчагар колымда болгон, колымнан ок жылайды. Же мен бойым бир де акча албадым.

— Канай албаган? Олор колду-бутту эмес, жүре берерге?

— Уурдагылай берген. Канцеляриде турган темир кайырчакка түлкүүр талдап уурдай бергендер.

— Качан уурдагылаган?

— Билбезим.

— Төгүне ле!

— «Ол алтайда» актанарын!

— Каруулчык кайда болгон?

— Мен уурдабагам, же мен бурулу. Бастыра жүрүмиме иштеп, төлөп берерим.

— Бийдинге бе, самтар?

— Жүрүмүңде ого жүк сарбаа да азырабаган — айла төлөп берерим деер.

— Өлтүрер керек! — байа ла канзыраган өгөөн кыйгырат.

Улус торт жүөле бергендий:

— Бойыстың жаргыбысла жаргылаарыс! Өскөлөри билзин!

— Колы-будын сый чабыгар!

Чагылышкан улус караны, акты ылгаштырбай барган болгодый, јудруктарын, тайактарын, шыйдамдарын талайгылап, жаңыгылап, абра јаар үкүстедилер.

Кайдан да Ботпок Талип чыга конды. Ол абраның үстине чеп-чек калып чыкты.

— Албаты-јон! — деп, тыңыда кыйгырды. — Мен бу кижини јаштан ала билетем. Ада-энезин, угы-төзинен бери билерим. Јаман керек этпейтен, өскө кижининг немезин албайтан. Јастырып јадыгар, аксагалдар, оок өскүримди јакшыга баштабай јадаар. Слер жүс киж, а ол жаңыскан. Онын бажын базып салзаар, килинчек болор. Кудай барын ундыбагар! Ол бурулу эмес деп жүрегим сезип јат. Санаагарды јылыйтпагар, улустар! Ташбулат! Сен, албаты-јоннын бажы киж, улусты ай-уй дезенг, Самигуллага тийгилебезин. Бала-баркалу неме болуп јат. Олорды өскүс артырба, аксагалдарга айт. Ташбулат!

— Уурданар тушта менен сурабаган. Бойы бурулу. Мен сөзим айдып салгам, — Ташбулат үнин бийиктетти, — эмди бойоор ло кө-

рөөр — анайда айдала, некейинин эдегине бүдүрилип, туура басты.

Талип база нени де айтты, же онын сөзүн укпай, чуркуража бердилер. Ол абрадан түшпей, Самигуллага жууктада туруп алды.

— Төгүнчинин керечизи де жанында!

— Абрадан түш, күрүм!

— Уурынын акказын кожо үлешкен бе?

— Көп жедишти бе?

Талип самтар тонынын эдегин курлаазына жетире антарып, кийини туужын төгөди.

— Көрдөөр бө, шык ла эттире кийинип алганымды.

Талип тонынын эдегин эки колдоп эмдиге тутканча. Самигулла нени де керектебей тургандый, жагыс жерге көрүп алган туру. Бажы ап-ак.

Кенетийин Талип эки колын улус жаар ичкери сунуп, ыйламзырап жайнай берди:

— Кудай өрөкөн үстисте туру, коркызаар, улустар! Самигуллага килезеер! Аулга түбек түжер. Кудай чугулданар!

Ибрай абрага жууктап: «Кудай мынайда чугулданар» — дейле, шыйдамын талайып, Талиптин бажына туда берди. Талип абрадан келип түшти. Онын эски бөрүгү, сүүнгендий, чарчалып, тоолоно берди. Жаактарын төмөн кан агып, карга тамды. Бажын өңдөйтти. Тизеленип отырды. Ибрай, кан сезеле, там ары барды. Самигуллага чуралды. Мен көзим жумуп ийдим. Жагыс ла жүүлө берген улустын кыйгы-кышкызы угулат. Онон тымып калды...

Көзимди ачтым. Абра куру. Онын ары жанында, ыраакта, чек үстинде, журсоветтин жабынчызында кызыл мааны кунукчыл элбирейт. Улус айылдарына тарап-таркайт. Абранын жанында корчойып калган Самигулла жадыры. Бастыра жүзи кан. Бажын айландыра база кан. Жагында бөрүк жок, тизеленип алган Талип отыры, карга туттуруп койгон башты сыймайт. Ол сыймайт, же кар арчылбайт. Бу не болгон кар, кайылбас-эштебес?

Жүрүмимде баштапкы катап мен ак кардын үстинде кызыл кан көрөдим — кижинин канын. Озо баштап ол тамган, онон түүлген, карды кайылтып, жерге кирген. Јерди жылыдып, ого шингип калар, мен оны билерим. «Ыш кейге таркап јат, кан јерге шингип јат, сүне тегери өрө учуп јат» деп, Јаан Энем ајдатан. Байла, Самигулланын сүнези туку качан јолдо...

Көзінди де јумарына јеткелегинде кап-кара чачын качан ок кайайып каларын мен ол тушта билбегем.

— Көрү божогон, јан, уулчак, — деп, кем де айтты.

Мен бажымды өрө көдүрдим. Алдымда кабактары, тумчугы, оозы шолжыр кижі турды. Ого көрүп ийеле, жүзим база шолжырайып баштаганын сестим. Кайа да көрбөй, айлым жаар жүгүрдим. Эмди ол кижинин түжине кирөтөн эмитир.

...Јок, түжелбеди. Је јүрүмде — јолыккан.

Аулга бурылгамда мен элден озо адамнын ла Јаан Энемнин соогине барадым. Эмди мен жагыс та ада эмезим, је таада. Андый да болзо, мен мында олүм керегинде сананбай да јадым деп айдарга јараар. Ненин учун дезе ады-јолы ташка бичилген улус качан, канайда јада калганыла эмес, энеден качан чыкканыла, бу јерде канайда јүргениле, кандый сүүнчиле сүүнгениле, канайда шыралаганыла, кандый керектер эткениле солун.

Кезик сооктордин јанында мен терең сананган турадым. Оскөлоринин јанында эрик јокто күлүмзиренедим. Олордын ээлери бойлорынын кийнинде көп сүүнчилү ле ачу, каткымчылу ла санандыратан эске алыныштар артыргандар. Олордын ач-амыры јок, јайым, агару тын-сүнези сооктордин үстинде кейде учуп, бийик куудан олөңди јайкап тургандый. Мында ойгорлор ло соксоолор, амадагандар ла шорлонгондор, чыданыкпастар ла чыдуулар, кезерлер ле ырыс јоктор јаткылап јат. Мында жагыс кара санаалулар, шокчылдар ла кортыктар јок. Айса бар, је мен олорды көрбөйдим. Көс көрзө дө, јүрек јуутпас. Ненин учун дезе бу ак-јарыкты меге олор сыйлаган эмес. Мен туку олор кереестеп артырган ак-јарыкта јүрүп ле эзеленип јадым. Мениле кожо олор до јүрүп јат. Онын учун мен тушташкан сайын: «Јакшылар, ада!», «Јакшылар, Јаан Эне!», «Јакшылар, * Талип!» — дейдим, таштар ол ло тарыйын: «Јакшылар!..» — деп, тунгак кимириенет. Мен мында чүм-чам јок чындыкты оңдодым: эзен тушта ончо улус јүрүп јадылар, олгөн-барган сонгында жагыс ла јакшы улус артып калат.

Көзим жагы-јагы ла чымырайып келген олөңдү јаан эмес чокчок төстөккө илинди. Ак-јарыкты жагы ла көргөн бу кылгалар менин санааларымды көсјетпеске, мөңкүликке апарды. Качан да улустар, чикелей айтса, олордын баштапкы корболоры, ак-јарыкка мынайда ла чыккандар, олөңнинг мажактары јүргери тын алынып, кижии боло бергендер деп, мен сананадым. Онон кижии ойто ло олөң болуп калат...

Төстөктин јанында јабыс бөкөйип алган кичинек үй кижии өксөп ыйлап отыры.

— Таң чечектерим чалдыкты, байрам күндеги үспекчиндерим өчти... — деп, тыныжы буулып, такып-такып айдып отырат.

Ол үй кижии — јуунын баштапкы ла јылдарында сурузы јок јылыган Курбангаланын тул эмеени Сабура. Какан да, ол бойлу кыс болордо, Асхат ол керегинде мынайда айткан эди: «Сабуранын курлаазы самовардый чичке». Јаш бойынча колдоры капшуун, ишке быжыныгып туратан, тилгерек те. Је балырабас, кейленбес, коп-сап јууп баспас.

Јуунын ортозы киреде аулга јуучылдар келгендер. Јадып, јакару чыгарда, ойто јүре бергендер. Айы-күни једип, Сабура кижиликке ба-

за бир кижн кошкон. Аулдын улузы коптошкылап, төрөөндөр Сабураны кыйа көрүп тура бергендер. Керек десе үйрө-желелери — бойлоры база да кылынгылаган болзо, — ошон туура баштангандар. Сабурага жагыс ла бир кижн килеген, ичи ачыган. «Яш балада неменин жаманы келген. Курбангалы бала азырабаган. Кожо чыдадып аларыс» — деп, сурузы жок жылыган Курбангаланын энеси, Сабуранын кайын энеси, Гульбадар, айткан. Ошон озо кайын энеси ле келди чуркурашпайтан да болзо, је жик жок жүргүлеген деп айдарга база болбос.

Семен чыгарда (Сабура балазын адазынын адыла адаган, сүүген туру) олондын ортозыла суу өдө акпас боло берген. Бала чыдаган сайын Гульбадардын ла Сабуранын каруузыжатаны там тынгыган. Гульбадар Семенди кучактанала, озо баштап айылдаштарына кирген, ошон бастыра улустын айылдарына кирип чыккан. Кандый да баала, агару эрине апараткандый, бажын бийик тудуп, оморкоп алтаган.

Эмди Гульбадарды бөктөгөн кара төстөктө жагы-жагы ла чымырайып-келген кыскылтым кылгалар араайын элбирейт. Та эзинге элбиреп турган, та Сабуранын көксинен чыккан онтудан.

Ого чаптык этпеске мен сөөкти билдирбезинен эбиреп, ары бас-тым. Онын онтузы кулагымда шыгыраганча:

— Таң чечектерим чалдыкты, байрам күндеги үспекчиндерим өчти...

Сөөктин таш чеденинин тыштында каалганын жанында карган өгөөн отыры. Мен оны мында улай көрүп жадым. Жаныла кижн басканда, көжин жажырап, туура көрөр. Мен ненин де учун ого жууктаарга, эрмектежерге ол эмесе ого жүк жакшылажарга тидинбейдим. Оскө кижинин жүрүмин, нени сананып турганын кижн кайдан билер. Болгобой кору јерине табарзан.

Бу учуралда ол менен туура баштанбады. Өчөмик, он жок көстөрн база жажырбады. Экинчи көзи мени шыкайт. Бу көс меге нени айдарга туру не? Жок, нени де эмес.

— Жакшылар, адабыс! Эзен-амыр, оору-јобол жок жүреер бе? — деп, мен мендештү айттым. Кенетийн жүрексийрей бердим.

— Мен сенин адан эмезим. Мен кемнин да адазы, агазы, уулы эмезим. Жагыс ла бойыма бойым — бойым. Кандый жүргеним сураба. Менде жүрүм жок. Мен јелбис.

Мен ары болдым. Ол өлөнгинн үстине отыра түшти.

— Эмеш сакып ал, куучындажак... — деп, ол айтты. — Мен туку качан анда јадар учурлу — карган сөөктин чеденине уулады.

— А не јатпай турганаар?

— Самигулла божотпойт не. «Меге жуук јатпа» дийт. Керек десе каалгадан да кийдирбейт.

— Кандый Самигулла?

— Меге өлтүрткен Самигулла. Мен оны эки катап өлтүргем: бир катап улустын алдына чегин түжүргем, ошон бойын... — карган кан-

дый да кайкамчылу эмес учурал куучындап тургандый, үни токыналу, көнү. Жаңыс ла кадык көзинде өчөмик чедирген жалтырт этти. Бойы бир эмеш өңдөйип, көксин күрдейтип, ойто ло шүүле берди.

— Мен азий атту-чуулу уурчы болгон Јарулла деп кижн — ол он-он ары куучындады. — Меге базындырган, мени каргаган улустын тоозы јок. Казыр бойымча сүмелү болгом. Баскамда өлөң бажы сын-байтан, изимди булгајтам. Самигулладан акча уурдаарымда — эжик, кайырчак оотпогом. Кажы ла сомокты бойымнын тўлкўўрнме келиш-тиргем. Акчаны алала, јик јок эттире ойто сомоктогом. Өлөр-барарын билбейтем, бөрү јүректү болгом. Је ол тушта баштапкы катап бу јүрек серенип баштаган. Самигулла көргүр, сескир кижн болгон, ол менин јажыдымды эмди-эмди ле билип ийер деп билдирген. Ненин учун дезе мынайда менен башка кем де эдип болбос эди. Чыдажып болбогом, Самигулланы јаргылаарда, јегиме корголјын сугала баргам. Өскөлөри тайактарыла, чырбаалла соккылап турарда, мен оны корголјынла јаңыс ла катап туда береримде, абрадан барып тўшкен. Корголјынды јажырып, туура баскам, кем де ајарбаган. Је ол ло тарыйын јүре берерге јүрегим барынбаган, улус тарап-таркаганча сөөктин јанында тура калгам. Кенетийин меге онын бажы ап-ак деп билдирген. Сөөк-тайагым курула берген.

...Сөөктин чеденинин јанында эмес, мен ол ыраак өйдө, Өрт тепсегинде күрттин үстинде турум. Шолјыр јүстү, көзи челдү, колдоры түктү кижн алдыма тура тўшти. Је мен оноң кичинек те коркыбайдым. «Јан, көрү божогон» — деп, мен ого айдадым. Је тыныжым буулат, үн чыкпайт. Мен јүрүп койгон јүрүмнин јолыла араайынан-араайынан бу учына, сөөктин таш чеденине келедим. Јарулла тымып калган отыры. Јуртсоветтин јааны Ташбулат ол тушта бойын канайда тудунды не. Мен карганга суракты көндүре берем:

— Ол акчаны Ташбулатла кожо уурдаганаар ба?

— Јок. Ол билбеген де. Кем уурдаганы, акча кайдаар барганы оны јилбиркетпеген. Канайып та болзо, ого Самигулладан айрылар керек болгон. Уурыла кожо ары јанынан ырызы тарткан. Улусты тукурган кижн ол. Бойы тууразында арткан.

— А не өчүркеген?

— Јакшы билбезим. Гражданский јуу тужында ол орус јурттарда кандый да канду керектер эткен болгодый. Самигулла оны билген ошкош. Самигулланын јаңыс көрүжинен сагыжы чыга беретен. А мен коркыбагам. Кемнен де коркыбайтам. Самигулланы өлтүреле, коркыжым келген. Ол ло күн тўнде кер айгырды ээртейле, айлы-јуртымды, алган үйимди, бала-баркамды — ончозын таштайла, көс лө көргөн јерге сала бергем. Төртөн јылдын бажында өскөн-чыккан јериме сөөгим саларга иженип келгем. Мында үчинчи јыл јүрүп јадым. Самигулла јууктатпайт та. «Сен канду керектерин учун каруузына тур, оноң божодорым» дейт. Ума јок каршуум учун улус та, кудај өрөкөн дө

бойынын ойинде жаргылабаган. Мен законнын башкараачыларына, жаргынын ээлерине барып айттым: «Мен көп кан төккөн кижилер болорым, каруузына кату тургузыгар». Је кайда ла меге жаңыс каруу јандырып тургандар: «Орой». Јок, јок, орой эмес! Мен оны јакшы билерим — ол менин каршулу керектерим, менин килинчегим. Менин буруумла төгүлген көстинг јажы ла кызыл кан мында, бакыруулымда, туруп калган.

Карган отырған јеринен јенгил тура жүгүрди. Кејиринен кыркырууш кыйгы чыгып, жүрегиме табарды.

— Эй, улус! — деп, ол кыйгырды. — Слер ойинде, ойинен де озо мак, кайрал, јөөжөө аларга үстүгедигер. Уйадыгар јылыјтадаар, тойор-канарын билбейдеер! Слер онын ордына улу ла кичинек килинчегеер учун каруузына өйлү-ойинде турарга кичеенигер! Мендегер! Оройтыбагар! Оройтызаар, бу темир каалгалар слерге ачылбас. Самигулла божотпос...

Јарулла өлөңнин үстине отыра түжүп, узун чамчазынын өмүриле мандайын арлады. Мени ундып та салгандый. Мен ары болдым.

Кышкы шуурганду күндердин бирүзинде Јарулла јылыјтадаар. Бедреп таппагандар. Карганнын чирик сөөги эрте јаста айылдаш журтта сөөктинг чеденинин јанында кардын алдынан чыккан. Сөөкти анда ла, чеденнин јанында, көмүп салгандар.

БАЯРДЫН* БАЛДАРЫ

Јебреннен бери бистинг аулга, саар бее тудуп турган улуска, жүзүн-јүүр улус келип јат. Кымыс ичкилейтен, эт јигилейтен. Эм де андый. Бала-барказын ээчиткөнче келгилеп, јайыла јалмажы ойылганча јалбагынан јаткылаар. Бистинг улус оморды «баярлар» дежетен. Омор баярлар эмес болзо, кемдер? Тал-түш болгончо көөп, кымыстан чарбайганча ичип, эттен тыгынала, үүрлежип, агаш аразына баргылаар эмезе төнгө чыккылаар. Анда чексиркегилегенин, толгожондогондорын көргөн болзогор. Јаңыс ла јуурканнын үстине отыргылаар, бистинг јердинг өлөңи омордын... јалмажын кыйатан, кийимин уймайтан болбайсын. Уй улузы јаблакту, бистинг күн оморго база незиле де јарабайтан болбой кайтсын. Кичинек ле јаңмыр табыраза, ончолоры, иченде өркөлөр чилеп, баштарын көзнөктөң чыгарып, ары сылт, бери сылт эттиреле, ойто киргилей берер. Бу баярлар меге ле салган чак. Ажанып отырала, эмеш кыйын јадып алгамда, адам: «Түс отыр. Баяр боло бердин бе?» Эртен тура орында эмеш јабарып јаткамда, Јаан Энем: «Уйкудан өскө неме јок, бу биске баяр кайдан келген?» Јакыл-та бүдүрип саатай берзем, Муртаза агам: «Бодузы нен өткүре, чек ле баярдын бойы». Огош болорымда «баярла» кожо менин күүним-

* Баяр — боярин дегени.

ди алгандар. Онон кирелене бергендер. Айса болзо, бойлоры да аргалу жадып, баярзый бергилеген болор бо?

Аулдын көп саба улузында акту бойлорынын баярлары бар. Жай ла болзо келгилеер. Бисте бойыстын баярларыс качан да болбогон. Байла, адамнын кемнинг де кулы болор күүни келбеген. Айса, бис бойыс та, бистинг турабыс та ол баярларга жарабайтан. Кискарта айтса, бисте бойыстын баярларыс жок болгон. Меге өскөзи де једип јат.

Бис кызыл галстуктар тагынып, телекейлик революциянын кереги учун јүрүмисти де кысканбазыс деп чертенеле, баярларды там көрөр күүндерис жок боло берген. Бис эмди јакшы билерис: алдында албатынын мойнында јүзүн ле базын буржуйлар, вельможалар отыргандар, онын канын соргондор, јүрүмин сөөк чилеп кемиргендер. А бу городтын баярлары олардон незиле башка: айры колына иш тутпай жадылар. Биске мыны ончозын Сафаргали деп уулчак јартаган.

Бис эмди эки башчылу: оромдо — Шагидулла, пионерлердин — Сафаргали. Шагидулла кезикте оныла согузар күүндү, је онызы галстуктын учынан тудуп, айдар: «Эки башту болзон, тийиш көр...» Шагидулланын бажы калапту да болзо, турганы жагыс ине.

Сафаргали-ага Асхат эштен јол кечире Губернатор оромында јуртап јат. Онын адазы, Валетдиннин адазы чылап ок, герман јуузынан јанбаган. Энезиле экү жадып јат. Пионерлердин башчызы болордон озо ол кынзыырын, онтоорын сүйөт. Ок-жаадан адып, јазып ийгенде, ол ло тарыйын калактай берер: «Менин салымым андый туру, ырысту болгон болзом, адам да герман јуузынан јанып келер эди». Ойноттырып ийгенде, көстөри јашкайактап: «Ырызым тарткан болзо, мен Сафаргали болбос эдим!» Былтыр бис Ак-Манайда балыктаарыста онын кармагына азып јүргөн кандый да једен балык илинген. Сафаргали чачамдыгып, балыкты јарат јаар чиректеген. Балыктын арказы суунын үстине чыгып келген. Узуну кучак кире эмес те болзо, колдын өжүни кирези болор. Мен Сафаргали балыктын сагыдынан ала койорын сакаым, је ол кенетийин сууга, балыктын сырангај үсти орто ичиле мач барып түшкен. Балык тырлас эделе, кармакты үзе согуп јүре берген. Сафаргали јаратка чыгып, ыйлап, комыдаган: «Ырысту болгон болзом, немец ок урбас эди, герман јуузын баштабас эди, адамды атпас эди... Балык ары ла тиштебеген болзо, калактабас эдим. О, балык! Мени је не ижendirдин? Не килебедин? Киленкей болгон болзон, адамды каан алдырбас эди, ого мылтык бербес эди, эмди ол өскө талада јатпас эди...»

Валетдин ле Сафаргали — агалу-ийиндүнин балдары. Олардын түнгейлери коркышту. Сыктагылаар болзо, өзөк-буурын аңданып турар.

Ол ло Сафаргали пионерлердин башкараачызы боло береле, көстинг көскө кубулган. Кайдан ондо алдындагы Сафаргали! Чыт-чыт эттире базар болды, сөс айдар болзо, аайлу-башту, төп. Жагыс та сыны

узаган эмес, керек десе мойны чөйилип калган. Бис көрбөгөн немени көрүп ийген, бис билбес немени туку качан билип салган турар; бис угардын укпаган бичиктер кычырып жат. Өскө жерлерде балдардын жүрүмү кандай кату болгоны, байлар жоктуларды кулданып турганы керегинде, бойы анда болгондой, жаттап куучындап берер. Бис ол ыраактагы баярларды, байларды ла буржуйларды тен тирүүге жип ийгедий турарыс. Бу да жердин баярларын көрөр күүнис жок. Күчис жеткенче амырын бузуп жадыс. Карагуйды кийдиреле, озор жаткан туралардын стенелерине таш чачадыс, оромло бараткылаганда, ийт тукурадыс. Же баярлардын балдарыла эм тура колдомдошкологыс. Согу жар күүнис бар. Оштүдөн өч алатан ой удабай једип келди.

Миннулла эшке эмеен-өбөөн балдарыла — мендий уулчакла, мененг кичинеке кызычакла кожо келгендер. Уулчак тизезине јетире көк шалмарлу, кызычак десе тизезинин үстине јетире чечектерлү јикпелү. Уулчакты бис Туруйна, кызычакты Аспан деп адап алдыс. Күлүктин буды чындап та туруйнанын будындый чичке. А кызычак секирип ле божобос. Базып барадала — секирер, жүгүрип отырала — секирер, турала — секирер.

Кажы ла күн эртен тура озор түүс тудунып, Губернатор оромыла төгнниң ары јаны јаар барып, оноң јаныс ла эңиргери бурылгылаар. Туруйна ла Аспан эне-адазынан бир де артпас. Аспанды кайдалык. Биске Туруйна керек. Бис озо баштап Сафаргалинин ол эмесе Асхаттын айлынын ары јанына јажынып алала, озорды айткылайтаныс:

— Баяр байып, јуузы кайылып јат.

— Эй, баяр, шалмарыңа бөс јетпеген бе?

Бистинг классовой өштүлерис нениң де учун төртүлөзи сырсанак.

— Озор көп улус кыйнаган, оның учун семирбей јат — деп, Асхат јартады.

— Сен база семирбей жадын — деп, Сафаргали унчукты.

— Мен тойбой жадым. Бу баярлар чылап тыгынган болзом, туку качан јырта семирип калар эдим.

Ийт үрүп јат, бөрү сайрап јат деген бирүзи, озор бисти бир де кичинеке керекке алгылабай јат. Колдорыс там кычийт, јудруктарыс там тыгыда түүнедис.

Эмди бистер — Сафаргали, Асхат ла мен — Кичү-Јардын јанындагы корымда јажынып, озорды ондо кетежедис. Баярлар анайда јаантайын өдүп жадылар. Бүгүн учурашпаза, эртен учурашпаза, јангын... Учурашты! Бу керек кой-јиилек быжарда болгон. Бистинг Кичү-Јарда кой-јиилек толтыра. Кезик жерлерде чек кызыл өрт. Андый јерге учуразан, — бачым айрыл болбозың, бажың да көдүрбезиң.

Озор түүстерин тудунганча Кичү-Јарга чыккылап келерде, эңир кире берген. Эмеен-өбөөн баярлар орык јолло оноң ары баргандар, оок баярлар десе јиилек тере бергендер. Озор озо баштап базып барадып терерге санангандар. Же кайдан! Бир ле кадалзан, айрып

болбозын. Аспан сыйа базып отырған, Туруйна десе өлөңгө торт көң-көрө жадып алған. Мендеп тургандары коркышту, жиилекти оосторына анаар ла тыктагылайт.

— Э-эй, балдар! Барактар! — адазы ыраактан кыйгырды.

— Барып жады-ыс! — Аспан чаркырады.

Je озор жиилектен кайдаг айрылатан эди. Бышкан жиилек озорды бойына жаба тартып албай.

Jaан баярлар сынды ажып, көрүнбей калдылар. Былар десе, ас-кан кураандар чылап, жарда арттылар. Бис үчү озорды үч жанынан курчап ийгенисти Аспан ла Туруйна сеспей де калдылар. «Герман жуу-зынын» ченемели биске тузалу болды.

— А, баярлардын таштанчызы, колго кирдеер бе! — деп, Са-фаргали айдала, меге жакарды: — Киндик! Сен Аспанды канаттары-нан тут, ада-энезине жетирбезин, а бис бу Туруйнаны жулуп ийеек.

Уулчак ла кызычак бистин алдыбыста тыркыражып турдылар. Туруйнанын кунук кара көстөри мен жаар аптап көрдилер. Jок, мен оны тидинип согуп болбозым. Аспан чыгырып, тескинип, багыра бер-ди. Онын жескимчилү үни меге ийде кошкондой болды. Мен онын комыргайдаг чичке колынан ала койдым. Je эр кижинин чеги деген немени бис билерис, ииттин тоомжызын жылытпазыс, кызычак јудрук-таг болгой, тажылган да жибес. Баярдын да кызы болзо, көзинин јажын керектеп те јатканым јок. Көстөри, кискенин көстөри ошкош, јажыл. Карамдаар да күүнин келбес. А уулчактын көстөри...

— Сен — кижинин канын ичкен баяр ба? — Сафаргали кыйгыр-ды. — Баяр болзон — ме! Ал! — ол Туруйнанын төжине түрттүрди. Асхат база туда берди.

Уулчак ыйлабады да, качып жүгүрбеди де, жалынбады да, жагыс ла араайынан актанып турды:

— Бис... Мен баярин эмезим, уулдар. Кичинек те баярин эмезим.

— Сен эмес болзон, адан, энен, таадан, јаанан — баярлар! — Сафаргали бойын ачындырагга ченешти. Je уулчакла удуратедире көрүжип ийеле, шык эдип калды.

— Кандый саг башка баяр болгон эди, ого чек ачынып болбо-зын — Асхат кайкады.

— Чимириктү кажы ла баярдын, кажы ла өлүмтик буржуйдын алдына аргаарды таппай турзаар, слерден кандый тартыжаачылар бо-лор! Тартыжаачы өштүлерине килебес, күүн-кайрал јок болор учурлу. Мен ошкош!

Сафаргали Туруйнаны база катап јудруктап, јиткезинен тудала ийде салды. Онызы көңкөрө жыгылды. Сафаргали Асхат ла мен жаар ченегендү көрди. Тартыжаачыдан артпаска мен база, Аспаннын колын салбай жадып, көңкөрө јаткан Туруйнага жууктап, тептим. Тееп ийеле, эди-каным јимирей берди...

* * *

Оскө кижинин күүнине болуп, мен кандый да жаман, быјар керек эткеним, јүрүмимде, байла, бу баштапкы катап болгон. Эмди де, эске алынып ийгемде — колы-будым курула берет. Је ол до тебиш менин јүрүмимде сок јаңыс болбогон. Онын да учун јүрегим јүре-јүре сайыла берет...

* * *

Бис ого база тийбедис. Ол бажын араай өңдөйтти. Ээгинде шыр-кадан кан агат. Јыгылала, учту ташка согулган ошкош. Ээгин алака-ныла јаба тутты. Удабай ла уужына кан толо берди. Је канды көрөлө, ол коркыбады болгодый. Унчукпай өрө туруп, шалмарынын тоозынын кактады. Шыркалу агазына килеп, Аспан там ары барды. Мен оны божодып ийдим.

— Ыйлаба, сыйным, оору эмес. Суула јунуп алзам, акпай барар — деп, уулчак айтты.

Бис јаар ол көрбөди де. Сыйнын јединип, ары болды.

Бис манзаарып тура калдыс. Согорын сокконыс. Је кем јенген?.. Уулчак ла кызыкчак. төңгө чыгып, кертешти ажып, јылыиып калдылар. Олор јылыиып калгандар. Је санаада артып калгандар.

...Бу баярлар бистинг аулга база келбегендер. Јылдар өткөн. Мен городтын кижизи болуп калгам. Чачым өскүрип, үлгерлер чүмдеп, јарлалып та баштадым. Менин баштапкы бичигим теерүге ийилерде, мен эртенгизинде ле типография јаар јүгүрдим. Меге айдышты:

— Сенин бичигинди туку ол кизи терип јат.

Тереечиге јууктап, коштой туруп алдым. Ол мени ајарбады. Мен мойным чөйип көрөдим. Колдорынын капшуунын. Уур, јалтырууш букваларды ол мен чүмдеген сөстөргө јөрмөйт. Сабарлары јылгыр, је чебер, олор корголјын буквалар эмес, а баалу таштар талдап тургандый. Мен карык алынып јакшылашканчам, байла, көп лө ой өткөн.

Ол бурылып, мен јаар көрди. Куу-сары јүзиле күлүмји ошкош не ме јылбырт этти. Је јаан, кунукчылду көстөринде не де билдирбеди. Ол унчукпай баш кекиди. Мен туура баштандым. Эйе, ол Миннулланын баяры, Аспаннын ла Туруйнанын адазы болгон.

Бистинг «Миннулланын баяры» деген кижибис јаштан ала типографияда иштеп, өкпөзине оору таап алган. Ол јыл оору јаанап турарда, кымыс ичип јазылар болорым ба деп, бистинг аулга келгени ол. Бат кемнинг балдарын бис токтогононс!

Мен оныла куучындашпадым. Уйатту, эби јок болгон.

...Төрт јылдын бажында база бир туштажу болор. Андый ок јаан, кара кунукчылду көстөр мен јаар көрөр. Түш јеримде ошкош... Мен јаткан јер, тенгери јайканат. Јок, ол јер јайканганы эмес, мени шырка-агашка салала, апарып јадылар. Арык, көк-мөөн јуучыл мени јүк ар-

айдан апарып јат. Ээгин кечире — сорбы. Мен ол сорбыдан көзим алып болбойдым. Сорбыдан озо шырка болор, шыркадан кан агар. Ол шыркадан аккан кан ыраакта-ыраакта, Кичү-Јардын корымында арткан. Јут-јаңмыр ол канды арчып, күн кургадып койгон, байла. Оны ундып салза кайдар?.. Ол, бу кан, канча јылдардын бажында кенетийин сенин жүрегине от чылап тамза? Сенин мында јаан андый буруун јок то болзо. А ол — ол до бурулу болгон бо? Јерге түшкен кажы ла тамчы канда кем де болзо бурулу — ол до, бу да јанынан. Кем де бурулу эмес болбой јат.

Эйе, мен оны таныгам. Таныйла, керек дезе сызым да сене бергендий билдирген...

[Улалганы келер јуунтыларда]

УРАЛЫМ

Ай, Уралым, Уралым,
Күркүреп жаткан Уралым!
Седен бажын булутка
Түртүрө туткан Уралым!
Бу кожоным сен керегинде,
Сен керегинде сүүжим де.

* * *

Толун айдын жаркынына
Алтындалган Уралым.
Эрте келген таңдакка
Күмүштелген Уралым.

* * *

Суна түшкен сынында
Кендирдий агашту Уралым.
Чөйбө тепкен будында
Элбек чөлдү Уралым.

* * *

Ак чечеги жайылып,
Кеен бүктерде жайканат.
Тоорчыктын торко кожоңы
Тегериде ыңгырайт.

* * *

Кызарып чыккан кызыл күн
Куштардын кожоңын мактаган.

Ажып јаткан ала кўнди
Куштардын кожоңы ўдешкен.

* * *

Ай, Уралым, Уралым,
Јебрен улу Уралым!
Кандый сөстөр табайын
Кожонго чўмдеерге, Уралым?

* * *

Јўрекке кожон тийдирте
Ойноп берзен, курайым,
Бастыра јерим макталзын,
Сен де база, Уралым.

* * *

Агын суулу, јаланду,
Ак кайыңду, агашту
Кару төрөл бу јерим,
Тенгериге түрткен Уралым,
Бир амаду менде бар:
Кожонго чўмдеер кўним бар.

* * *

Кару јеримнен ыраакта
Јаңыскан карыгып јўргемде,
Ырызы јок салымымда
Сананадым сен керегинде.

* * *

Јарык мениң Төрөлим,
Аржан-кутук сууларым,
Јайа тўшкен чөлдөрлө
Сен агадын, Уралым.

* * *

Јаңыскан тўңей ле эмезим:
Соксын јаңыс ла эзиним,
Чыккан-өскөн таладан,
Коркышту таныш јерлерден
Солундар экелер, билерим.

* * *

Баатыр кептү кўчтенип,
Адымды катап ээртедим.
Агару керекке амадап мен
Оштўле тартыжып, мак таптым.

* * *

Кылышка удур кылыш сыгырап,
Оштўлерле олгөнчө тартышкам.
Кара бајырт та озор болгондо,
Је калганчы тынышла көп јенгем.

* * *

Коркышту бир тыг согуштан
Адым мени аргадаган эт.
Ак јаланга једип алала,
Алкышту сөзим айткан эдим.
Эмди де мен тартыжарга белен —
Јайым учун туружарым мен.

* * *

Јиит јуучыл, шонкордый бол.
Нөкөрлөринге качан да чындык бол.
Оштўлерле тартыжарга неден де јалтанба.
Керек болзо, јүрүминг де карамдаба.

* * *

Ок-саадакты тенгериге божодып,
Карлагашты шыркалап кайттым деер.
Көөркий будымнын алдына тўжўп,
Сиркирешкенин көрўп кайттым деер.

* * *

Кырлар, агаштар ажыра сен,
Ок-саадагым, катап уч?
Је јангыс ла карлагажыма сен тийбей,
Оштўнинг өкпөзин өткўре уч!

* * *

Зўлейха, сен ап-ару тенгерининг
Айдылбаган эзени.
Сенинг кара көстөрингде

Жылдыстың жарык чокторы.
Кезикте сениң көстөрiң —
Кап-карачкы түн.
Өртөй көргөн түбинде
Кандый жараш күүн.

* * *

Жарашты сеге кудай берген.
Ол кандый ару ла кеен.
Зүлейха, сен айдылбаган сүүжим.
Аргазы жок сөстөрлү ачу ырызым.

* * *

Кожонго сени чүмдейин дезем,
Тыны жок немедий сөстөрiм.
Бу ачуны, бу туйукты
Кемге айдарым, канай айдарым?
Зүлейха, сен тегерининг балазы,
Же бисле кожо бу жерде.
Сениң көргөн көстөрiң
Жылдыстар ошкош түнде де.

* * *

Тоорчыктын торко кожоңын
Түн ортодо угадым.
Не керегинде болбогой?
Онызын мен айтпазым.

* * *

Онын торко кожоңында —
Та күннин алтын жаркыны,
Айса булут ортодо
Айдын алыс чалузы?

* * *

Айса онын кожоңы
Жылдыстарга ууланган,
Айса болзо жайалган
Жаан актарды мактаган?
Онызын мен билбезим.

ЯМАЛДА БАШКОРТ ЈЕРЛЕШТЕР

Ямал, Ямал — тўндўк соок тала,
Тундра, баткак сас, учы јок тайга.
Је башкорт нефтчилер туку качан мында:
Ар-бўткен кубулткан, бойлоры кубулган.
Бу ээн јерлерде јўрўм одын камыскан
Јерлештеримненг бир катап сурадым:
— Бу байлык телкемнинг соогы коркышту.
Бого канай ўрендигер? Айдып береер! Кайкалду.
— От камыскан улуска канай соок болот?
Бўткўл Ямалды бис бўгўн јылыдарыс.
Башкортстаннын јебрен ээжизи ол:
Айылдаштарла от алыжадыс.
«От алышкан айылдаштар». Озогы јан тирў:
Ондор, јўстер чакырымдар ўткўре
Башкорт ишмекчилер јерди эргискен,
Ямалга башкорт јўрек отторын берген.

ЈҮРЕГИМ КОЖОНДУ

Ак-јарыкка тууларымда
Ыйлап мен туулгам.
Ак-јарык жолдорында
Кожонду мен баскам.

Ончолык учун турушкан жердин
Омок кызы мен.
Ойгор сөстөр жүректен келген.
Айт деген тууган эл.

Јаңарлар чүмдейдим — жайым ла жардак.
Унимди менин душмандар үспес.
Кереес жолым — ап-ак ла чындык.
Ленинчил адыбыс кем де өчүрбес.

Чын, ыйлап мен туулгам,
Је ак-јарыкла сарындап алтагам,
Кеен амадулар бүдүрген ороонды
Изү жүректен сүйп мактагам.

МӨҢКҮЛИК САЛАВАТ

— Јон јуртаган јуртыбыстан отту
турун артып калган.

Салават Юлаев

Кара салымды каргап,
Кара турунды алып,
Күйген аулдарды карап,
Салават чертин айткан.

Салаваттын айткан сөзи
Эрлерди јууга баштады,
Јүректеги агару өч
Пугачевло бириктирди.

Антыгарлу баатыр эрлер
Јайым учун јыгылдылар.
Башкорт, орус оноң бери
Санаа јангыс јуртадылар.

Бир јүрекер наја¬лажы
Эл-јондорын бириктирди.
Үргүлјиге үстибисте
Алтын таңды элбиретти.

Төрөл јерис чечектезин,
Өрттөр јерис өртөбөзин,
Эл-јоныстың ырызы учун
Салават кылыш көдүрген.

Күйген јурттар ундылбаган,
Јааш јаап, кумак баскан,
Је адазы уулдарына
Ундыба деп јакыган.

Бу најаылык агару
Башкорт ло оруска.
Салават ады мактулу,
Кожоны тирү — улуста.

Кожон- учат, учат, учат,
Башкортстанды айланат,
Бу кожондо Салаваттын
Отту јүреги јанарлайт.

ТӨРӨЛ КЕРЕГИНДЕ ЈАҢАР

Кабайда эрке мени жайкап,
Кару эне чылап, кичееген.
Кеен чөрчөк сен жаңарлап,
Кеендикке мени үрөткөн.

Камчы сынду тууларында
Кажы ла чечек меге кару.
Ажуларыңа чыккамда,
Амаду санаам менин ару.

Аржан суудан сыным коо,
Арка-тууның шуулажы.
Бугул баштай салкын коолойт,
Бу энчим менин, о, жаш
тужым!

Төрөлим, меге сен эрјине,
Төн-тууларла базарга јенил...

Бачымдайт ол Волга эјезиче
Башкортостан кызы — Акэдил.

Мажакту аштын жайканганын,
Мал-ашту јеримди сүүйдим!
Он беш республиктер
жайымын
Ончозын мен тенг тоойдым.

Октябрьдың кызыл јаркынына
Ончо калыктарын баштанган.
Оның учун сенин магыңа
Орчыланг ийдези кожулган.

Эркин јолыңның нерезин
Элимле кожо өдөрим.
Энчүнинг, чындыктын
кереези —
Эрјинедий Совет төрөлим!

КӨР БИСТИҢ ТУУЛАРГА...

Көр бистингууларга,
Көккөлөңгөн сууларга.
Эбиреде күн чалыйт,
Эдил куштар үн солюйт.
Күзүреген јуу-чак
Кижиге је не керек?
Сургулјындый ак суучак
Суркураганы керее!

Көр торко јалаңдарга,
Көк-чанкыр тегериге.
Аламалар ак јалбыш,
Албаты-јон јайым, тыш.
Јемирилген өргөөни
Је эмди көрүп кайдарыс?
Калју, кара ийдени
Каруузына тургузарыс!

Көр, кабайдагы баланын
Көстөринде күлүмжи.
Келер ойдин чолмоны ол,
Келер ойгө ижемжи.

Улустын ундыыр учур жок —
Улудан улу жаан ээжи:
Телекейге жуу керек жок,
Телекейди коры, КИЖИ!

КӨСТӨРИНГНЕН ТАНЫГАМ

(к о ж о н)

Көрнөө оттын жылузын
Көстөринген таныгам.
Кайран көөркий, жаражай,
Кару сөстөр шымырагам.

Ару сүүштү жүрегин
Ачсан меге кемзинбей.
Сергек жайым күүнимде
Сен ле бастыра телекей.

Көстөрин тымык, эрке,
Көксинде жалбыш, түймеен...
Жүрексиребе, кемзинбе —
Жүрегим түңей ле сескен,

Көрнөө оттын жылузын
Көстөринген таныгам.
Куулгазынду сүүжинди
Кудайым деп бодогом.

АК ХАТА

Јаштан ала деремнем кару.
Чибилер ортодо турабыс турат.
Је ыраакта хата јаантайын ару,
Апагаш куудый санаамда агарат.

...Јуу-чак эбире. Любич алдында
Јүрек сыстаган тартыжу болгон.
Кажы ла алтамыс бу тужында
Јүс алтамга тўней бодолгон.

Башкир, украин, орус — үчү
Мөндүр окторго удур барганыс.
Өлөр дө эдибис, је уур-чак учун
Кемге де жыгыларга бербегенис.

Кап-кара тўнде хата туралар
Ак куштардый көрүнип келген.
Эне јерди көкиген јалбыштар
Оштўге болужып, өртөй лө берген.

Карангуйдын каразы та кандый!
Салкын да тын күйлеп турган.
Јалаңдар ўстиле јалбыштар јыландый,
Јалмай согуп јудуп ла турган.

Күзүрт ле күзүрт.
    Быјырт ла быјырт.
Бомба ла бомба.
    Октор ло октор!
Деремнеде өлўм ле өрт!
Јеткерди кыарга,
    јўрегим, октол!

Бис үчү болгоныс,
                    кожо болгоныс.
Корып алыгар! — деп
                    јакару алганыс.
Калганчы ак хатаны бис
Оштүни өлтүрүп,
                    корып алганыс!..

САЛИМА

Кандый тату садында,
Салима!
Карыга бердим жолымда,
Салима!

Алаканында алма кеен
            жадыры.
Арчуулында көбөлөк
            ак-сары.

Көбөлөктий сен бойың,
Салима.

Көрүп, көрүп турайын,
Салима.

Күүниме не көрбөйдин
            сананып?

Күлүмзиренип не ийбейдин
            уур тынып?

Жаркын болдың көксиме,
            санаама.

Жарым да алма сыйлазан,
Салима!

БУРЫЛГАР

Өрө слер бийик учтыгар
Онөтийин эмес, оны билерим.
Јаш јүректи карыкчая алза,
Јанып келигер, улустар, деерим.

Кереги јок шакпыртты таштап,
Кереес болгон јериске јаныгар.
Энебис камыскан оттыг јанында
Эңчейип слер тым турыгар.

Көлдөр үстинде јааштар тымырайт,
Көк өлөңдү јериске бурылгар.
Ой јок деп кезигис айдыжат,
Ондый төгүнди слер айтпагар.

Тенистер кечире,
Күндер өткүре,
Ижемјиге, амадуга келигер,
Энениң эжигин ачып киригер.

Уйде ачу курутла јытанат,
Учурлап айткан сөстөри саналат.
Сақыган јерге слер јаныгар.
Энениң эжигин эрке ачыгар.

Түбектер табынча ол јылыыйп,
Түмен санаалар бисте јуулгай.
Бийиктен чилеп, јаан әлкемдер
Бистин алдыста эмди ачылгай.

Јалакай болыгар, јаштарым, дейдим,
Керекти, салымды, јүрүмди көрөлик.

Көчкө дө түшсе, кару нөкөрдү
Жеткерден биэтер айрып жүрөлик.

Карган энөгө карыгып, капшайын
Кайра ойто жанып баралык.
Камык иштерди бүдүрүп салала,
Кайран ырысты мында табалык!

Эргиш агаш эжиктин жанында
Эмдиге жетире жайканып турганча,
Эненин агару ару жүрегинде
Эрке күүн, сакылта артканча.

ЖЕРЛИК КАСТАР

Карлар кайылды капшагай,
Түш жеримдеги немедий.
Жерлик кастар үстимде,
Булутты эжип түшкендий.

Журттын ары учында
Көбүлмөк көлдөр жадатан.
Жерлик кастардын үндери
Анда шыгырап туратан.

Ороонумнун элкем үстиле
Кастарым учат шыгырап.
Жууга барган жаш уулдар
Жанып келгендий кыймырап.

Сөөктөр үстинде көк өлөң,
Же көөркийлер жанып
келгендий.

Карыкчал канадын талбынып,
Кастар болуп калгандый.

Агашту тымык жеримде
Амыргы үндер угулат.
Бийиктен көк тегери
Биске та нени де айдып жат:

«Бис учадыбыс, учадыбыс
Өзөктөр, кырлар үстиле.

Айылдар тату ыштарын
Тынадыс бүгүн үүрисле.

Тоштор агат айланып,
Карантыдан чечекле жытанат.
Кыралаган жерлер тыныжы
Бойына эрчим кычырат.

Жүк ле элес көрөлө,
Туманда жылыып каладыс.
Кару туралар үстиле
Кайкалап учуп жанадыс.

Жаңы кожондор телекейде
Жыгырап учкай жажына,
Жаңыс ла бисти ундызаар,
Жанып келбезис качан да.

Жууда өлгөн уулдарды
Жылдары өткүрө санангар.
Кандый да болзо, кайда ла
Качан да болзо, сакыгар».

Таңла журттар тымыза,
Тегериден амыргы угулар,
Буурыл Уралдын үстиле
Жерлик кастар жангылаар.

* * *

Јаш тушта келин чилеп,
Јаантайын энем сууга барат,
«Уур кбнөктөрдү не
аладаар?» —
Уулы оноң сурап турат.

«Јанжыккан бу јанымды,
балам,
Јажына мен таштап болбозым.
Таңла кожо суу сускамда
Та неге де сүүнип турадым».

Энемнинг ийinine карамыс
болуп,
Эртен тура таңдагы артылат,
Түрген суучак јаш јылдардын
Јагарын энеме айдып агат.

Агын суула ага берген
Јаш јылдарын энем сананат,
Агын суудан таңла кожо
Айса көөркий ырызын сузат...

КУЛУЗЫНДАР

Төрөл јеримнинг буурыл кулузыны
Төң чөлдөрдө агарат јайканып,
Караңуй тегериде космонавт улусты
Кандый да тармала бойына тартып...
Көк айастан шунгуп түшкенде,
Ончозынан озо кучактай алып,

Мөңүн чилеп, јерим јалтырайт,
Кулузын өлөң өскөн јерим!
Өңин сенин күүним арутайт,
Өскө јерди мен канай сүүрим?

Кулузын, кулузын!
Јагарым, каткым, ыйым...
Јаштаң ала толкуун јайкаган,
Јажына јайнулу бойына кычырган,
Сүүжим ле сүнем мында јайалган.

Калапту салкындарга сен сабадып,
Күн изүзинен сен агарып,
Юнымды сен сүүген эдинг,
Юным сендий бүткен эди!

Буурыл да болзон, сен үргүлji яш.
Эригип сеге ойто ло келедим,
Эки колымла кучактай аларга
Эмди де сеге удурa жүткийдим.

Көксимде буурыл кулузын жаркыны...
Уур жылдарым кийнимде арткан,
Яш жылдарым жаңы ла башталган.
Уулчак тужым учы жок немедий,
Салкын чайпаган кулузынду чөлдий.

ЛЕЙЛА ЛА МЕДЖНУН

Тан жарып ла турарда
Та канай таптым мен сени?
Ай алдында истеринг
Айса бери экелди?

Толгомолду чачыңдый,
Жолым бу ла жадыры.
Сүүжим бийик жылдыстый,
Алдымда менин жарыды.

Кыймырашкан улуста
Кыйбай канай туштадым?

Сескен чилеп, удурa
Сен канайып жолыктын?

Айса сен күн чогы,
Аласталган чечегим.
Буудак эмди буудак па?
Ончозын мен женерим!

Мен Меджнун болгойым,
Сүүшке күйген эдиреп,
Сен Лейла болгойың,
Таптым сени бедреп!

АШ ӨСКҮРҮЕЧИНИҢ КОЛДОРЫ

Бу алакаңдар жаскы кыралардый,
Боп ло боро, кату, кургак.
Чийүүлөр түмөн суактардый...
Колдор уужалат, торт ло жаргак.

Чык ла болзо, жымжагадый...
Je колдор күчи јерге томылат.
Колдор күннинг јаркындарындый,
Олор ло тийзе, жүрүм јайалат.

Колдор јылузы торт жаңмырлар,
Ончо иштерге тын берет.
Јажына жүрүм учун тартыжар;
Кижиде, аш та тең өзөт.

Орооным бу колдорго тайанат,
Онын учун күчтү олор.
Олорды тутсан, ижемји јайылат,
Эрдин бары сүүнчиле толо.

Бу колдор јажына макталзын,
Je макты олор бир де сакыбайт.
Иш олордын сүүнгени, ырызы,
Јайы-кыжыла амыр сурабайт.

Колдор өскүрген аш эжилгей.
Кожон до бар, најылык та јаранат.
Тегерик калаш күнге түңей,
Күнди бу колдор тудат!

ОЙ ЖЕТПЕЙТ...

Айылдашка барып, амырын угарга
А, калак ла де, ойим жетпейт.
Бир керек бар, ого барарга
Билбей јадым, база жетпейт.

Кече де, бүгүн де —
Карындаштарга да бичиир керек.
Кычырбаза, мен тойу ла ток,
Нөкөриме качан кирер?

Эн ле јаан эдетен ижиге
Эмди ой жок. Эртен эткей.
Керек дезе сүүген эжиге
Бичигеним ойинде жетпейт.

јүгүрип ле јадым, базып ла јадым,
Эмденерге де ой керек не.
Ару кейге де тым турбайдым —
Ой жок, ой жок не!

Актанадыс, айдынадыс,
Анан ла ыраак барбайдыс бис:
Ойис жетпейт, күндөр жетпейт,
Јылдар жетпейт,
јүрүм жетпейт!

БАШКИР ТУУЛГАНЫ

Комыргайды курч бычак
Эптү кезип јатканда,
Ўн чыгарга эмди де узак,
Кожон кўўзи ыраакта.
Бее сўдин агаш кўнбккў
Келиндер саап алат,
Је кымысталып кўнўўрге
Ой керек болгоны јарт.
Кайырчак тўбинде бўстўр
Тумчаланып јаткылайт.
Олорды кўрешчи бўкўлўр
Курчанарын сақыгылайт.
Ой келзе, кымыс ачып,
Амтанду суузын болор.
Шоор-курай тын алынып,
Чўл кўўлерин кожондоор.
Сабантуй байрамнын ойинде
Јыргалга улус јуулыжар.
Чыйрак болгонын бу кўнде
Јииттер ченежип тартыжар.
Элбек бўсти курчанып,
Кўрежерге уулдар келген.
Олордын кажызы ла маргыжып,
Јенўчил болорына белен.
Кўчтў уулдар бу маргаанга
Белетенгени сўрекей узак.
Ончо улусты јенгип алганга
Эл-јон кўндўўзи ле мак.
Кучаны јенўчил јўктенип,
Улус алдыла базып јўрер.
Ырысту кўрешчини кўрўп,
Јендирткендери кўйўнер.

Жаңы алып күрешке чыкканда,
Чапчакта кымыс көбүктелер.
Ол уул колына курай алганда,
Шоор кожоңын чөйп ийер.
Сабантуй-жыргалда жеңүү аларга
Жаңы уул чыгып келген.
Сенин өскөн жерин кайда?
Биске жарта — сен кем?
Сендий уулды алдында
Эрлер ортодо көрбөдис.
Ийде-күчинг тартышта
Кандый болгонын билбейдис.
Эмди дезе сен күрешке
Баштапкы катап келген туруң.
Алыптарла кожо ченежерге
Элбек бөсти курчанган туруң.
Бу жыргалга бүгүн бисте
Жалтанбастар жуулышкан.
Андый болордо, күрешке
Жаңы баатыр, сен чыксаң.
...Ончо эл-жонго жар жайылган:
Алыптар күрежи башталды.
Эң ле күчтүү пехлеван
Сенин курынган бектеп тутты.
Жарын-бойдонг кабышкан
Слерди улус ажарат.
Кемигер бүгүңги тартышта
Жеңүчил болорын сакыгылайт.
Сен кенейте чырмайып,
Пехлеванды бойыңа тарттың.
Оны кейге көдүрүп,
Арка-белиле жерге бастың.
Сени жеңүүле бис уткып,
Күндүүни жетирип турус.
Жүрегин жымжак болгонын
Калык-жонго сен көргүс.
Көбүктелип турган кымысту
Күп-чапчакка жууктай бастың.
Онын ачыжын сен токтодып,
Байрам чөөчөйгө кымыс урдың.
Мыны көргөн аксагалдар
Сени мактап турулар.
Жеңүү алып келген дежиң,
Колыңнан чөөчөйди алдылар.

Комыргайды сен кезип,
Курай эдип јазадын.
Эриндеринге жууктадып,
Јараш кожон баштадын.
Күү жайылат. Улус билер:
Олорго келген жаңы баатыр.
Ол күрежер де, үлгерлеер де —
Айдарда, чындык башкир.

ЧАР ТАШ ЭБИРЕДИМ

Бүгүңги күнде өткөн өйди
Канайып эске алынбас.
Чар таш эбирip жүргенимди
Нениң учун бүгүн айтпас.
Кичү колдон чар таш тутказы
Јаантайын уштылып турар болгон.
Уур ишке күчи чыгып,
Уулчак колы торсогон.
Кату жылдарда аш та јок,
Сыным да жабыс эмей.
Чар ташты жазап эбирер дезе,
Колдор до туткага јетпейт.
Чалгы курчыдып турган таайым
Түрген эбир деп јакарат.
Ижим јылбай турганда,
Мени јакшы ла ол арбайт.
Ол тушта мен таайымды
Сүрекей чуулчы деп санангам.
Ол жуу ойинде чуулчы болгон,
Төртөн беш јылда јымжаган.
Мен јутпа оштүни кармап,
Чар таш тутказын толгогом.
Токтодып ла ийзем, јер де
Токтой бергедий деп бодогом.
Чалгы мизи ташка тийип,
Чедиргенди сейип турган.
Јарт ла Јенү салюды ол тушта
Мындый чедиргендерден башталган.

КОЙНЫНДАГЫ ЖЫЛАН

Эки көргүзүлү лирикалык комедия

Ойноор улус:

Шахнияз Давлетов
София
Илдус

Каламдир
Гандалип
Ардуан
Камиль
Назира
Миннури
Татта

- «Миллионер» колхозтын башлыгы, 55 жашту.
- онын эжи, 50 жашту.
- оlorдунг уулы, черүдөг жангы жанган солдат, 23 жашту.
- колхоз башкармазынын качызы, 19 жашту.
- санитарка, 50 жашту.
- онынг уулы, механик, 25 жашту.
- тракторист, 23 жашту.
- уй саачы кыс, 20 жашту.
- уй саачы кыс, 20 жашту.
- эмчи-томчы эмеген, 65 жашту.

Эмдиги ой. Кайда да Агидел суунунг жаказында.

БАШТАПКЫ КӨРГҮЗҮ

БАШТАПКЫ ЖУРУК

Шахнияз Давлетовтын айлы. Эртең тура. Казырланган арсландый Шахнияз кыптын ичиле ары-бери базат. Папка тудунган Каламдир эжиктин жагына жапшынган туру.

Шахнияз (*кенерте бура согуп*). «Журт жүрүмнин идиотизми!» Кандый эмеш?! Мен сече «идиотизмди», кулугур, көргүзерим!

Каламдир. Шахнияз-агай, же жазап шүүзе...

Шахнияз. Торт унчукпа дейдим. Кемнин сөзүн айдып турганын мени билбей турган деп пе?

Каламдир. Карл Маркс...

Шахнияз. Тылбыраба, боро кучкаш. Сен билеринг бе ол кандый деремне керегинде бичиген? Билеринг бе?

Каламдир (*эжиктин тутказын тудуп*). Андый болзо...

Шахнияз. Неме? Жарт, жарт. Сенде анда канча кезедү эди?

Каламдир (*түлтүйип*). Он бир.

Шахнияз. База бирүни бичип сал. Тоо толу болзын. Формулировказы: политикалык эш неме ондобозы учун. Билеринг бе?

Каламдир. Билдим, нөкөр башлык. Же...

Шахнияз. Чын оңдогон: айрып аларым. Одыргыш трактористтин ишjалы, техника тузаланыш — ол ончозы колхозтын акча-жб-жбзи.

Каламдир. Тракторист ончо улусла кожо jал jоктон иштеер. Омблик иш — воскресник.

Шахнияз. Айдарда... ончо улусты кодурген бе? Омблик иш дейдин бе? Амыраар кун де амыраар кун эмес пе? Мен улуска амыралта берип jадым, эртен иште чыйрак болзын деп, а ол десе амыралтаны ары jектеп койгон? (Турат, базат.) Jок, сурер керек. Сурер! Jурум jурерге бербес — качалганду танма! Эмди келерде, эмчилу болгоныс бу туру... Канайда да айрылар арга бедреер керек. Je канайда? Ууламjылу бичикту эмес болзо, бай jок, je мында... (Кенерте.) А мен оны иштег jайымдап саларым. Не алаатый бердин? Мен алгам — мен jайымдаарым.

Каламдир. Шылтагы не?

Шахнияз. Керек болзо — шылтак табылар... Айса болзо, кижиге качыраар керек? А, Каламдир? Кайдббн-кайдббн ырада. Будуминен корзо, кем jок эмес беде?

Каламдир. Ол jара-аш! Jангыс ол кемге де корббй jат. Jангыс ла кемнинг де самараларын кычырып jат.

Шахнияз. Самаралар? Самаралар бар болзо — ол jакшы. Ол ижемjилу керек. Кайда, балам, айтканым тыгда... Сен оны кайып корруп тур. Сужер-jаражар деп неме таппазын. Бисте де оозы ачык немелер бар ла эди.

Каламдир. Албаданып корббин, Шахнияз-агай. Айса болзо, арга таап, агаш тартарга эки машина беререр?

Шахнияз. Ойто ло озогызын ба? Тайыл ары — тируде. Бойыннын керегин будурип салган — сары тагда келеле, ончо кууним урп койдын. Бар ары! Бугун амыралта кун, уулым jанган, эки жыл корббгм.

Каламдир. А кайда ол? Уйуктап jат па? Коргон кижиге — эмди кандый болды эмеш.

Шахнияз. Онон, онон. Ой jедер. Байла, балыктап барган болор — менен озо турган.

Каламдир. Мен онон келерим деп айдыгар. (Барат.)

Шахнияз. Акыр... Мен сеге кезеду jарлаган бедим?

Каламдир. Jарлаганаар.

Шахнияз (сананып). Ундыба, бичип сал. Бар.

Каламдир барат. Шахнияз кулумзиренип, онон чырайы буркелет. Нени де бедренет. София кирет.

(Уур тынат.) Эх, реформа, онды бирге!..

София. Ары кедери эт ол реформанды. Ол качан болгон эмеш, сен оны эмдиге ундыбаган. Акча ла дегежин, ол ло...

Шахнияз. Ол до, ол эмес те... Сенин өбөөңнн ол тушта миллионер-башлык болгон, а эм... Эмди ол куулгазын жаратка та качан эжинип жедер! Мен, айса болзо, ого жетире жүрбезим де...

София. Бу сен, адазы, санаан чоокырланып турган болды. Онын миллионы сеге не керек?

Шахнияз. Меге?! Эйе, мен жаңыс бойымнын кара кардым ла кичеем. Же акыр... Илдус келди бе?

София. Жок, келгелек.

Шахнияз. Кайда, эжикти теекте.

София (*коркып*). Калак-кокий, не болды?

Шахнияз (*эргистелип*). Галстукты жагыдан буулаарын Москвада көргөм...

София. Карыыр-жобинде, кижн кудалаарга турган чылап, жиндикеп...

Шахнияз. Эх, энези, энези, неме оңдобос кайткан. (*Күскүңнн алдында*.) Бистин өйдө эң башкы керек не? Кижинин кийген кеби — кеен-жараш болоры: чамчазы, чулугу, галстугу. Бис экүңнн бүгүңгн күн аңылу ине: эрлү эр уулыбысла эл-жон алдына экү чыксабыс, эки көзи ончо жоннын бисте болор. «Бу мындый кан-кереде уул кемнин?» — дежер. Ажару мен дөөн — Шахниязтын уулы! «А бу геройдын адазы кем?» — дежер. Ойто ло меге ажару — Шахнияз Давлетов! Ойто ло ончо көстөр менде: озочыл колхозтын башлыгы — шак ол кижн Давлетов болор! Билдин бе, карган?

София (*ого пиджак берет*). Билдим, билдим.

Шахнияз. Адазынын бүткүл төжи — ордендер, жаш уулында десе Кызыл Чолмон жалтырайт. Мындый орден солдатка каруулда уйуктаганы учун берилбей жат, энези. Же, жарт, мени төзөгөнн ол туру... Акыр, сен бойын, анда база... (*Көргүзөт*.)

София. Же, же, коркыба, слерди уятка салбазым... А улус кенерте сен дөөн чикезинче көрөлө, кенерте сураза: «Акыр, жолдош башлык, бу бисте ясля качан болотон?» Ол тушта не деерин?

Шахнияз. Бу канайдат? Ясля бого не деп кошторор?

София. А бот анайда. Сеге улус айдарынан коркып жат, а меге десе үй улус күнүн сайын көзим ойып жат. Башкарманын туразынын элбеги вокзал ошкош. Үй улуска десе керектү өйдө балазын сугар жер жок.

Шахнияз (*көстөрүн сыкыйтын*). Сен бултаартпа! Айса болзо, сен база башкарманын туразын ясля эдерге тургандардын тоозында? Жоп, жараар, жараар! А мен башкарманы алала, бу сенин кыбынга келеек пе? Сенин печкеннин жанына отыраак. (*Чукуругын түйнөт*.) А эмчи көөркийегин ле слер экүге бу керек жок по?

София (*тарынганду*). Бу сен мениле тен канайда мынайда куу-

чындажар боло бердин? Уйалзан — Лейсан көөркийекте бир де буру жок, ол текши элдин керегин кичееп жат.

Шахнияз (*столго күйүреде жүдруктап*). Онын адын айлымда мен база катап укпайын!

София (*онон туура барып*). Кыйгырбаган болзон...

Шахнияз. Мен кыйгырбадым! А слер ол килемји жетиреечигерди үйдежигер. Болор!

Илдус кирет.

Илдус. Бу не тал-табыш боло берт жок жерден?! Адам бүгүн парадка бараткан болбой — бастыра кайралдарын тагынып алган?

Шахнияз (*эпжоксынып*). А бүгүн амыраар күнде...

Илдус. Бу слер экү бүгүн не түлтүйип калганаар, эне?

София. Жок, кем жок ло, балам, мен сего аш-курсак барып беле-тейин, сен аштап калган инен. (*Жүрө берет.*)

Илдус. Не боло берген?

Шахнияз. Же неме ле болбогон... Санг башка улус! Сенин нервный системангы чек ле чайкаар ла... үреер ле күүндү турар.

Илдус. Не улус бу?

Шахнияз. Айдарга да уйатту, уулым. А мында бир жаражай табылган. Онын учун чек чур-чуманак. Уй кижиге деп айдарга болбос. Андый ла бир суртулдаак неме. Онон айдарым. Сен, уулым, олордыг жанына, калак-кокий, тын ла жууктаба. Кезигининг оптузын, очожин — оны тен айдарга да болбос.

Илдус (*каткырат*). Же ончозы андый эмес ле, ада. Жакшы да кыстар бар эмей. Мен айдар болзом, сүреен жакшы кыстар бар. Мен бир кыс билерим...

Шахнияз (*серене берип*). Жакшы кыстар бар дийдин бе? Андый, андый ба. А ол «бир кысты» узак билеринг бе?

Илдус. Эки жыл!

Шахнияз. Айдарда... Эки жыл... (*Жеңил тынып, каткырат.*) Чын, чын, кезикте учурап жат! Канай жок болор. Ол... Айса болзо, карточказын экелген. Көзингенг көрүнөт — бар эмтир.

Илдус. Онон көргүзерим, ада.

Шахнияз. Слердин чып-чыннаг, лапту-быжу ба?

Илдус. Чыннаг, ада. Ол андый бир кыс эмес.

Шахнияз. Бот уул дезе уул! Мени тѳзѳгѳн, черѳде ѳйди тегин ѳткѳрбеген. (*Кыйгырат.*) Энези. Энези, кел бери!

София кирет.

София. Бу не кыйгыра бердин?

Шахнияз. Бери көр, кижиге алатан уулыга! Уул бистинг жаандап калтыр, энези!

София (*эрикчелдү*). Чын эмеш пе, балам? Сыргалжын кем болор, бу жердин бе, өскө бб?

Шахнияз. Сеге жаңыс ла бу ла жердин болзын, а не, менин уулым ыраак городтордон жаражай сыргалжы таппас па?

Каламдир ле Камиль киргилейт.

Каламдир. Эзен-амыр, Илдус. Жанган ба?

Камиль. Эзен, эзен, гвардия!

Шахнияз. Одигер, одигер, уулдар, кап-чут ла ойдин ойдө келдигер.

Илдус најыларыла жакшылажат.

София (*алан кайкан*). Кайда сен, адазы, манзарыбазан, канай турун — ойдин ойдө деп? Сен, уулым, жаш киж, эмеш соодоор, жыргаар учурлу. Жаш туш кыска ине, оны не кыскартар, балам?

Илдус. Мен пенсияга барып жаткан эмезим, айылду болорго жадым.

Каламдир. Илдус, сен киж ал жаткан ба?

Шахнияз. А сен слерле кожо журт ичиле ийттер согуп базар деп бодогон бо?

Камиль. Же мен сени уткып турум, најы. Ырысту эмтиринг. Мен де, сен чилеп, тургуза ла киж алар эдим... Же мен жаар... Ол көөркий көрббй дб жат.

Илдус. Назира ба?!

Каламдир (*бчөлгөндү*). Кандый анда Назира? Бистин анда бир де қерегис жок!

Илдус. Канайда анайда?

Каламдир. Бис эмди радикулитле оорып, жыланның короныла сүртинип жадыс, бу корон жогынан бир де күн жүрүп болбой жадыс. (*Шахниязка нени де түрген шымыранып ийди. Кемзине берген Камильге София ла Илдус кайкаганду көргилейт*).

Шахнияз (*ончозын ундып, Камильге жууктайт, ачынганынан тили тукутурылып*). Сен... Сен канай турган, танма! Мен сенен эн артык тракторист эткем. Айткан алкыжын бу ба, ийттин уулы?

Камиль (*тескерлеп*). Бу канай тураар, Шахнияз-агай. Кайттаар? Не болды?

Шахнияз. Колхозты жайрадарга ба? Мен сени радикулидинге катаяга, ол көөркийекле кожо — билеринг бе не?! Чын айткан: чочко балкашты таап алар деп... (*Кизиреп*.) Санаада да жок болзын!

Камиль. Шахнияз-ага, а не болгон?

Каламдир (*көөрбп лб маказырап*). Мен ого айткам... Айткам мен ого... Мере бүтпеген!

Шахнияз (*Каламдирге*). Ненинг учун бойынын бйинде жетир-беген?

Каламдир. Олордо эм тургуза керек јарталгалак... Радикулит јаныс јанын дббн оорып јат.

Шахнияз. Је, карын, кудайга баш. Уф! (*Терлеген мандайын арчыйт.*) Эх, Камиль, Камиль... Ол чын айдат па — керек јарталбаган деп?

Камиль (*кунукчыл*). Чын. Ол мен јаар крббй дб јат.

Шахнияз (*токынап*). Кудай ла де, арай ла керекти колдонгычкын ийерге јастадым. Јок, база үргүлеерге јарабас (*Илдуска.*) Уулым, сен бир катап нбкбринг керегинде бичиген бедин? Ол Сахалиннен беде?

Илдус. Камчаткадагы-Петропавловсктон. А не?

Шахнияз. Бери алдыр оны. Кижн алып берерис.

Илдус. А не боло берген, керектин аайын айтсаар?

София. Сен оны укпа, Илдус. Ол эртен турадан ла бери эрмекти ажыра-тежире айдып јат. (*Эжик јаар барат.*)

Шахнияз. Ол, энези, сенин керегин эмес. Сен анда ажанарга белете. (*Илдуска.*) Ка, байагы айткан карточканды бери экел, нбкбринге крбгүс, кандый јаражайды бистин јуртка экелип јаткан эмежин. Оны кайда тапканын база куучындап бер.

Илдус. Ол бистинг часть турган городто институтта үренген. Божодоло, бери ууламјылу бичик алган. Бис анай эрмектешкенис.

Шахнияз. Онын ады... Кем?

Илдус. Ады Лейсан. Ол слерде врач болуп иштеп јат.

Ун-табыш јок сцена.

Шахнияз (*отырат*). Брбүден качала айуга учурадым дегени бу эмтир.

ЭКІНЧИ ЈУРУК

Гандалип-эјектин айлы-јурты. Јоон-јоон агаштардан эткен эски эки кып тура. Бир кыбы айыл эезининг, экинчи јанында — колхозтын медпункты. Эжиктин үстинде фанерада бичилген јар: «„Миллионер“ колхозтын поликлиниказы». Јос чеденнинг ары јенында — ором.

Кирнестенинг јанында Гандалип-эјек ак халаттар јунат.

Эгир кирет.

Медпункттын кбзнбгинде Лейсан крбүнет.

Лейсан. Гандалип-эјек!

Гандалип. Не болды, Лейсан балам? Не болды, ак чырайлу јаражайым?

Лейсан (*арыган үндү*). Көрүнөргө келген улус база жок по?
Гандалип. Жок, жок, карлагажым. Байа бир радикулиттү үч аамай күлүк сакыгылаган — мен олорды сүрүп ийгем. Градусник тургузар болзо — ончолоры нормальный болордо, ол ло тоскыргам.

Лейсан. Чын эткенеер. Онон башка кем де келбеди бе?

Гандалип. Жок, келбеди. А бу радикулиттү бол турган немелердин каткылары чек ле айгыр киштегени ине. Уйат та жок аамай тагмалар.

Лейсан (*кирнестеге чыгала, халадын ла косынказын суура тарат*). Та не де чек арыдым, эјебис.

Гандалип. А канай арыбас! Халатты мен јуна согийерим, эртенге јетире кургап калар. Канай арыбас, кижн темир эмес ине. Сары тагнан бери озо баштап эмденгиштин бойыла урушкан, онон оору улустын да бүгүн көби коркыш болзын. Айдарда, эмденгишти тудуш баштаган турбай.

Лейсан. Эм тургуза јүк төзинин јерин арчыганыс. Агашты экелип алзаас — тудуп баштаарыс.

Гандалип. Јакшы болор эди. А сен, көөркий, арыган, амыран, туку сууга барып, јунунып, эжинип ал. Бистин суу да сүрекей эмей: ап-ару, тен шил ошкош, андагы кейдин серүүнин тынзан, јангыс ла бал-мөт јытанар.

Лейсан. Чындап та, сууга баратам. Уксаар да не, Гандалип-эје... Слер Илдусты билереер бе?

Гандалип. Председательдин уулын ба? Канай оны билбес деер. София оны табарда, мен онын кин энези болгом ине, онон өзүп келерде, чалканчакла чыбыктап та ийетем: балдарла кожо садка кирip, аламалар да үзүп туратан.

Лейсан. Ол келеле, мени сураза, мени сууда оны сакып јат дегер јибе?

Гандалип (*алаатып*). Айдарын айдайын... Је ол сеге не керек? Онын адазы сени... Сүреен... Эмеш јаратпай јат.

Лейсан. Түңей ле айдыгар. (*Јүре берет*.)

Гандалип (*јангыскан*). Кудайдын алкыжы кижиге база мынай түжер туру: јараш та, бичикчи де, кылыгы да төп-керсү, јүреги де алтын! (*Кенерте токтоп, јүгүрип келеле, көзнөктөн көрөт*.) Ардуан! Ардуан!

Туранын сол бөлүгинен Ардуан чыгат, узун сынду чыдым уул.

Ардуан. Не болды?

Гандалип. Капшай ла кийнинен бар.

Ардуан. Кайдөөн?

Гандалип. Кайдөөн деп. Суу дөөн эмей база.

Ардуан. А сууда мен нени таппай калгам.

Гандалип. Нени... Нени... Аамай төңөш! Таппай калган эме-

зинг — таап аларын! Анда сенин ырызын жүрүп жат, балам! Кыс эригип жат, карыкканынан кирер жерин таппай жат. Эм ле эркеледер, эптү сөс айдар бй кап-чут...

Ардуан. Миннури бе? А бу суу дөөн не барган, бис киного барар болдыс не?

Гандалип. Кайда анда Миннури деп. Неме ондобос кайткан, доктор кысты айдып жадым, бу дезе Миннури... Кандый ол жараш!

Ардуан. Кем?

Гандалип. Лейсанды айдып турбай.

Ардуан (*керектебей*). А-а, жараш ла.

Гандалип. Санаазы кандый эмеш!

Ардуан. Санаалу ла.

Гандалип. Чыйрагы кандый эмеш.

Ардуан. Чыйрак ла.

Гандалип. Андый болзо — артык сеге кем керек?

Ардуан. Энем, слер канай тураар? Мен ого не керек? Ол мендилер дөөн көрбөй дө жат.

Гандалип. Куд-у-уй, соксооны ла сени! Бызаа болбозон, эптү эрмек жоктон, канай кыска жарайтан эдин. Кыстардын кийнинен барар, кичеер керек, жалакай жапсу сөс айдар керек. Жалакай сөскө кем кайылбас эди! (*Бүдүмжилү*.) Ол меге жаңы ла суу дөөн барып жадым деп жажытту айткан. Ого жаңыскан болорго эрикчелдү деген ине. Ондоп жадын ба? Ол мыны сеге жетирзин деп айткан ине, көстү төңөш. Сени келзин деген ине.

Ардуан (*бүдүнбей*). Анай бодоп тураар ба?

Гандалип. Незин бодоор мыны! А сенин оноң неен коомой? Он классты божоткон, бүдүмин бар, ийде дезе — батпагадый. Аракы ичпес, танкы тартпас, жазык-бузук кылык жок, эмдиги өйдө мындый уул айла табылбас та.

Ардуан. Айдарда, бу чын ба?

Гандалип. А чын эмей, тагманы сени! Бар, бар, ырызын ычкынба — ол колыга бойы келген ырыс ине.

Ардуан. Андый болзо... бар келейин... (*Барат.*)

Гандалип (*кийнинен ары чөккөгөн кептү көрүп*). Эх, эш неме ондобос уулымды сени. Оскө улустын уулдары — уулдардый ла уулдар: черүден жанза, чичкерилген-жонулган, санаазы кирген келер, менийн дезе алдында да сөс айдып болбойтон, эмди де тилин көжүүрлегедий. Кыяа жок адазы. Ол до, о калак, ол жерде жакшы жүргей, уулды азырап койгон, а мени сөстөгөн санаама кирбейт: та ундып койгон болотон, та уялып, айтпаган. База ла борбыйдын бойы болгон.

Татта келет.

Татта. Эзен-амыр жүрген бе, келдим!

Гандалип. Ой-кудай, Татта-эјебис, эзен-амыр; эзен-амыр ла

тураар ба бойоор? Мен тен слерди сакуп, санааркадым да. Башкүн келбеен, кече келбеен — оорыган болор бо деп? Уй дөөн киреер, өдөөр лө.

Татта. Кирерге бош жок, келдим, мендеп тургам. (*Кирнестенин баскыжына отырат, кудайга мўрзийт.*) Жаан суракту жүрүм. Жок деп айтпай, күч керегиме болужар турун. Карган Ахмет өрөкөннүн ооружы тыгыган, докторлорды жууктатпай жат: жаңгыс ла Татта мени эмдизин деген. Меге келгилеп жүрлеген. Машиналу келгилеген! Канай мойножор.

Гандалип. А бу кандый Ахмет боло берди?

Татта. Кызыл-Журттын кемечизи не. Беш жыл мынан озо мен оны сарсуудан жаскам, айдарда, ол ойто ло менин эм-чөбим, менин ширтүүм деген туру... А мен деп кижн кенерте оп-соп түштим. Кижн эмдеп болбозо, не болор. Эмдиги ооруларды ондоор до эмезин, наукала эмдеп, жажыркадып койгонине. Докторлорун оморды шайыдып койгон, шыпшап та болбозун, пенсилндерин ле некеп жада берер. Бу сенде квартиралап турган эмчи кыстан бедреп көрзөн, эм-томынын ачузынан, корондузынан меге берзен, меге бир болуш жетирзен.

Гандалип. Нези оорый берген эди?

Татта. А карын, соок өткөн бб кандый. Ончо бойы изү, а будыколы соок жатпазын ба. Айтканы — жаңгыс арбаш, талаш болбозун ба. Нервазын соок алган болгодый. Болужым жетпезе, бойун билерин — не болгодый. Аллах учун аргада, келдим, баш болзын!

Гандалип. Эмдеш учун канчаны төлөгилеп жат?

Татта. Нени деп база! Онын эмеенинин ачабын, онын карамын аллах дезен база!

Гандалип. Ой, эжебис, баштапкы катап меге келген эмезеер, же чынынча айтсаар.

Татта (*эренгистелип*). Кой берерис деген. Билбейдим — та берер, та жок. Бергилезе, сени жаман көрбөзим, ундыбазым.

Гандалип. О кудай, ак-жарыкта тенектер эмдигенче бар туру.

Татта (*айылабай*). Бар, бар, келдим; бар ла.

Гандалип. Чүрче сакугар. (*Турага кире берет.*)

Татта (*жагыскан*). Менин эмим-томым эм улуска да керек жок боло берт — торт суранчыктап басса, торт болгодый, кудай айтсын база. Ахмеди сырай оорый берген — ого до жууктаарынан жалтанарын. Ары өлүп, бери тирилип те турганы жок. Кудайын да улус ундыгылаган. Кижн алза — жандабас, бала туулза — тойлобос. Кижилер кийиксиген ине!

Гандалип (*турадан чыгат*). Бот бу слерге пи-ни-си-лин, бот мынызы — нарыс-фазыл. Мыныла таадакты төрт сааттын бажында азыраараар.

Татта. Бир топчыдан жидирер бе, айса катыйга экиден бе?

Гандалип. Кажы ла эмнен бир болчоктон.

Татта. Кудайга баш, алкыш-быйан болзын, келдим, сурагымды бүдүрдин. Барайын. (*Жүрө берет.*)

Миннури (*базып келет*). Жакшылар, Гандалип-эжебис!

Гандалип. А, бу сен бе, Миннури! Жанында ла жадала, сен бу жуукта не көрүнбей барган?

Миннури. Эртеңен эгирге жетире фермада ла эмей база. Уйлар быыл көптөгөн, уй саачылардын тоозы ол ло бойы. Кол до чыдажар эмес... Ардуан үйде бе? Бис киного барар болгоныс, ой једип барат.

Гандалип. Киного?! Ол үйде јок... Уйат јок көлчинди, јүс јок тагманы оны! Бу не јаш үйе өскөн деер — бирүзин киного кычырган, экинчизиле соотоп јат... Нени айдар быларга?

Миннури. Канайда — экинчизиле?

Гандалип. Бу бала-барканы кижі башкарар эмес...

Миннури. Гандалип-эжебис...

Гандалип. Көрсөң оны — баскын-тоскын, кей тагманы! Мен оны үн де јок нојоо деп бодој жүрөтөм! (*Калактап*). Онызы Лейсанла кожо соотоп жүрбезин бе, көөркий!

Миннури (*јеніл тынып*). Ой! Олор, байла, билетке баргылаган, мени сагыгылап јат...

Гандалип. Сагыганы — та ла та, көөркий, та ла та. Олор суу дөөн баргылаган не. Ол онызына та нени де куучындап ла јат, куучындап ла јат, онызы јангыс ла сыр-каткыда... Көрсөң дө, ол јаратта жүрген улус ол эмес пе? Акыр, ол менен балыр кылыгы учун үлүзін алар ла!

Миннури (*суу дөөн уулу көрөт. Оскөрө берген үндү*). Олор... Ол онын шляпазын кийет... Гандалип-эжебис, баш болзын, кудай... Јок, јок, керек јок! (*Јүзін бөктөйлө, жүгүрө берет.*)

Гандалип. Кажы ла малдын бойынын үүри бар. Сен де бойыннын эш-нөкөрін таап аларын, јылыйбазын. (*Суу јаар баштанып.*) Кайран балам, анда кандый жүрүн? Соодогор ло, ойногор ло, кучкаш-тар чылап... Айса болзо, не-не болор ло. Сен, јаражай, оны сөс айтпас деп јектебе — онын жүреги керсү. Кудай де, инструмент кайнатканым ундып койтырым не.

Шахнияз кирет. Ол санаага алдырган, уңчукпайт.

Шахнияз. Эзендер!

Гандалип. А?

Шахнияз. Эзен-амыр дейдим. Уйде бе?

Гандалип. Жакшы јакшы ба, јолдош башлык. Уйде јок. Јүрө берген. Та кайда соотоп турган болбогой.

Шахнияз. Тап, тургуза ла керек.

Гандалип. А не, оорый берген бе?

Шахнияз. Јок ло. Је бир эмеш бар болгодый. Белим сыстап јат. А бу сен нени мындыј коркышту кайнадып, сандырап турган?

Гандалип. Инструмент кайнадып, бактериялар чыгара сүр жадым.

Шахнияз. Сүр ле, сүр ле... Слерде мында бактерияларла кожо сүреген бсқо дө неме табылар ла... Качан келер бу?

Гандалип. А бис эмди ле ак бөсти илийзеес, ол чүрче ле мында болор. Бис эрмектү улус инеес: ол жокто оору кижиге келгежин, мен ак тагышкынды илип ле ийзем, ол көрөр-угар болголокто учуртып ла келер. Илбезен — чек ачынып турар. *(Кирнестенин үстине ак мар-лялу агажак илет.)* Айдарда, белиң оорып турган ба? Баия ла база... Радикулит эмеш пе, колхозтын башлыгы.

Шахнияз. Кандый анда радикулит! Айдып турум не — белим деп!

Гандалип. Андый ба! А бу улус көдүре радикулитле оорый бердерде... Анчада ла јинт улус. Кайда кирзен, мен градузын кемјип ий-ейин, онойткончо ол једип келер.

Шахнияз ла Гандалип турага киргилейт. Удабай чурана колтыктанган Камиль ле Назира келгилейт.

Камиль. Је, бар, бар! Ук. Јерлигин көргүс. Капитализмнен арткан-калган кылыктарын билгис. Бар.

Назира. Капитализмнен арткан кылыктар ба?!

Камиль. Андый эмей! Күнүркеш — ол кирелү сагыштын темдеги, культурный ла политический сондоштын салтары, билдин бе?

Назира. Сен ле тын культурный турун? Төгүнчи неме!..

Камиль. Назира, уксан да! Сен билзен... Сен... Чындап айтса, сен меге кем? Ээжилү-учурлу эжим бе? Сен менин кийнимнен ары базып, не истеп турган?

Назира *(албанла каткырат)*. Мен?! Сенин кийнимнен жүрүп тургам?! Истеп тургам?! Көрзөбөр дө, мен оны истешкем. Је, Камиль, сенин бу сөстөрүн мен ундызам, кыс тулундарым кезип салайын! Тизеленип жылып, меге келеринг, ачузында таш кемиреринг... Билип жүр! *(Бура соголо, жүре берет.)*

Камиль. Назира, турзан!

Назира *(ойто келип, өчөйт)*. Ол туку Ардуанды көр. Сени озо-лоп койордо, кандый эмеш! *(Јүгүрө берет.)*

Колында чечектү Лейсан кирет. Ардуан оны тоомјылу бүдүлү колтыктап алган.

Камиль. Күүн-санаагар кандый, доктор?

Лейсан. Јакшы, Камиль. Ардуанла кожо кижининг күүн-санаа-зы үрелер бе! Андый ба, Ардуан?

Ардуан. Андый эмей.

Камиль. Бүгүн клубта кино көргүзерден озо јербойынын эл-

калыгы бир черүден жанган нөкөрлө туштажар. Слер барарыгар ба, Лейсан?

Ардуан. Кир жүрерис. Өй болгожын...

Кириестеге Шахнияз чыгат.

Лейсан. Шахнияз Давлетович, слерди көрүп, сүүне бердим! А Илдус кайда?

Шахнияз. Илдус мында не керек? Слердин керектерге менин кирижер учурым жок. Врачка, Лейсан Булатовна, кижини бир керек экелер — оору.

Лейсан (*күйүнү бөчүп*). А-а. Чын, слердин чырайаар меге жарабайт, жолдош башлык.

Шахнияз. Меге база.

Лейсан. Сурап турум, өдигер.

Лейсан ла Шахнияз турага кирет. Ардуан ла Камиль бой-бойлорына унчукпастаг кылайыжа көрүжет. Оног Камиль ташка отырала, чурана ойнойт.

Камиль. (*тенеерип*). Сөстөри эл-калыктын, музыказы бойы баштанкайлык композитор Камиль Яруллинниң, автор бойы кожондойт... (*Ойнойт, кожондойт.*) Сен, Ардуан, Миннуриле жакшылажып ал. Сеге, байла, таш кемирерге чын-келижер.

Ардуан нени де айтпай Камильге басып келеде, онын жаказынан тудуп, женил көдүреле, чеденниң ол жанына анайда ок отырғызат.

Камиль (*чеден ажыра, торт кайкап*). Чек айунын бойы! Күч де-зе күч! Сеге порталый кран болор керек!

Ардуан. Сен меге анда эрмектен ле!

Камиль. Эх, жакам үзүп койгон. Эм канайып клубка баратан? Канайдар база, барып чамча солыыр туру. Айдарда, слер клубка кирип жүреер, Ардуан?

Ардуан ол жаар алтайт, Камиль жүгүре берет.

Гандалип (*бойынын кыбынын көзнөгинен*). Ардуан балам, кирзең айыл дөбө. Ол карасиндү лампаны тудунып ал, сенекке тургузуп кой. (*Көрүнбей калды.*)

Лейсанның үни. Бот мынайда. А эмди он жаны жаар бурылар. Эм өңзире бе?

Шахниязтын үни. J-o-o-k...

Лейсанның үни. А мында?

Шахниязтын үни. J-o-o!

Лейсанның үни. Чамчагар кийеер.

Кенерте түрген Назира кирет, Миннурининг колынан јединип алган.

Назира (*эбиреде ајыктайт*). Јогыла... Јаңгыла ла экилеси мында

болгон. Бойым уккам: Камиль чурана ойноп турган! Байла, ого баргылаган туру. Ол дббн бараак!

Миннури. Жок, токто, Назира. Незин жартайтан, онызы жогынан јарт немеги? Сууныг јаказында экү јүргилегенин бойымнын көзимле көрдим ине. Мениле болзо эки сөс айдып албас, а оныла дезе оозын јаппас — арай карылбай турбайтты ба. Је барбаак, а?

Назира. Бу керекте Лейсан болбоон болзо, мен ол эки укумалга үлүзин көргүзөр эдим! Сениг де учун, мениг де учун бермезин берер эдим. Толгожондоп донжуан болгылап турган бүдүмдерин көрзөн. Јүс жок тагмалар! Бараак дейдим!

Миннури. Андый ару, чүмдү кийимдү, јаантайын жаранып алган, јап-јараш эмезис. Андыйларды сүүбей а... А бис не, бис кемге керек — түни-түжи уйдын јанында, бидондорло ло согулып... Торко платьерис шкафта ла тозындалып јат... Садып алган модельный туфяларыс беш эжерге јеткен... Оны кайдббн кийерин? Отөклө ба-зарын ба? (*Көзинин јаштарын арчийт.*)

Назира. Ыйлаарым деп бодобо, билдин бе? Ол шилемирлер озо ыйлазын! Баралы!

Кириестеге Шахнияз ла Лейсан чыктылар. Кыстар кача берет.

Шахнияз. Алкыш-бийан болзын. Айдарда, коркор неме жок по? Лейсан. Јүс јашка јеткенче пенсия деп сананбазар.

Шахнияз. Је, база катап алкыш болзын. (*Эренгистелет, јүдругын дббн јөдүлдейт.*) База бир неме айдайын дегем... Јакшы иштеп јадын. Тирү тынын берип јадын. Сеге сый берер керек, је колхозто эмди бш акча да јок.

Лейсан. Кандый сый, бу канайдалаар!

Шахнияз. Бу јуукта меге Индия јар туристтинг путевказын бергилеген — болбогом, өскө ороондорло јорыктаар бш жок менде. Је сеге барарга јараар. Айдарда, кайда јуун!

Лейсан. Алкыш-бийан, Шахнияз Давлетович. Онын ордына уй саачыларданг кемди-кемди ийнгер. Олордын кажызынын ла ол путевканы алар учуры менег јүс катап көп. Олор канай иштеп јат! Кандый чыйрак, керсү кыстар бар эмен!

Шахнияз (*соок*). Канча керек, анча кире иштеп јат. Ол сениг кичеемелиң эмес. Устине — путевка персональный ине.

Лейсан. Жок, барар аргам жок, алкыш болзын. Иш-тош то аайынча, акту бойымнын да керектерим аайынча...

Шахнияз (*кенерте онтыгат*). Кхм. Је бойын бил. Амыраар күүнинг жок болзо, иштеерге келижер. Эртен командировка бичип берерим, агашпромхоз барарын, бойыннын эмденгигине стройматериалдар табарын.

Лейсан. Је агаш белен ине! Оны јангыс тартар керек.

Шахнияз. Ол агаш па — көстинг жажына турбас неме. А рамдар, эжиктер, потолоктор кайда? Ой канча керек, анчага ла жүр, ончо-зын таппаганчанг — жанба. Мен ончо жанынан бичик бичип берерим.

Лейсан (алаатып): Айса болзо, өскө кизи ийерер?

Шахнияз. Анайдарда, сен бойыннын эмденгизинг учун жүк ле-сөслө оорып жүрген турун не? Көргүзүңе?

Лейсан (көзине чике көрүп). Жакшы. Мен барарым.

Шахнияз (туура көрүп). Айдарда, жараар. Эртең эртеледе командировочный кере бичик аларга менин бойыма келеринг. Автобус тогушта. Пристаньга жеделе, анан ары Агиделле пароходло. Капрондорды, помаданы, пудраны эки айга жедең эдип ал. Же, жол жакшы болзын. (Барат.)

Лейсан (жангыскан). Бу кизи канайда берди? Эмденгиш ле-генде, арбанатан, а эм... Ненинг учун андый узакка? А Илдусла канайдар? Мен оныла жазап тушташпагам да ине. Айдарда, үстине эки айга туштабас. Бу мен не жөпсинген амай неме деер? А мен барбазам, ол рамдарды, эжиктерди, потолокторды кем экелер эмеш? Ол чын айткан, барар керек. Же ненинг учун эки айга? Акыр, акыр... Озо путевка, оңоң — командировка... Айдарда, жарт эмтир. Ол мени бир кезек ойго мында болбозын деп жат. Же ненинг учун, не керектү? Байла, эмденгиз-тинг тудуларын ол жайга жетире чөйбөргө сананган. (Айы жок коркып.) А газетти канайдар?! Айдарга жарабас! Заметка бу ла чыгар керек! (Көзүңкө жүгүрүп келет.) Ардуан! Ардуан!

Ардуан кирет, тыг жаранган ла тыгзынган бүдүмдү.

Ардуан. Мен тен частый! Клуб тбөн бб айса... Анайда базып жүреек пе?

Лейсан. Ардуан көбөргөйек, сен клубка жангыскан барып кел...

Ардуан. Канайда анайда... Мен жангыскан, а слер?

Лейсан. Менде бош жок, меге тургуза ла райцентрге, городор-толык телефонго, барар керек. (Нени де түргөн бичийт.) Бу бичимел-ди Илдуска береринг. (Жүгүрө берет.)

Ардуан авча-мынча туруп, бичимелди келтей карманына терең сугуп, тбббзин тырмап, жөткүреле, калитка жаар ууланат. Кенерте ого удур эңиргери бозомтыктаң Назира ла Миннури чыктылар. Ардуан тура түжет. Кыстар эки жанынан жууктап келе-ле, эрмек жөктон ло чыт этире колтыктап, оны жүргүзе берет.

Ардуан (коркыганын жажырып). Же, же, эмеш чебер тудугар, ки-жининг пиджагын уужабагар.

От өчө берет.

УЧИНЧИ КӨРҮНИШ

Бацтапкы көрүништеги айалга. Бир конок өткөн соңындагы эртең тура. Шахнияз столдын жанында нени де бичип, чаазындарга печать салат. Илдус көзүңкөтинг жанында.

Шахнияз. Эх, реформа, реформа, онды бирге келиштире! (Өрө турат, чот алып, тегеликтериле чотойт. Онон улу тынып, арифмометр алат, оны толгууштайт. Ойто ло улу тынат, логарифмдерлү линейканы алып, оныла иштенет.) Тьфук! Канайда да келишпес... Ого јетире јүрүп болбозым. Колхозтын адын, байла, солыыр... (Уулына.) Барып јат, уйукта дейдим. Өскө јаражайлар толтыра. Артыгын табарыс. Бистин районнын төс журтында эмди кандый кыстар өскөн эмеш! Сен јартын билерге турган болзон... мындый болгонына мен тын сүүнип јадым... Оны эмди бойын көрүп турун — ол кандый кылыкту эмеш. Төрт айдын туркунына менин тыным кыйарга арай јастабады, сени эки де күнге јетирбей талгак оорулу эдип салар.

Илдус (көзнөктөн айрылбай). Кереги јок немени не айдар!

Шахнияз. Кереги јок? Бүгүн түниле уйуктабаган! Онын көзөнгинин алдына баскындап, таң адырган. Кече энирден бери аш ичпеген, ичи куру; жаңыс ла күүним јок деер. Бир недеде уйуктабазан, ажанбазан — сенен не артатан! Ардуан ол не аайлу баатыр, ол до...

Илдус. Ол кече энирде клубка ненин учун келбеген?

Шахнияз (күлүмзиренген аясту). Кандый шылтакту ол айлында конбогон — андый ок шылтакту клубка келбеген. Эм, көр тур, ол көөркийек кайдөөн-кайдөөн командировкага баратам деер.

Илдус. Командировкага? Кайдөөн?

Шахнияз. Јер јок по — кайдөөн! Табылар ла. Олор тен шайтаннаң да сүмелү ине.

Илдус (унчукпайт). Ардуан керегинде байа нени айдарга сандандар?

Шахнияз. Нени де эмес, Гандалип комыдаган. Ардуан база айлында конбогон деп. (Чазына көрүп, столдон чаазындарды јууп алала, өрө турат.) Менин шүүлтемле болзо, ол бу јерден кайдөөн-кайдөөн тайылзын ары! Барып уйукта, эненди кыйнаба. (Чыга берет.)

Илдус (јаңыскан). Ардуан... Ардуан... Ол клубта болгон та јок — санаама кирбейт. Ол эмеш пе?.. Јок, андый эмес!.. (Кенерте ишилге јапшынып көрөт). Ада! Ада! Ол бери келип јат! Бери келип јат!

Шахнияз унчукпайт. Илдус нени эдерин билбей манзаарыйт. Онон столдын жаңына отырып, газет алып, нени де керектебеген кижн болот.

Лейсан (бозогодон). Кирерге јараар ба?

Илдус (јүрексирегенин јажырып).. Киригер... баш болзын...

Лейсан (сүйүнчилү). Илдус! Сен?! Јакшылыкту күн!

Илдус (соок). Јакшылыкту күн, Лейсан Булатовна!

Лейсан. Сеге туштаарым деп бүдүнбегем де. Сени кечегизинин кийининде уйкудан турбаган деп бодогөм. Сүүнчилү болды ба — энирдеги туштажу?

Илдус. Коркышту сүүнчилү.

Лейсан. А мен... Менде бир керек болгон... Шахнияз-ага кайда?

Илдус. Командировка аларга ба?

Лейсан. Эй! Сен командировка керегинде билеринг бе, Илдус?!

Илдус. Сезип турум. Эмди слерге командировкага барарга эн ле жакшы ой, Лейсан Булатовна.

Лейсан. Сен ненин учун мениле мынайда куучындажып жадын? Не болгон? Меге кыйалта жок барар керек...

Илдус. Мен база анайда бодойдым — барар керек!

Лейсан. Сенин сѳстѳрингди мен кайкап жадым! Не болгон — меге жартап береринг бе?

Илдус. Кече энирде мен сени клубта сакырымда, сен кайда болгон? Кече тўнде сен кайда болгон — мен сени ончо жерден бедре-гем? Каруузына айдатан сѳстѳрди сен, байла, белетеп алган болбай-дарын. Андый болзо, ўстине айдып ий: кемле кожо болгон?

Лейсан (ачынып). Аа, керек мындый ба! Жакшы, мен сеге каруу-зын берейин. Сен аамай!

Илдус (кородон). Чып-чын. Мен аамайдаг аамай!

Лейсан (арай ыйлабай). Сен тенек... Чек тенек...

Илдус. Ончо жанынан толу каруу. База сурактар болбос.

Лейсан. Сен мениле мынайда куучындашпа деп сурап турум, мен атанып жадым.

Илдус. Скатертьтий жол! Ырысту жорык болзын!

Шахнияз кирип келет, чырай-кеберин жуурат.

Шахнияз. Жакшылар, доктор!

Лейсан (билдирбезинен жаштарын арчып). Жакшылар, Шахни-яз Давлетович!

Шахнияз. Жазым жоктон — слер командировка аайынча ба?

Лейсан. Эйе.

Шахнияз. Эмеш орой. Мен жүрүп те калар эдим.

Лейсан. Уйуктап калтырым. Жаманым таштагар.

Шахнияз. Же кайтсын ол. Слер жаш улус — жьргаар, соотоор учурлу. (Карманынан чаазындарды чыгарып.) Бот бу сеге команди-ровочный чаазын, бот пиломатериалдын нарядтары, акча аларга кас-сирге жүгүр. Сени бедрегилебезин деп, райздравла жѳптѳжип койорым. Айса болзо, барар кўўнин келбей турган?

Лейсан. Жок, эмди мен бир де алагзыбайдым.

Илдус ѳнѳтийин кѳргүзүлү эдип чыга берет. Эжикте оны арай жыга табарбай Каламдир кирет.

Каламдир (кийдире жүгүрет). Жараар ба?

Шахнияз. Жараар, жараар. Кир ле. Оптоныжын ѳйинен ѳдўп ба-рат ошкош.

Каламдир таардагы түрбекти полго чачып, кодороло, буучактарын жастырамыстыра капшай чечерге амадайт.

Шахнияз. Бу немени тудуп алган болотон?

Каламдир (*йүрексирегенинен тили чек келтир болгонын токтодорго албаданат*). Б-б-б-е, ага...

Шахнияз (*кату*). Бебезибе сен мында, түрген айт.

Каламдир. Та-та-та-таа-йым...

Шахнияз (*чаптыксынып*). Туку ол суудан ич, жееничек, туктурылыш эрмегин оңдоор кижинан башка чыкпас. (*Лейсан ого түрген суу уруп берет, Каламдир оны тургуза ичет*). Белен бе?

Каламдир. Б-б-белен.

Шахнияз. Эмди куучында.

Каламдир. П-п-поч-та!

Шахнияз. Тыфук! Бу сен не — эртен турадан ууртанып алган ба? Почта ээжи-янгы аайынча күнүн келип жат.

Каламдир. Мын-дый поч-та к-к-качан да б-б-болбогон. Б-божогонс бу...

Шахнияз. Сен неменин жартын айдарын ба? Доктор, база суу бер.

Лейсан Каламдирге графин берет, ол көндүрө ле оозынан ичет.

Каламдир. Г-г-г-а-зет!

Шахнияз. Кандый газет?

Каламдир. «Комсомолка».

Шахнияз (*база туктурулып*). Ф-ф-фельетон?!

Каламдир. Оноң коомой!

Шахнияз. Төгүндебе! Фельетонноң коомой неме болбос.

Каламдир. Болуп жат... Слер керегинде... Бүткүл Союзка...

Лейсан, араай унчугып, отыра берет.

Шахнияз. Критикалап жат?!

Каламдир. Мактагылап жат!

Лейсан (*санаа жок коркып, жүк ле эриндериле*). Чыгаргылап ийген!..

Шахнияз. Уф! Чек терлей бердим! Мени бастыра жүрүмимде мактагылап жат ине! Эх, үрбек боро кучкашты ла сени. (*Каткырат*.) Жок, карындаш, сен бүгүн та ууртаган, та... (*Лейсанга имдеп*.) Та сени бистин доктор эмдеер дйинен өткүрүп ийген... Сени психиатрга апарар керек. Кайда, почтаңды жайа сал. (*Каламдирге түрбекти ачарга болужат. Бир газетти алып, кычырат*).

К а л а м д и р. Сугар, кемге де көргүспес! Ырада жажырап.

Лейсан тыныш та жок тым отырат.

Ш а х н и я з. Өлтүргиледи! Бычак жоктон өлтүргиледи! Каламдир...

К а л а м д и р. Угуп турум, Шахнияз-ага!

Ш а х н и я з. Кайда кычыр. Буквалар агып тургулары! Очкам жок!

К а л а м д и р. О, санаама кирди! Эске алындым! Бери жүгүрип жатканчам, жолой санаамда болгон, жаңы ла ундып ийгем. Эм ойто эске алындым!

Ш а х н и я з. Не, не санаага кирди, айт?!

К а л а м д и р. Очко-бөктөш... деп адалып жат. Мекелеш. Онын учун эмди жаргылап жат. Бирден үч жылга жетире. Айса болзо, бешке де жетиргилеер.

Ш а х н и я з (*бажын булгап*). Кычыр дедим не!

К а л а м д и р (*кычырат*). «Журттын бүдүмн өскөлөнөт». Бажа-лыгы.

Ш а х н и я з. Кычыр!

К а л а м д и р. «Кажы ла жыл сайын, советский жүрүм чилеп ок, бистин журттарыстын кебер-бүдүмн кижн таныбас болуп кубулып туру. Колхозтор там байыгылайт, колхозчылардын билелеринин жүрүмн там өнжийт...»

Ш а х н и я з. Анаң ары, кайда... Мен керегинде!

К а л а м д и р. «Он жылдын туркунына колхозтын башлыгынын јеринде иштеп тура, Шахнияз Давлетович Давлетов бойынын хозяйствозын сондогондордын тоозынан эң артык колхозторынын тоозына чыгарган».

Ш а х н и я з (*там ла кебери сооп*). Анаң ары!

К а л а м д и р. Алдында «Уч карагай» деп түрени колхоз эмди «Миллионер» деп оморкодулу ат тагынат.

Ш а х н и я з. Анаң ары, дейдим!

К а л а м д и р. Бот... «Колхозто сүреен элбеде өткүрилген культурно-бытовой тудулыштын тын-јүреги колхозтын башлыгы Ш. Д. Давлетов шак бойы болор. Онын баштанкайыла колхозтын башкармазы бу јуукта 16 орынду колхозный эмденгиш тудар јоп чыгарган, журттагы эң артык тура десе балдардын яслязына берилер, колхозтын клубы капитально ремонттодор, эмденгиштин тудулыжы мергендү ле экпіндү кеминде өткүрилет. Журттын оромдорына тротуарлар келген...»

Ш а х н и я з (*бажын көдүрип*). Кем келген?!

К а л а м д и р. Тротуарлар. «Эптү асфальт јолчыктар... Төс усадьбада, фермада, клубтын јанында ла өскө дө јерлерде. Уј саачы кыстар иште кийип жүрерге модный туфлялар садып алгылайт».

Ш а х н и я з. Болор! Ончозы јарт! Диверсия! Көкө түште тонош! Башкарма дөбн учурт, јакшы чаазын экел, удур агузу бичиирис!

К а л а м д и р. Јүгүрүп жадым!
Ш а х н и я з. Акыр. Кем кол салган?
К а л а м д и р (*эжиктин жанынан*). Ахилл.
Ш а х н и я з. Неме?
К а л а м д и р. Кандый да Ахилл.
Ш а х н и я з. Андыйды билбезим.

Каламдир жүгүрө берет.

(*Сананып.*) Бистин журтта, бодозом, мындый өбөкөлү кижин жок-
тый... Бу кем болор аргалу? Көк жарамас, кожулган бригадалардан
көп улусты билбезим ине! Жаандагананс бойыма чак болды.

Л е й с а н (*бастыра кучин жууп*). Шахнияз Давлетович, ол... Мен.
Ш а х н и я з (*ого бажын араайын буруп*). Не?! (*Оны баштапкы
катап көргөн чилеп.*) А бу сен не мында?) (*Билинип келип.*) Ах, чын-
дап... Сени ундып салтырым... Мен сени пристаньга једип бараткан деп
бодогом, а сен... Је, көрүп сүүн, сенин башлыгыңды канайда уятта-
ган эмеш, ол калтыраак оорула оорып калган ине. Айса ого кандый
бир эмдү-тусту суу ичирер керек, укол тургузар, колло ныкып, тыныш
тындырар... Не керек?

Л е й с а н (*жалтамчылу*). Мен билерим... Ол Ахилл кем.

Ш а х н и я з (*катулаңың, өрө туруп. Казыр*). Кем?! Је, айт! Айт,
кызым, айдып бер!

Л е й с а н (*корко берет*). Ахилл эмезе Ахиллес — ол атту-чуулу
јебрен грек поэт Гомердин «Илиада» деп туујызынын јуучыл геройы.

Ш а х н и я з (*отырат*). Јебрен гректер очко-бөктөш билбес болгон.

Л е й с а н. Качан ол кичинеке болордо, талайдагы абакай-кудай
Фетида, оны качан да өлбөзін деп, мөңкү суулу аржанда јунган.
Ахиллесте суу тийбеген кургак бир будынын эјегин арткан, ол онын
кору јери болгон. Ого өштүлөр адарда, Ахиллес өлүп калган. Ол ой-
дөн бери кижинин корулабаган јерин Ахиллестин эјегин деп айдып јат.

Ш а х н и я з (*санаага алдырган*). Ол керегинде кычыргам — јаш
тужымда. А кудайын мында не керектү? Мынын тармазы сеге де тийе
берди бе — бодоп та нени калырап турган...

Л е й с а н. Ахиллес — псевдоним ине, чоло ат!

Ш а х н и я з (*кыйгырат*). Кемнин? Бот нени мен билерге жадым.
Јебрен чөрчөктөр эмес. Сен билерин бе не? Мен сеге командировканы
бергем, нарядтарды алдын ба?

Л е й с а н. Эйе.

Ш а х н и я з. Атан капшай, ой јылыйтпа. Автобус сени сақыбас.
Јакшы жүр.

Л е й с а н (*эренистелип*). Јакшы болзын, Шахнияз Давлетович.
Јаңыс слер тын санааркабагар. Анда бичилгени ончозы төгүн эмес.
Не де эдилеп јат ине.

Шахнияз. Бистин учун жүрегин сыстабазын. Кандый бир арганы табарыс ла, баштапкы катап эмес. Же жаңыс сей бир де сөс айтпа. Лейсан. Жарайт.
Шахнияз. Же, ырысту жол!

Лейсан жүре берет.

(Көзнөктин жаңына базып келет.) Аллахка баш болзын, ого жүк мыны көстөг кыйдырдым. Эки айдан мен оны мында жйт жок эдерим. Илдус аайынча керек бүтти ошкош. (Чыткыттарын жыжат.) Олгрек кудай болуп турган тагманы билетен болзом! Мен оны... Мен онын эектерин кулактарына жаба көктөп салар эдим! Кандый керек жазап берген эмеш, жыдымарды сени — кажы жаңынан жууктаарын да билбезин! Удабас өлгөн чабын, сөлөс башталар, а мында... (Токунабай базат. Онон логарифмдерлү линейканы ла арифмометрди элий-селий алып чотойт, кандый да тоолор кимиректенет.) Олдим...

София (кирет). Сен бүгүн эртен тура тен чайлаарын ба, адазы, айла акказыла адатан ба?

Шахнияз (жүзүн чырчийтып.). Акыр сен анда чайлажынды эмеш сагы!

София. Бу слер экү бүгүн канайда бергенеер? Бирүзи сенекте бектенип алган, айтсан — чыкпас, сибиргилер кемирип жат, экинчизи...

Шахнияз (анказы азып). Бар дейдим, энези! Кудайга баш, бар!

София барат.

Бүткүл ороонго жар. Өчөшкөндө, гран да ары жаңында эмди бистин газеттерди алдыргылап жат. Керектин чыны жарталза, электеер ине, паразиттер...

Каламдир кийдире жүгүрөт. Колдорунда бир бакча чаазын, чернилалу шил, «К доклады» деп папка.

Каламдир. Шахнияз Давлетович?

Шахнияз (эрикчелдү). Күйүп жадыс, карындаш!

Каламдир (тенексү). Күйүп жадыс! Канай күйүп жадыс эмеш! (Алдына папканы салат.)

Шахнияз. Бу не атазы?

Каламдир. Уткуулдар. Телеграммалар. Телефонограммалар, счетовод бичиген.

Шахнияз (ачу). Онон ары өлтүрөтөп болзонг, өлтүр ле.

Каламдир. Райздрав шыңгыраткан, сүүнгенинен телефондо арай ла ыйлабай туру. Айдып жат: жап-жаңы жазалдарды эмденгишке берерис дийт, эн артыгынан.

Шахнияз. Колго бойы кел түшкен немеге не ыйлабайт. Мен де сүүнп, огырар эдим. Белен неме кабарга көп улус табылар!

К а л а м д и р. Райкомнын качызы жолдош Райманов слерди акту бойы уткуырга сананган, слер жок болгонуыгар. Слердин башлыгаар сүмелү ле база дийт — бойына макты жажытту жазап жат, райкомго сюрпризтер белетеп алган.

Ш а х н и я з (*коркымчылу*). Мында болгон бо?

К а л а м д и р. Жок, телефонло. Эмди десе Давлетов парадный костюм жакытсын дийт — ончо башлыктарды ченемел алзын деп ого сүрерим, айылчылык делегацияларды база ийерим дийт.

Ш а х н и я з. Давлетовко костюм эмес межик жакыыр керек.

К а л а м д и р. «Бешжылдык» колхозтын уй саачылары. Телеграммазы: «Кучактап ла окшоп жадис. Алкыш-быйан!»

Ш а х н и я з. Божогон бо?

К а л а м д и р. «Чапаевтин башлыгы арбанып жат: ойто ло Давлетов эдер немезин таппай турган ба дийт. Меге эмди колхозчылардын көзине көрүлөр аргам жок дийт — балдар табар тура некегилеп жат.

Ш а х н и я з. Божогон бо?

К а л а м д и р. Жок, божоголок. Уфадан журукчылардын бригаданы ла фотограф келгилеер, Свердловсктон шыгыраткан — кинооператорлор келерге белен.

Ш а х н и я з. Ненин учун?

К а л а м д и р (*бичиирге белетенет*). Канайда ненин учун? Слердин портрдеер жураар, кинохроникага соктырар. Былтыргы жылда чылап: бис сүттин эки планын бүдүреристе! Мен белен!

Ш а х н и я з. Неме?

К а л а м д и р. Газеттеги жетирүге удур угузу сости айдыгар! Түргендеер керек, анан башка... Бир жылдан бешке жетире... Бирден бешке ине!

Ш а х н и я з. А бис не деп бичиирис? Ончозы мындый эмес, саг тескери неме деп пе? Давлетовтын мыны эдерге күчи жетпес деп пе? Андый ба?

К а л а м д и р (*коркыганынан ал-санаа жок, Шахниязка көрүн*). Бирден бешке жетире!

Ш а х н и я з (*кенерте түзелип*). Кайда, бери ук... Газеттерди — сейфке, сургучтаар, бектеер...

К а л а м д и р (*сүйүнчилү*). Чып-чын! А меге — кезедү!

Ш а х н и я з. Ненин учун беретен?

К а л а м д и р. Эзиргенче аракылайла, бүгүнгү почтаны таппай калганы учун!

Ш а х н и я з (*йүзүн чырчыйтып*). Ууртап турган болзон. Кем де бүтпес ине!

К а л а м д и р. Аракы ичпес кижин ичсе, ончо до немезин түжүрип койор. Мында не керек? Бистин колхозчылар газетти кычырбазын. (*Бажын энип*.) Же... бүткүл райондо билер, кычыргылаган... Түней ле жартына чыгар.

Шахнияз (тын ла кату). Газеттерди — сейфке, ол баштапкызы. Экинчизи, бистинг колхозтын ончо он эки журтында карантин жарлаар. Чума! Журтты эбире тўни-тўжи каруул тургузар. Пионерлерден ле пенсионерлерденг. Кемди де кийдирбес, кемди де чыгарбас.

К а л а м д и р. Не болор эмеш? Не болор эмеш?

Шахнияз. Уфа ла Свердловск жаар — телеграммалар: стихийный түбектен улам айылчылар уткыыр арга жок.

К а л а м д и р (арай ыйлабай). Шахнияз-агай... таайым...

Шахнияз. Тым! Учинчизи... Мотоциклге мин, ончо бригадалар дббн учурт, жарла: тургуза ла башкарманын жабык жууны болор. Божогон!

К ѐ ж ѓ ѓ

ЭКИНЧИ КӨРГҮЗҮ

ТОРТИНЧИ ЛУРУК

Экинчи журукта көргүзүлгөн айалга. Айас күн. Улустын табыжы ла тракторлордын кўўлежи угулат. Тынастаган Г а н д а л и п жүгүрип келди.

Г а н д а л и п. Лейсан! Кызым! Лейсан!

Л е й с а н (медпункттын көзнбгинен). Не болды?

Г а н д а л и п. Түрген чык! Бу эл-жон чек шапкыртта туру.

Л е й с а н (кирнестеге чыгат). Бу не табыш?

Г а н д а л и п. Эл-жон чек кайнап, шапкыртта туру дийдим не. Башкарманын жанында улустын жуулганын не дейзин. Бистинг журттын улузы мындый көптөгөн деп качан да сананбагам. Устине Карагайлудан, Юрцоводонг келгилеген. Хайдаровкадан да бар — аксак Витяга туштагам, ол былтыргы жайда меге кудалап та кел жүрген. Сан башка неме, яс ла болзо, айыл сайын керип, кудалажып жүрер. Кезик улус күректү ле ломду, кезиги десе мылтык жүктенип алган.

Л е й с а н. Акырзаар, Гандалип-эје, нени де ондоор эмезим! Кандый мылтыктар?

Г а н д а л и п. Чып ла чын! Ондоорын бойым да ондобойдым. Озо жуу-согуш туру деп сананала, не деп коркыбадым деер, ононг көрзбм — жок! Сураар деп жүргенчем, бир Гилязов Муратка деп алдамыш неме мылтыгын уулайла: «Гандалип-эје, колынг көдүр!» — деп, алгырып ийерде, арай тала бербедим не.

Л е й с а н. А башлык анда ба?

Г а н д а л и п. Ол анда, анда ок. Онын кышкырып, жүгүрип турганын, тен јнит кижине. Ончолоры жүўле берген: јажы кичўлерине ле тон каргандарына мылтык бергилеген, кижине кайкаар!

Лейсан. Слер ого машина керегинде айттаар ба?

Гандалип. Кемге? Шахнизка ба? О-ой, көөркийек, ундып койтырым! Ого жууктаар да эмезин — та куучын айдып турар, та ал-санаа жок жүгүриште ине. Озо ло баштап журттын оромдорун асфальттаар керек дейт. Жааш жааза, айылдан, айылга темир табашту тракторло до өдүп болбозын. Ол эш немеге жарабас керек, идиотизм деп кыйгырат.

Лейсан (*сүйүнүп*). Чын ба? Анайда ла айдат па?

Гандалип. Орб турган аллах керечи! Бүгүн канавалар казып аларыс, эртен районнон трубалар экелерис, карасуудан сууоткүргүш чөйбөрис, бүткүл журттын ичиле колонкалар тургузарыс дийт. База та нени де айдып ла турган, санаама кирбейт, ясля деп, эмденгиш деп турган ошкош эди.

Лейсан. Эмденгиш керегинде не дийт?

Гандалип. Төзбөр, тудар керек дийт, резинканы не чөйбөр дийт. Ол тудуп салар! Ол нени де тудуп салар! Чыйрак ат амадаза, кандый да уур жүктү абра-чанагынды чыгара тарта ла берер! Ол андый кижиле!

Лейсан. Качажып турганын! Эмди машина кайтпагай ла. Бүгүн барып болгоймы не? Ол агай мени тирүүге жип салар.

Гандалип. Калак, балам, сен меге тын ачынба, бажымнан чыга коно бертир. (*Жажыту жөптөжип тургандый.*) Сен жөп болзон, Ардуан сени велосипедле жетир койор эди...

Лейсан. Бу канайып тураар, төртөн километрге велосипедтү?..

Гандалип. Велосипедтен болгой — эки колына салала, апарар... (*Келеткен Шахнизты көрүп.*) Ой-ой-ой! Бойы келип жат, канава кастыраарга сүрөр ле! Балам, айт — мени иштен солыбас жанду де...

Лейсан. Же, керек болотон эмтир!

Шахниз кирет, ийинде мылтыкту. Эрчимдү басытуу, омок-сеген көрүштү.

Шахниз. Эзен, доктор. Ненин учун атанбаган?

Лейсан. Эртен тура автобуска оройтыгам, эм машина учурабайт. Слер ого санааркабагар, мен түнгей ле кыйалта жоктон атана берерим.

Шахниз. Эмди сен атанып болбозын. Колхозтон чыгара ары-бери жорыкташты токтодып салган. Карантин.

Лейсан (*коркып*). Канайда? Карантин?! Ненин учун мен нени де билбезим?

Шахниз (*токыналу*). Сенин ижин аайынча эмес. Такаа-куштын чумказы. Айла база та немези. Жагыс сөслө, такааларга кызык туткан.

Лейсан. Түнгей ле мен билер учурлу. Болзо, прививка керек. Шингдеш... Профилактика...

Шахниз (*эпжоксынын*). Эм тургуза бачымдаба. Сакуп ал,

ветврачтар нени айдар эмеш. Бот андый... Айдарда, атанбаган ба... Андыйы жакшы.

Лейсан (*кайкаганду*). Канайда... жакшы? А эжиктер, рамдар, потолоктор?

Шахнияз. Жанынан бедреерис. Сенде анда кайда да проектик болгон, онын бери бер.

Лейсан. Ол проект эмес, анайда тегине ле... Эмденгиштин планын бодоштырган болгом.

Шахнияз. Түней ле бер.

Лейсан. Эмди ле экелерим. (*Уй дөөн жүгүрөт.*)

Шахнияз (*Гандалипке*). А сен, өлүмнинг болушчызы, мында не чымыл андап турган, бүткүл жон мобилизованный өйдө?

Гандалип. Мени иштен солыырга жарабас, доктордон сура.

Шахнияз. Сени кандый андый ээжи аайынча солыбас?

Гандалип. Профилактика... Нарсыл... Фазыл... ол бир... спугатоскоп!

Шахнияз. Стетоскоп... (*Мылтыгын жардынан алат.*) Жер казар күүнунг жок по?

Гандалип тили тартылып, көстөри тазырайып, оноң кайра тескерлейт.

Анайдарда, ме мылтык, суунын жанындагы жолго барып, тур. Өскө улусты — өткүрбе.

Гандалип (*тили чечилип*). Ой, бу кайттың, бу кайттың! Коркытпазан — кижн блө берип. Мен торт... Казайын. Кайда, чүрче барып, эски-саксы неме кийейин, (*Айлы дөөн барат.*)

Шахнияз. Тур! Бери кел.

Гандалип (*ойто бурылат*). Угуп турум, башлыгыс.

Шахнияз. Бери менин уулым келбеди бе? Мекелебе — чике айт.

Гандалип. Болбогон, болбогон! Онын бери келер учуры жок.

Шахнияз. Керек мындый... Ол бери келзе — тургуза ла меге! Кайда да барза — табарын. Билдин бе?

Гандалип. Угуп турум. (*Араай.*) Кайда мен оны келбес эдип койойын, а?

Шахнияз. Же, арган бар болзо — кылын ла. Андый болзо, айлында отыр, эн учурлу каруул сенде болуп айабас. А эмди күскү эмезинг, алдыма туруп, жалтыраба.

Гандалип. Угуп турум. (*Турага кире берди.*)

Шахнияз (*жаңыскан, медпункттын көзнөги дөөн шыгалап*). Кажызы артык: барбаганын ба, барганын ба — жарты жок эмей. Танманы ла сени Ахиллди! Колхозтын текущий чодын жоксыратканы үстине койынга жылан кирген ине! Бойым база каарган балыктый кой-

рындап ядым. Фашисттиң фронтында да мындый эп-сүме табарга келишпеген.

Түрбектеп койгон чертежторлу Лейсан келет.

Лейсан. (*Чертежторды ого берет*). Бот. Мен жартап берер эдим...

Шахнияз. Бис бичикчи — ондоорыс. (*Барарга белетенет.*)

Лейсан. Шахнияз Давлетович, ол чын ба... Тротуарлар, сууот-күргиш, ясля?

Шахнияз. Башкарманын жуунынын жоби аайынча. Эм тургуза өлөн ижи башталгалакта улусты ла техниканы көдүрер арга бар. Бир канча ойго жетире бис колхозтын экономиказын тыгытканыс, эмди де-гежин бисте бир эмеш аргалар табылган... Культура ла цивилизация-нын једимдериле эмди јурт база тузаланар учурлу.

Лейсан (*сүйүнчилү*). Айдарда, ол... Газетте керек ончо кем јок өдөр бө?

Шахнияз (*кабагын жуурып*). Мында сенин керегин — такаа-нын балазынын, билдин бе? Сенин керегин ол — райдравты бак-пырлаары. Сен бакпырлап тын билип јадын. Онон ончо јазалдарды сыга базары. Кем јок өдөр бө, кемдү бе — анда сенин санааркаарын јок, анда өскөлөр санаарказын. (*Чыгар јер јаар барат.*)

Кенерте Назира ла Миннури чыгып, ол јаар жүгүрип, оны кучактап, мой-нына салактап, окшоп, сүүнижип, каткырыжат. Ол айрыларга албаданат.

Назира. Ой, Шахнияз-агай!

Миннури. Ой, Шахнияз-агай, слерге алкыш-быйаныс!

Назира. Бистин сүүнгенисти, бистин сүүнгенисти — айдар да эмезис.

Шахнияз (*галстугын түзедип*). Не керек?

Назира. Эмди биске не де керек јок, Шахнияз-агай! Эмди бисте ончозы болор!

Шахнияз. Мыны не учурлу деп ондоор керек?

Назира. Башкарманын жоби аайынча деп ондоор! Мен сеге айт-кан бедим, Миннури, бистин фермада удабастан иштеерге чек макалу болор деп? Айткам! Ишке маникюрлу ла курч чоңчойлу туфлялу жү-рерис!

Миннури. Мен «Спутник» совхозто уй саачылардын халатта-рын көргөм — капроновый, тен ап-апагаш ине!

Шахнияз (*көстөрүн сыкыйтып*). Көзин андый курч болзо, «Спутниктен» база нени көрүп ийдин? Анда ийнектерге саар тушта кино көргүскилебей јат па?

Миннури. Уйларга — көргүспей јат, а уй саачылардын амы-раар кыбында — телевизор!

Шахнияз. Амыраар кып та, телевизор до, керек десе душ тургузылган кып та — слерде ончозы болор.

Назира. Душ тургузылган кып та?!

Шахнияз. Ончозы болор. Бир үч жылдан.

Назира, Миннури (бир үнле). Канайда... үч жылдан?!

Шахнияз. Же, болзо, төрт жылдан.

Назира. А анда бичигениле болзо...

Шахнияз (өчө берген үнле). Кайда? Кайда бичигениле болзо?

Миннури. Бистин уй саачылар бойлары кычырган...

Шахнияз (анайда ок). Нени... кычырган?

Назира. Колхозтын башкармазынын жөп-тургузузын... Бистин журтка городской культураны өткүрери керегинде. Мыны кыйалта жоктон түргөн бүдүрер учурлу деп бичиген.

Шахнияз (колыла жанып, оны токтодот). Мен мыны база кычыргам, ого үзеери ого кол салгам... Уф, көлчиндерди слерди, арай ла жүрегимде инфаркт болорго жастады! Же эртенги ле күннен ала ферманы асфальттаар, нейлон халат алар, душтарлу кып жазаар ла өскө дө иштер эдер эмес. Ончозы бойынын ойинде. Экономикала келиштире.

Миннури (күйүни жанып). Айдарда, калас сүүнгенибис...

Шахнияз. Озо сууөткүргүш жазап алалы, онон журтты кууй тротуарлар, онон аркан тудулмалар бүдүрилер. Ийнектердин алдына капрондорлу чүмденер ой болор. Сакуп алаар.

Назира (арай ла ыйлабайт). Анда мынайда бичилбеген!..

Шахнияз. Кычырып билер керек. Слерди не, тегин школдо он жылга үреткен бе! (Барып жада.) Ийнектерге бараар, саар ой болорго жедеерт. (Jүре берет.)

Назира (кийнинен ары). А уулдар биске эмди көрбөй дө жат — оны база «ой болор, сакуп алар ба»? У-у, жүреги жок көңдөй төңөш...

Миннури (арай). Эки колым экилезе терези жарылып, чамыгып, корлоп жат...

Назира. Город төөн жүре берерим, ол тушта билзин!

Лейсан (бу ойгө жетире ол кирнестеден көрүп турган). Эй, кыстар. Бир минутка бери келзеер?

Назира ла Миннури кайа көрөлбө, ойто ого арказыла бурылат.

Назира! Миннури!

Кыстар унчукпайт. Лейсан олар жаар базат.

Назира. Бараак па? (Миннури мойноп, бажын жайкайт). Анда бир де буру жок, аамай неме!

Лейсан (*базып келет*). Мен ончозын уккам. Оны јакшы ўредер керек.

Назира (*бўдўнбей*). Канайда?

Лейсан. Меге баралыктар.

Назира (*Миннуриге*). Баралы ба?

Миннури (*эпјоксынып*). Башлык керегинде куучын болзо, ол тушта барайын...

Лейсан (*кайкап*). Бу сен канайып турган, Миннури?

Миннури. Је андый ла...

Олор ўчўлези медпунктка кире берет. Кўзнўктўрди јаап ийдилер. Јуугында мылтыктын табыжы угулат. Экинчи катап. Учинчи. Удабай дворго Татта кийдире јўгўрет. Бойнын кўзнўгинен Гандалип карап кўрди.

Татта (*јикпезине оролып, ары-бери јўгўрет*). Ылтўрип ийт! Олдим... Олдим... (*Ўзун эдегине индигип, јыгылат, тып-тым јадат.*)

Гандалип (*турадан чыгара јўгўрет*). Ой-ой-ой! (*Таттага јўгўрип келет.*) Татта-энебис... Татта-энебис...

Татта (*јўк тынду йнле*). Мени тургуссан, келдим...

Гандалип (*оны тургузат*). Не болды? Кайттын? Кем сени ѳлтўрди?

Татта (*кайкаганду*). Мени ол ѳлтўрбеген бе, келдим?

Гандалип. Јок, карын, тирў ошкожын. Кем сени атты?

Татта. Айдарда, аллах аргадаган туру. Бот кўрўм, бот фашист! Аллах эмес болзо, эмди нени эткей эдим.

Гандалип. Бу сен кем керегинде айдып турган?

Татта. А? А кайдан билейин? Суудан бери ле келетсем, ол кыйгырып јат: «Тур! Биске барарга јарабас!» — дейт. Мен барып ла јадым, јорголодып ла јадым. Сананадым: «Јаантайын јараар болгон, эмди канайда јарабайтан? Ахмет-таадак антарыла берзе — мен келдиме эмге једип албазам». А ол: «Тур, јаанак, адарым!» А мен ойто ло кыймыктанып ла јадым, буттарымла болчос-болчос јорголодып ла јадым. Сананып турум: «Сен мени, карган тенек, немеґле адатан, сенде тары да јок ине» — деп. Тарыны да сананарга јетпегем — ол јырс ла адып ийген! Сеге јылып јеткеним санаама да кирбейт.

Гандалип. Кем аткан, сен кўрбўдин бе?

Татта. Қандый да карганак... Мен оны кўрбўгўм, ол чалканда јаткан ине.

Гандалип. Карантин...

Татта. Кем?

Гандалип. Карантин бисте деп турум ине.

Татта. Шилемирди кўрзўн! Мен оны канайып укпаган болом. Јаңы келген бе?

Гандалип. Бисте мында такаа деп неме кырылып баштаган

ине. Айдарда, журтка өскө улус кийдирбес, бойындыын чыгарбас деп жөп чыккан.

Татта. Бу мен слерге канайып өскө боло бердим, мени билбес мында ийт-те жок.

Гандалип. Таадак кандый, антарып койгон болдоор?

Татта. Коомой. Матярийттанбай да барган. Сенин эм-томын бо-лушпады, не болгонын бойым да билбейдим.

Гандалип. Анай туруп, жастыра ичирдеер не?

Татта. Канайда жастыра деп? Үзе чын! Кажызынан ла бир топ-чыдан оодо ыжала, өлбөглө кожоло.

Гандалип. А не кошконоор?!

Татта. Канай ондобозын: күчи кирзин деп! Өлбө жогынан ол канай жараар. Ол слердийиле эмдеп турум деп сананза, ачынар не. (Тындаланып, жалтана берди.) Акыр, бери кем де келип жат болдый. Байагы бир эдирени болбозын. (Тура дөбөн барат.)

Гандалип (кийинен). Мен чай изидейин, бараар ла.

Илдус кирип келди.

Илдус. Якшылар, Гандалип-эжебис.

Гандалип. Эзен-амыр турган ба, солдат. Бу сен не сүрин тү-жүп, арыктап калган — эки ле күнге? Айла база, казарманга эригип турган болдын, тегин жүрүмге үренип болбой?

Илдус. Үренип ле жадым. Доктор үйде бе?

Гандалип (колдоорыла жанып). Жок, жок, жок, жок! Жүре берлеген.

Илдус (тунгак). Кайдөбөн?

Гандалип. Билбезим, билбезим, билбезим! Эниргери олор ко-мандировкага барлаар.

Илдус. «Олор» кемдер?

Гандалип. Кем деп база — бистинг ак чырайлу жаражайыс ла менин Ардуаным.

Илдус. Жарт (эмеш туруп жүреле, барат). Олорго ырысту жол. (Көрүнбей калды.)

Гандалип (кийинен). Алкыш-быйан... Көрсөң оны!

Татта (кирнестеге чыгып). Тайылды ба бу?

Гандалип. Жүре берт.

Татта. Бу кемнинг мындый сырадый сынду, сыгындый күчтү уулы?

Медпункттан кенерте көбөрөп калган ла ырысту бүдүмдү Миннури чыгып, Ил-дустыг кийинен жүүрөт. Гандалип ле Татта туура болуп, жол береле, ийинде-рин кайкаганду кызыгылайт.

Миннури (кийгырат). Илдус, турзан! Илдус! (Көрүнбей ка-лат.)

Гандалип. Кынжыдан божонгон болгодый... Бистинг Шахнияз-тын уулы. Черүде турала, жаңы жанган.

Татта. Илдус эмеш пе? Кандый өскөн эмеш! Та сыгын, та булан. Гандалип. Айлына жеткен-жетпеген — өскө уулдардын сыргал-жыларына жапшына ла берген не. Белен немеге, байла, билгир, ус тан-ма туру.

Татта. Көрзөн оны.

Гандалип. Ончо эл-жон терлегенче иште, ол десе журтта баскындап жүрү эмеш, иш этпес танма. Эмденгишти эмди төзөп-тудуп баштап койдыс, былар. Та жакшыга, та жаманга — билип те турганым жок. Колхоз турам жалдаган, эм төлөбөс туру, а менин жамым та жаандайтан, та жок?

Татта. А сен тудун ла, жамын божотпо ло: эмдиги өйдө жамы жок болорго чек жарабас!

Миннури ойто келет. Бир колында магнитофон, экинчи колыла тескерлеп турган Илдусты жединип алган.

Миннури. Капшай, капшай. *(Илдусты медпунктка кийдире берет.)*

Гандалип ле Татта оосторы ачык тургулап калат.

Татта. Тудала, сүүртей берди! Чек кайкамчык! Мындый -неме эмдиге жетире көрдим эмеш пе! Кадыттар кандый боло берген эмеш! И-та-тай!

Гандалип *(кенерте алгырат)*. Каруул! Кайттым деер: өткү-рип ийгем! Көндүрө ле чамаданду! Олгөним бу. Ай, аллах де, ай, аллах де... *(Кенерте кынжыдан үзе согулгандый жүгүрүп, тышкары жылыгып калат.)*

Татта жикпезин өрбө тудуп, кийнинен ары жорголот.

К ө ж ө г ө

БЕЖИНЧИ ЈУРУК

Баштапкы журуктагы айалга. Бу кып эмеш өскөргөн, ненин учун десе эмди бери колхозтын башкармазы көчүп келиптир. Уйдин ичининг кезик жаалдары жок: эки канцелярский стол, шкаф, сейф, телефон ло өскө дө кабинетный немелер бар. Бу өйдө учреждениянинг кирижининг божогон тужы: чаазындарлу папкаларды Каламдир ары-бери тажыйт, Илдус плакаттар ла портреттер илет, Лейсан пол жалмайт. Сценада Илдус ла Лейсан. Олор окшожат.

Лейсан. Сен эмди ойто катап менен сенекке жажынала, сибир-гилер кемиреринг бе?

Илдус. Жок, этпезим. Качан да этпезим. *(Окшойт.)* А сен Арду-анла кожо велосипедле мантадарын ба?

Лейсан (*каткырат*). Жок, мантатпазым. (*Окшойт*.) А сен анай-дарың ба?..

Илдус (*оны окшойт*). Жок, анайтпазым. А сен анай...

Лейсан (*окшойт*). Жок, анайтпазым.

Каламдир (*эжик аржанынан кимиректенип*). Же божогон бо?

Илдус. База ла эмеш. (*Эң калганчы окшом*.) Же кир.

Экилези бойларынын иштерин бүдүрөт.

Каламдир (*кирип, стол жанына отырат*). Чындап, мен Сухумиде кижикийиктердин окшошконун көргөм. Чек ле улус ошкош. Мандариндер, жиилектер жип отыргылаар, ошон бойлорун дөбөн кайкаганду көрүп ле ийеле — окшошкылап баштаар! Ошон бой-бойынын баштарынан бийттегилеер.

Лейсан. Каламдир, уялзан эмеш!

Каламдир. Бойымнын көзимле көргөм! Питомникте.

Илдус. Кыйгырба! (*Маскала коркыдып*.) Бу мындый сөстөр жинринг, уул!

Каламдир. А слер мени не беш катап чыгара сүргенеер? Меге чаазындар көктөбөр керек! Бойоордын ижигер база жылбай жат.

Лейсан (*токыналу*). База анайтпазыс, жаманыс ташта.

Илдус. Бис жөптөжип жадыс не! Канай көрбөзүн оны!

Каламдир. Агай жалаңдардан келзе — ол слерди жөптөшти-реп!

Лейсан. Ой, уулдар, чындап та, ол ойинен озо једип келзе?

Каламдир. «Жөптөжөтөн» болзо, байагы «сүмелү керекти» де-не баштаар. Ол бир экү база эмдиге жок. База кайда да «жөптөшкиле-ген» болор.

Лейсан. Олор оройтыза, не болор эмеш! Илдус, магнитофон үрелбес пе?

Илдус. Оройтыбас... Үрелбес... Каламдир, чүрче чыксаң...

Каламдир кайа көрзө, Илдус ла Лейсан алаатыган күлүмзиреништү, араай жууктажат.

Каламдир. Ойто ло бо?

Илдус. (*Лейсаннан карузыган көрүжин айрыбай*). Каламдир, наја болзон.

Каламдир (*өрө туруп, эжикке жууктайт*). Чек эдирени неме-лер! Тьфук! (*Барат*.)

Илдус. Энемнин фартугын кийеринде, сен кандый жараш, Лей-сан!

Лейсан. А сеге ак чамча кандый жарайт эмеш, Илдус!

Окшожот.

А ол айтпас па?

Илдус. Айдып көрзин!

Окшожот.

Каламдир (*јана болбос бүдүмдү кирет*). Бир минут өткөн. Болор. Тарап-таркагар!

Илдус. Кандый качашканду неме эдин, Каламдир! (*Иштеп баштайт.*)

Лейсан көнөк тудунып, жүре берди.

Каламдир (*алан кайкагандый*). Уксаң да, Илдус, айса болзо слер экү, чындап та, эдиренилер болдоор?

Илдус. Айттым не сеге: жөптөжип жадыбыс деп. Эмдиге јарт эмес пе?

Каламдир. Менин керегим эмес. Менийиле болзо, слер бой-бойоорды чайнайла, јудуп та ийзеер, кулактараар јип те койзоор — керек беги... Јаңыс слер алышкан кийнинде нени эдетенеер?

София ла Лейсан киргилейт.

София. Көрсөн кандый јакшы боло берген эмеш! Картиналар да илгенеер сүреен. Је, уулым, түргендегер. Удабас једип келер не.

Илдус. Эмди ле, эне! Мында керектер — ончозы аайлу. Ракетный черүде ошкош!

София. Је, је... Кызым, айса болзо ологро чечектерди артыргызып салатан ба?

Лейсан. Артыргызарга ба? Танкынын учтарын суккылаза?

София (*чечектү эки горшокты алып*). Онойтсо до табы. (*Барат.*)

Лейсан (*түймегендү.*) Бу бистин кыстар эмдиге келбес кайткан. Бу быларга бука учурашкан болбозын, Каламдир!

Каламдир. Ардуан деп бука ба...

Илдус (*кадуны стенеге кадап*). Јаңыс ла шакпырт јоктон.

Лейсан. Мен ижим бүдүрип салдым, а сен, Илдус?

Илдус. Мен? Мен... база Каламдир...

Каламдир (*јалтамчылу кайа болуп, ол ок таныш мизансценаны көрөт. Јалынышту*). Эй, көөркийлер... эмеш чыдашсаар...

Оны укпай да Илдус ла Лейсан алаатыган күлүмјилү бой-бойына јууктажат.

Је менин көзиме окшожоор, канайдар слерди!

Илдус. Каламдир, кижи болзон.

Каламдир колыла чөкөмжилү жаңып, эжик жаар барат. Кенерте көзүңкөтүг маңтадып келген мотоциклдин табыжы угулат. Учүлөзи тым болуп, көзүңкө жаар бурылат.

К а л а м д и р (*арай ла ыйлабай*). Же бот! Окшошконнын орды бу болды, мартышкалар! Мен де слердин учун божодым... Ол меге слерди бой-бойына жууктатпазын деген, а мен... Керекти де этпегенер, мени де базып салдыгар... Нени эдерис, а?

И л д у с. Кынылдаба!

Л е й с а н. Меге качарга ой бар. (*Эжик жаар тап эдет.*)

И л д у с (*колынан ала койуп*). Акыр. Ол озо баштап ажанып барар.

К а л а м д и р. А барбаза? Слерле бириксен...

И л д у с. Кынылдаба дийдим!

Учүлөзи эжик жаар, сакулталу көрөт. Эжик ачылат — Назира ла Миннури магнитофонду киргилейт.

Л е й с а н. Слер?!

К а л а м д и р (*тарынган аясту*). Оро чыкпас немелер! (*Столынын жаны дөбөн барат.*)

И л д у с. Неге мындый удаганаар?

М и н н у р и. Мотоцикл сынган. Ардуан жарым час жазаган. Онон жөптөжөтөм деп тапкан. «Жөптөшпөйинче — апарбазым» — деген. Же... Онон жөптөжөргө келишкен.

Н а з и р а. Онон уйлар бир уула мөбөрбөй не шыра болгон дейзин. Нени этпедис деер. Эмезе бирүзи мөбөрбөр, онон экинчизи, а кожо, бир уула — чек болбос. Төрт кассета үрегенис.

И л д у с. Нени де бичип албаганаар ба?

Н а з и р а (*ого кассета берип*). Бу. Мында жарым часка једер. Карын магнитофоннын јанына буканы жууктадар деп санаабыска кирген не.

М и н н у р и. Бука базып келеле, јытаган-јытаган, онон огырар болзо! Колы-будыла јерди казып ла јат, бойы огырып ла јат. Онын кийнинег ончо моомолор, огырып баштаган. Ол огырышты не деп айдарын — өлгөнди де тиргизер ине!

И л д у с. Адамды көрбөдөөр бө?

Н а з и р а. Ол јаландар көр турган болгодый.

И л д у с (*көдүринилү*). Же, анайдарда, баштайлы. Ончогор јерле-реерге. Кем де киришпезин — парадты мен башкаарым. Камиль јеринде бе? Кайда, Каламдир, таап ий.

К а л а м д и р (*трубкины алат*). «Алло» эмес, тургуза ферманы бер! Бойын кату сөс айтпа. Кем бу? Камиль бе?.. Отырын ба?.. Же отыр, удабас башталар.

Илдус. Телефоннон бир де туура барбазын. Бир де башбилин-безин.

Каламдир (*трубка дбөн*). Телефоннон бир де ырабазын, башбилинбезин деп јакарып турум. Божогон, тунуп кал! (*Трубкины салат.*)

Лейсан. Канайда бердин сен, Каламдир?

Каламдир. Канайткан деп — корко бердим! Эмдиге ордыма кирбегенчем.

Илдус. Планла ла баштан, бир де планнан кыйба! Менин адамды мекелеери — тегин неме эмес эмей!

Каламдир. Оны, ол јеринен кыймыктатса ла, ойто токынада-ры — кўч керек. Ол бўдўнкей ине.

Илдус. Кўргойис. «Ультиматумды» белен тудыгар. Кыстар, эмди јылыйыгар... Керек божобогончо кайда да кўрўнбес...

Лейсан. А мен?

Илдус. План аайынча.

Назира. Је тудун, Наполеон! Баралы, кыстар.

Лейсан, Назира, Миннўри баргылайт. Илдус магнитофон белетейт. Каламдирдин чаазындары дбөн карайт.

Илдус. Эй, уул, Каламдир, бу сенин бичижин кандый јараш эди! Јараш бичиштин јик јок ончо эжилериле. Эмди мындый бичиштў улус ас. (*Магнитофонды алала, чыга берет*).

Каламдир (*карыкчалду*). Каткыр ла! Сеге каткырага јенил... А меге не керек бу мындый јайалта? Кайдатам оны? Албадан-бай да јадым, а колым бойыла јурап јўре берер ине. Кўрўр дб кўўним јок! (*Чаазынды јескинчилў ајыктайт.*) Кўрзўн оны, канча јўзўн эбиртип бичиген эмежим! Аамайымды ла бу менин!

Кўзбўктб Илдустын бажы.

(*Там ла тарынып*). Салымды оны канайдар: кемге ончозын, кўптўн берер, а кем кижиге, суранчыкка чылап, не келишкен — ол ло! Јўр, кыйнал!

Илдус (*кайкаганду*). Бу сен, Каламдир, салымыга не комыдай бердин?

Каламдир. Тегине ле... «Јараш бичиш!» «Јайалта!» Јаңыс ла јўрўмде ўскў улустын сўзиле баштанарга келижет! Коркып јўрерге! Бурулу ба, јок по, каруузына турарга, эх! Бодогом: школды божодоло, кинооператордын ўредўзине барарым деп.

Илдус. Барар керек болгон... Проводты бер, мыжылдабай.

Каламдир (*проводты берет*). Сен не, айдан келген бе? Канайып барарын, адан божотпой турганда. «Слерге јайым берзеер, слер, таракандар чылап, туш башка јорголой беререер, а менен ороон калаш, эт, сўт некеп јат». Онон болгой черўден де артырып алар эпсўме тапкан...

И л д у с (*проводтын учын берет*). Телефоннын эмиктерине колыштырала, розеткага кийдирип сал.

К а л а м д и р (*кийдирет*). Туттурзаар, ол сеге нени де этпес, а менен үч тере сойодым деер. Ол жаантайын андый. Айдарда, мен качалганду почергим учун кадатам ба мында?!

Жедип келген мотоциклдин тире эткени.

Бойы келди! Уктын ба! Бир свечиндү маңтадып келген. Кайда, жайын! И л д у с. Шапкырт жоктон. (*Көзнөктин кийинке ажып, жажынат.*)

Каламдир маңзарып, столдыг жанына отырат. Шахнияз кирет.

Ш а х н и я з (*бозогодо*). Энези, аш-курсак белен бе? (*Орō өдөт.*) Же, штабтын жааны, жаңы жерге эптешкен бе? (*Айыктанат.*) Батаа, танманы сени, бүткүл жүрүминде мында ла отыргандый. А счетоводторды, завхозты кайда кийдирген?

К а л а м д и р (*туруп, сирейе берет*). Ол... Олорго эм тургуза клубта кып берген.

Ш а х н и я з (*серемжилү*). Отыр. Акыр, сен не мындый коркышту чичкерилип турган?

К а л а м д и р (*отырат*). Мен... тен тегине ле...

Ш а х н и я з. Айдарда, клубта дийдин бе? Кыбычак берген бе? (*Улу тынат.*) Бот, шилемир а, канчаны кылынган эмеш! Ак-жарыктын үстине бастыра башкарманы жайып-чачып салган!

К а л а м д и р (*араай*). Кем, мен бе?

Ш а х н и я з (*чаптыксынып*). Сен эмес, ол бир гректи айдадым, кинчектү таңманы оны.

К а л а м д и р (*омоксынып*). А... Күлүктин бойы! Удура угузу болорунан бир де коркыбаган!

Ш а х н и я з. Күлүк эмес, сүмелү ине. Таңма билер ине — Давлетов болуп албазым дегенче, озо өлөдим деерин.

К а л а м д и р. Оны бүткүл Союзка уяттаар керек болгон...

Ш а х н и я з. Же акыр, токто. Оны уяттаар ордына бойыс уяттан айрылар керек. Кайда, докладывать эт. Јалан ижининг сводказы керек јок, бойым көргөм. (*Телефоннын трубкасын алат.*) Эй, томонок, экинчи бригаданы бер. (*Телефон сакып, Каламдирге.*) Уулымды бүгүн көрдүң бе?

К а л а м д и р. Көрбөдим.

Ш а х н и я з. Төгүндебей туруң ба?

К а л а м д и р. Төгүндеп алып кайдайын. (*Көзнөк жаар кылчас эдет*).

Ш а х н и я з (*трубка дөбөн*). Сабитов? Эзен-амыр! Косилкалар ончозы иште бе? А база бирүзи кайда?.. Кем јок. Стронительный иштер-

ден бош улус бар ба? Андый болзо, каргандарды сура: бир он беш чалгы таптап берзин деп... Канай неге? Арканын кыйуларында кандый өлөн — көрбөгөн бө? Эки тоннадан ас эмес өлөн чабылар, а косилкала бол албазын... Же айдарда. Бойун билип турар керек. Же жакшы! (*Трубканы салат. Каламдирге.*) Эртен энирде Сабитовтын чалгыларын аяруга ал ийерин. Он беш чалгы болор учурлу. База ла эки-үч күннөң өлөн ижи башталар. Же, сводканы кычыр.

К а л а м д и р (*папказын ачат*). Түргөн-тургуза бүдүрер иштерден баштайын ба?

Ш а х н и я з. Эйе, эйе, авральный иштерден.

К а л а м д и р. Айдарда, мындый... Сууөткүргиш аайынча. Траншейлер: иш бүдөр ой — экиде, бүткени — экиде. Трубаларды экеле-ри ле жерге салары: бүдөр ойи — экиде, бүткени — беште.

Ш а х н и я з. Ненин учун удаткан?

К а л а м д и р. Райбазада трубалар жок болгон, совхозтон сураарга келишкен. Колонкалар тургузары: бүдөр ойи — алтыда, бүткени — алтыда.

Ш а х н и я з. Бүткүлинче сууөткүргиш аайынча?

К а л а м д и р. Бүдүрер ойинде эдилген. Сууны качан божодорыс, Шахнияз-ага?

Уйлардын тыг эмес мөбөржи угулды. Онон токтойт.

Ш а х н и я з (*тыңдаланып*). Ой болор. Ясля аайынча?

К а л а м д и р. Ойинде бүдүрилген. Адын солгыры арткан: «Башкарманы» түжүрер, «Балдар яслязын» илер.

Ш а х н и я з (*чырайын жууруп*). Жартабазан да жарт.

К а л а м д и р. Суунын кумагын балдарга бир машина экелзин деп сурагылаган.

Ш а х н и я з. Кем оны сураган — бажын үзе тартып салар керек. Бистин балдарыс, кискенин балдары чылап, кумакка баактайтан ба? Завхозко жакылта бичи: колхозтын яслязына горшоктор, мынчаны алар... Тоозы канча болгон?

К а л а м д и р. Балдар ба? Эм тургуза тоозы жарт эмес.

Ш а х н и я з. Анайдарда, киж бажына бир горшоктон плюс он кире үзеери. Резерв чаптык болбос. Бичидин бе?

Уйлардын мөбөржи

Бу не?

К а л а м д и р. Ийнектер мөбөргилейт, агай.

Ш а х н и я з. Ненин учун мөбөршкөн?

К а л а м д и р (*ийиндерин кызынып*). Тротуарлар аайынча ба? Мында айалга мындый...

Шахнияз (*катурканып*). Мен сенен сурап турум: олор ненин учун мөөрөгөн?

Каламдир (*чүйм-чам жок*). Олор кече база мөөрөгөн.

Мөөрөш токтойт

Шахнияз (*коркыганду тындаланып*). Анайдарда, тротуарлар кандый?

Каламдир. Салар жерлер түзедилген, суунын коолдоры жазалган, же асфальт жок.

Шахнияз. Бичи: завхозко — кезедү, асфальтты таппаган учун. Прорабка — аяруга. Завхозты сыга баспаган учун. Ого ок жакару: эки күннин туркунына удурумга жос баскыштар жайзын. Божогон! (*Туруп келди.*) Ол бир шилемир Ахилл эмес болзо, иштердин бүткенин темдктер де керек болгон.

Каламдир. А не — темдектеп ийеликтер!

Шахнияз. Оны сен канай темдектейин деп, үрбек боро кучкаш, бу керек газетте жарлалганы аайынча туку качан бүдүп калган ине?!

Каламдир. А-а...

Шахнияз. Бот ол сеге «а-а». Кем-кем келди бе?

Каламдир (*тын этире*). Уй саачылар келип жүргөн...

Шахнияз. Калас келгилеген. Олорго айдып салган: үч жылдын бажында деп. Ол ло — божогон!

Уйлар аайы-бажы жок огырыжа берди. Шахнияз тым тура берет. София кирет.

София. Эй, иштенкейлер, барып ажаныгар.

Шахнияз нени де укпайт, онын бастыра аярузы кижининг өкпө-жүрегине өткөдүй уйлардын огырыжында.

Адазы, угуп турун ба сен? Чайлазаар. Меге ишке барар керек...

Шахнияз (*түймеендү*). Энези, уксан да, бу ийнектер канайда берди? Та канайыжып турган?

София. Мында кайкаар неме жок. Саамчыйла, саадыарга келген, а саар кижжи жок. Тракторист уулдардан кандый уй саачы болор ол! Сүт тееп жат, уйлар мөөрөбөй база...

Шахнияз (*Каламдирге бурылат*). Канайда саар кижжи жок?! Сенде үн жок по? Ойто ло олор ишке чыкпаган ба, а?!

София. Бойунг кыстарды ачындырдын не, бурузы жок уулга не багырып турун?

Шахнияз (*калптанып*). Айдарда, сен билбезинг бе — олор не огырышкан? Билбезинг бе?

К а л а м д и р. Слердин јакшы күүнеер өчүрерге болбой тургуза айтпадым. Олор бойынн ультиматумында көндүрө бичип салган ине: башлык бу мындый керектерди бүдүрбезе, бис уйларды саабазыс деп.

Ш а х н и я з. Түкүрейин олордын ультиматумына *(уйлардын огырыжын тындап, кеберин шыралаганду жуурып)*. Кайда бери бер.

К а л а м д и р угузу бичикти берет. Ол чаазынды көзинин алдына ары-бери тутат.

Ме, кычыр! Чоокырлажын көрмөс тө ондобос! Олор неле коркыдып турган — жүк онызын кычыр!

К а л а м д и р *(кычырат)*. «Андый болордо, жолдош башлык, слер башкарманын жөптөгөн жөбин алдынан бойоор токтодып салып турганаар ба? Ол эмди билереер бе не деп адалып жат?»

Ш а х н и я з. Билерим! Билерим!.. Башкарманын жөбин олор кайдаг көргөн?

К а л а м д и р. Мен көргүскем... Бүткүл бригадала келгилеген... Көргүспес аргам жок болгон...

Ш а х н и я з *(бажыла булгайла, арбанарга сананат, је жүк ле колло жагып ийди)*. Кычыр... Алдас!

К а л а м д и р. «Бистин учурлу некелтелерибис бүдүрилбезе, бис мындый эн кату керектер эдерис: а) Бис «Советская культура» газетке кат-бичик бичнирис: бистин башлык коркышту керик, карам кижидеп...

Ш а х н и я з. Канайда? Сөстөрдиди јуда салбазанг.

К а л а м д и р. Карам кижидеп. Кысканчак дешкилеп јат... б) Бүгүнгү күннен ишке чыкпазыс, керек беди: саабаган ийнектер бастыра ферманы јемире сүзеле, тоормошторын тоголодып салзын... в) Устине жөптөжөлө, бүткүл бригадала агаш белетеген јер дөөн жүре берерис...» Он бир кижиде кол салган. Ончо бригада.

Ш а х н и я з. Забастовка. Революциянын јетенинчи јылдарында. Уйадын не деер! *(Баскындайт.)* Мындый айалгада јакшы ээ кижиде не нидер эди. Ончозын жууйла, учаларын санг өрө эдип кууй салала, камчыла...

К а л а м д и р. Чып-чын! Крепостной правонунг ойнинде чилеп!

Ш а х н и я з. Билер не, шилемирлер, мен нени де этпезим, олордын алдына тизеленип турала, мекелеерим, јалынарым деп. Башлыкты өчөп, электегилеп јат ине.

К а л а м д и р. Электегилеп јат.

Ш а х н и я з. А сен мында меге не коштоныжып турган? Не? Ка, жүгүр, ончозын бери сүүредип экел... Түрген!

К а л а м д и р көзүнөк төөн көрөлө, жүре берди.

(Трубкины алат.) Кайда, ферманы бер... *(Сакыйт.)* Ойто катап шычырат. *(Сакыйт.)* Кем? Сен бе, Камиль? Сен анда нени эдип турун?

Саап турганаар? Слер, күрүмдер, ол уйларды канайда саап турганаар — огырыжына кулак чыдажар эмес? Эмчек саар аппаратты эмдиге тудуп болбос эш неме билбес тагмалар, жаңыс адаар — механизатор! Неме? Уйдын эмчектерин үзе тарткылап салдаар, ийнек трактор эмес, саламнын үстинен запчасть табылбас!.. (Кенерте чачып.) Ол уйларга тийбес! Тийбегер дейдим! Рекордисткалардын эмчегин үрейле, бүгүн... Акыраар, арга-сүмезин табарыс... (Трубкины чачып, эжик жар жүгүрөт.) Энези! Энези!

Көзгөктөн Илдус көрүнеле, жылыып калды.

София (кирет). Аш-курсак соой берт.

Шахнияз. Ажанар, соотоор бй жок. Айылдарла жүгүр, эмеендерди жууп, ферма дөөн жүгүрөөр, анда уулдарга утку ийнектер саарга болужаар. Түбек түшти! Рекордисткалар божоды, божоды! Же, не турун сен?

София саг башка күлүмзиренеле, жүре берет.

Же моомолор мөөрөгөнн онызы жарт. Чын мөөрөп жат. Олор эпши утку тындулар не! А бу мынын аамай буказы эдиреп не огырган? Ондор арга жок! (Баскындайт.) Бот улус, а! Бу башлыгар слерге нени эткен — мынайда ченеерге? Же арбаныгар, комыдагар, некегер, нени этсеер, оны эдигер, же ол тирү ак малды не кыйнаар? Эл-калыктын энчилү жөөжөзин не үреер, оптулар! Уүрди он жылга жуугам, кичеегем ине, а эм десе... (Кенерте телефонго калып барат.) Көөркий балам, түрген-түрген районды бер, ветлечебницаны... (Сакыйт.) Иван Иванович, кайран көөркий, аргада! Кайда, «түрген ветеринарный болушты» бис төөн ий! Кем, мен бе? Давлетов. Колхоз «Миллионер». Көндүрө ферма дөөн. Алкыш-быйан болзын, нажы! (Мандайынан терин арчийт, трубкины салып койот).

Каламдир кирип келди, колдорында тагышканду эки жаш бала.

Каламдир (эрик жокто). Келгилебейт...

Шахнияз. Канайда анайда — келгилебейт? Башлыгы кычырып жат, а олор келгилебейт?

Каламдир. Келбей жат. Башлык бистинг некектелеристи бүдүрбегенче, кандый да жөптөжүге барбазыбыс...

Шахнияз. Так. Мынызы уже политический некекте. Экинчи бажалык.

Каламдир. Гандалип-эжектин айлында жуулгылаган, ончолоры жаранып алган, жараштары тагмалардын коркыш. Қожондожып жат. Аракы ичкилеген, тагкы тарткылаган.

Шахнияз (бажын булгап). Скандал, уят...

Каламдир. А Миннури десе аамайтыганча эзиреле, столго чыгала, шилдердин өзөгинде бијелеп жат.

Шахнияз. Миннури бе? Эң артык уй саачы! Журт ичинде эң жо-
бош кыс! Кудай ла де! Ох! Сен билеринг бе, уул, бу не болуп жат?

Каламдир (*сүйнүккөн бүдөмдү*). Билип жадым... Уйатту неме.
Кандый да жыдып калган бир мунг манат учун.

Шахнияз. Эш немеге турбас кижилер ине! Эски акчала кан-
дый да он мунг учун кандый тал-табыш! Же, нени эдерис?!

Каламдир ийиндерин кызынат.

А бу нени тудунып алган?

Каламдир. Бу ба? Бу балдар.

Шахнияз. Кандый андый балдар?

Каламдир. Игистер. Галиядан айрып алгам. Билинбес эзирик
болордо, айрырга келишти.

Шахнияз. Галия... База ба?!

Каламдир. Сөс тө айдып болбой жат. Айтканы жаңыс ла неме:
«Мен Уфа дөөн жүреерерим, ойто келбезим, а слер башлыкка экү ме-
нинг игистерим азырагар» — дийт...

Шахнияз (*башын кучактап*). Ол жүреерер, мен оны билерим...
Ончолоры да жүреерер, Каламдир... Не деп бодоп турун, жүргүлөй бе-
рер бе?

Каламдир. Жүргүлөй берер. Сөс жоктон жарт.

Шахнияз. Андый-андый... Бу балдарды кайдөөн-кайдөөн сал-
занг, канчазын көргүзсөргө турун?

Каламдир балдарды отыргыштарга салат.

Айдып жадым: бу ончозы — ол докторшанын салтары. Ол оморды
үрөткен. Городской культура — ол ине! Бирүзи де кабак аракы ич-
пейтен, а эмди... Столдын үстинде бијелегилеп жат. (*Аңказы азып.*)
Улусты аргадаар керек, балам. Эх, Миннури, Миннури! (*Трубканы*
алат.) Көөркий Разия, балам, бухгалтерди тап, ол клубта. (*Сакыйт.*
Каламдирге.) Москвадан парторг жанза, бис экүнинг санаабыс чыгарар!
(*Трубка дөөн.*) Насыров? Ка, көрүп ийгин — анда ферманын культу-
разынын сметаында канча?.. Жарт... Экономика айынча не де келиш-
пес, берер керек... Же ол ло, божогон! (*Трубканы салат.*) Балам, ойто
олорго барзанг, айт — мен жоп...

Каламдир эжик жаар тап эдет.

Акыр, тур. Меге — кудайга баш, бери келгилебезин. Уйуктазын
серигенче... Бойым учун коркып жадым...

(Тындаланат.) Аллахка баш, моомолор токынады болгодой. (Улу тынат.) Кайда да жастыргам, улусты кичеебей калгам. (Телефон шыгырайт.) Давлетов угуп жат! А-а, жолдош Райманов, эзен-амыр!.. Карантин бе? Ойто токтодып жадыс... А-а, тегин сандыраш болгон... Ветврач онгонбой калган, тал-табыш баштаган, не-не болбозын деп, эки недеде бектенирге келишти. Бүдүмчилү болзын деп. А-а, башлыктар ба?.. Көзи өтпөс пө? Же, жарайт, келгилезин. Журналисттерди де катыйга экелзин. Баш ла бол. Эйе, посторды жоголтып жадыс... Алкыш-быян. Эмди журт жер культурный жадар бй келген ине. Мен керекти шак мынайда ондоп жадым, жолдош качы!.. Жакшы болзын. (Трубканы салат. Күлүмзиренет. Онон чырайы бүрүңкүйленет, арифмометрди, оны эзчий чотты ала койып, чотойт, сананат, кимиректенет. Бажын жайкайт.) Трудкүн жогынан жирме эки мун! Түрөтти, шилти-шилемир! Эки ле недеге — эки жүс жирме мунды эски акчала — уй жалай соккондой! Эх, реформа, реформа, онды бирге!

Көзүнөктө элес эдип, Илдус көрүнди, онон ойто ло уйлар мөбөрйт.

Шахнияз (колдорула кулактарын бөктөп, жайналганду). Ойто ло!!! (Бу ок ойдо бала ыйлайт. Ого тап эдип.) Кыш! Кыш! Ата-та-та...

Бала токтой берди.

Бу немелерди канайдатан? Энези, байла, эртенге жетире ойгонбос. Жаш немелерди азыраар керек. (Эжик төөн жүгүрөт.) София! Энези!

Лейсан кирет. Шахнияз кайра болот.

Лейсан. Жакшылыкту кўн, Шахнияз Давлетович!

Шахнияз (соок)... Жакшылыкту... Кайда болдың, доктор? База неге келдин? База кандай жыду керек сананып таптың? Чыгара айт.

Лейсан. Слердин сөзбөрдун сыркынын ондобой турум. Ясляга үзеери база беш орын керек, чымылдан коруланар сеткалар...

Шахнияз. Болор.

Лейсан. Печкелерди бойыс череттеерис, а электроплитканы салып алар керек.

Шахнияз. Садааларыс.

Лейсан. Ару кумак...

Шахнияз. Болор.

Лейсан. Эмденгишке жазалдар экелерге машина...

Шахнияз. Болор. База не? Же, сура! Неке. Бакпырымнан кабыра тут!

Лейсан. Слер не кыйгырып турганаар, Шахнияз Давлетович, үй кижиге кыйгыраы — ол культурный эмес кылык. Мен слерге jakшы күүндү, а слер...

Шахнияз. Жаманым ташта... Характерим, плюс нервалар, плюс... Билбезим та не.

Лейсан. Мен слерге буруум айдынарга келдим...

Шахнияз. Буру айдарга орой! Олор эмди... Столдын үстинде биелигилеп жат!

Лейсан. Мен ол керегинде эмес... Ахилл — ол мен. Ондоп тураар ба? Газетке мен бичигем... Коокымай кылык, сөс жоктон... Же анайда келижип калган ине. Жаманым таштагар...

Шахнияз (ол дөбөн аамай көрөт. Онон жүлө бергендий тенексү). Сен! Ахилл! Ахилл — ол сен! Койынга кирген жылан? Жикпе кийген грек кудай! Бар ары тургуза!

Лейсан (кайра базып). Мен, сөс жоктон, барарым, же... слер, баш болзын, ондозоор... (Шахнияз токыналу). Мен сеге айттым ине. Бар ары мынан.

Көзнөктүн ары жанында сиренанын табыжы. Уйлардын зайы-бажы жок мөөрөжи. Балдар ээчий-деечий ыйлап баштады.

(Олор ортозында ол ары-бери элбендейт.) Кыш! Кыш! Аамай су-
жаш немелер! Кыш...

Лейсан. Ой, бу не?

Шахнияз (бирүзүн колына алып). Балдар, көрбөй турун ба? Чечегештер!

Лейсан. Кемнин?

Шахнияз. Жеендерим келген ине! Жеендерим, көрбөй турун ба?

Лейсан. Кайдаг келген?

Шахнияз. Энезинен, сендий ок опту-жиптү, шуур-шулмус неме-ден!

Көзнөктөн ол-соп болгон Илдустын жүзи көрүнеле, жоголо берет.

Лейсан (сүри тўжўп). Онын ба?

Шахнияз (жеңүлү). Онын! Онын — шилти-шилемирдин.

Лейсан жүзүн алакандарыла жабала, жүгүрө берет.

А-а, жарабайт па? Мындый керек кудайларга да жарабайт па?

Телефон шыгырайт.

(Жүгүрип келеле, трубканы алат). А? Неме? Канайда жок?! Андый болбос учурлу, Иван Иванович! Жүгүрип жадым!

Фермада уйлар жок, көөркий! Түрген болуш келген, а слер... Жок!
Бу жыланаштарын тут... (*Жүгүре берет.*)

Көзбөктөгү Илдус кирет.

Илдус. Једиш ого! Түрген!

Каламдир. Кемге?

Илдус. Лейсанга, аамай! Сен нени эткен — билзен? Једиш ого,
јарта.

Каламдир. Мен буларды канай таштайтам, ондозон? Мен олор
учун каруулу инем.

Илдус. А кайдан олорды тапкан?

Каламдир. Галиядан сурап алгам. Јүк арайдан ла чүрче өйгө
берген.

Илдус. Кайдарга алган. Балдар планда жок болды не, коокымай?

Каламдир. Керек быжулу болзын деп. Балдарла ла мен оны
антара тарттым. Онын санаазын ордынан чыгарарга јенил деп турун
ба? Кижі күүренип јат, а сен...

Илдус (*кородон*). Магнитофонды ары сук! (*Жүгүре берет.*)

Каламдир (*балдарла*). Је, не багырыжып тураар тегине ле?
Слер тен чек аамайлар ба? Меге јенил деп тураар ба? Эмди энеерге
бар јадыс, ол слерди эмчектеер, багырбагар... (*Санааркап.*) Одо кон-
гом. (*Балдарга*). Эмди бис нени эдерис, а? Јаантайын ла... мындый бо-
лор эмей. Је багырышпагар слер! (*Олорды јайкап, «Вихри враждеб-
ные веют над нами...» деп кожонды јастыра-мыстыра кожондойт.*)

От өчөт.

АЛТЫНЧЫ ЈУРУК

Экинчи јуруктагы айалга. Татта таралжып, кирнесте јаар барып јат. Ол тапту
калагы.

Татта (*кожондон*). «В жизни раз бывает восемнадцать ле-е-
ет...». Ужо меге јудругын көргүзип, уйалбас тагма! Сен кемге јудру-
гын көргүзип турган, чирик төңөш, а? Ненин учун, а?... Сарсуудан
оорыырында, коокымайды сени кем эмдеген? Башкыыл тумчугыннан
сббл чыгарда — оны кем шыпшады эмеш? Кем? Байа ла база мен!
Јуу-чак тужында мешке јип корондонорында — сеге кем үч кўн сўт
ичирген, а? Татта эмей база! А сен ого јудрук па? Жок, өлөр алдында
эмдеген кижиге алкыш айдар ордына — сен ого јудрук көргүзип... Эх,
культуразы јок тагма! (*Ыйламзырап.*) А сен, мындый көстү төңөш бо-

лоло, мындый топпок бүделе, аллахка мынайда канай барарга турган? *(Жыгылат.)* «В жизни ра-а-аз быва-а-ет восемна-а-дцать ле-е-ет...»

Г ан да ли п *(чыгара жүгүрөт)*. Ой, эжебис, бу кайттаар?

Т ат та *(ыксыйт)*. Ачу-коронноң эмей база, келдим. Аамай Ахметке өлөрдин бери жанында... Тили тартылып калган.

Г ан да ли п *(коркымчылу)*. Өлөрдин бери жанында?!

Т ат та. Буды-колы соойло, көстөри боп-боро не. Бир ле колын кыймыктадар... Эмдеп бол албадым ине. Эмди сенин квартиранткага келдим.

Г ан да ли п *(оны тургузып)*. Кайда, улус көргөлөктө, түргөн бараак... Эмди сени, коокымайды, түрмелеп салар! Мени сениле кожо...

Т ат та. А ненин учун, а? *(Ыксыйт.)* Жап-жакшынак ла келгем не. «Жакшы жадырын ба, Ахметке?» — деп суразам, ол... жүдругын көргүс-пезин бе. Оноң көзүн жумуп ийген... *(Кожондойт.)*

Г ан да ли п *(онын оозун жаба тудуп, турага кийдирет)*. Слертен токтозоор, былар.

Лейсан кийдире жүгүрөт. Ого Илдус жеңип, колынан тутат.

Лейсан. Божот! Божот дийдим! Же божотсон!

Илдус. Уксан да...

Лейсан. Нени мен угатам. *(Колун ушта согуп, турага кийдире жүгүрөт.)*

Илдус *(эжикти тартат, же ол жабык)*. Лейсан... Ойто жөптөжөөк, а? *(Каруу сакып албай көзүнө алдына барат.)* Лейсан! Же, ойто жөптөжөөк... Мен билерим: сен ол... балдарга... бүтпеген...

Лейсан *(кенерте көзүнө ачып, жалмуур чыгара чачат)*. Ме, кемирп ал, туранын үстине тегин чыкпа. *(Көзүнө жабат.)*

Илдус сибиргини алып, оны ары-бери алаң кайкаган тудуп туру.

Г ан да ли п *(чыгып келет)*. Ол үйдө жок ине. Олор экү Ардуанла...

Илдус. Слер, Гандалип-эжек, менин бажым айландырбаар. Ол айлында бектенип алган.

Г ан да ли п. Чын ба? Кучкаштарым жанган турбай! Лейсан, кызым! Чыксан түрген: жеткер-түбек ине, Ахмет таадак божоп барат!

Лейсан *(көзүнө ачат)*. Неме?

Г ан да ли п. Кемечи Ахмет таадак өлүп жадыры, кызым!

Лейсан. Мен эмди ле. Ару халат белетегер.

Г ан да ли п. Угуп турум, кызым! *(Айлы дөбө жүгүрөт.)*

Илдус сибиргини чачала, көзүнө тей калып, кире берет.

Лейсаннын үни. Кайда, акыр, жүүлгөк неме!

Илдустын ўни (көдүринилү). А сен анайдарын ба?..
Лейсаннын ўни. Анайтпазым.

Олор окшошканынын ўни.

А сен анай...

Илдустын ўни. Анайтпазым.

Гандалип (халатту чыгара жүгүрет). Халатты экелдим, кызым...
(Карымга турала, көзнөктөн аяктайт). А-ай! (Кайра жыгыла берет.)

Шахнияз көрүндү. Оны Назира ла Миннури чебер колтыктап экелет.
Олордын кийинен Камиль келет. Қолдорында эки көнөк лө кыстардын халаттары.

(Шахниязка тап эдиң.) Ол... Ол... Көрбөй калдым. Жаманым ташта.

Шахнияз ол жаар керексйбей де көрөлө, күүн-күч жок колыла жагып ийди. Камиль бир көнөкти тургузарда, Назира ла Миннури ого Шахниязты чебер отыргызат.

(Тескерлеп). Ай аллах! Ай аллах!

Камиль. Кайда Гандалип-эжек, доктор кысты бери түрген!

Гандалип. Ол... (Көзнөк тоон бажыла уулайла, айлы жаар жүгүре берет.) Ай аллах!

Шахнияз (жүрегинен тудунып, онтойт). Миннури, кызым... Ох!

Бу сен Миннури, кайттын... столдын ўстине...

Миннури. Мен слерге айттым не — ол төгүн деп! Бис уйлар сааганьс, Шахнияз-агай! Акту сөзим!

Шахнияз. А чын-чын... Ундып турум. Сананзам ла, ох!

Камиль. Эмеш ондолдоор бо. Шахнияз-агай?

Шахнияз (күч жок). Он жылга укту ўўрди жуугам, кажы ла уйды бойым барып талдап жүргем.

Назира. Шахнияз-агай, бис слерге ончозын айттыбыс не! Олор кайтпаган да деп, олорды бис сааганьс та, алдындагызынан артык кичеегенис те. Светланканын сўди ўч литрге көп тө болгон.

Бу бйдө Лейсан ла Илдус чамаданычакту чыктылар.

Шахнияз. Светлана ба?.. Ох... Оны чеберлеер керек. Перспективный уй! А бу юбкалу... Ахилл кайда?

Лейсан (ого жууктап келет). Мен мында, Шахнияз Давлетович! Слер кайттаар?

Шахнияз. Же бот... Эмди ле эмде мени... Ончо системалар ордынан чыкты. Башлыкты базып салдын. Ал-санаага јединдин.

Лейсан (пульсын тудат). Неге комыдап турганаар?

Шахнияз (жүрегине көргүзет). Бот мында ла ончо неме ўзўл-

гендий... Буттарым тен турар эмес. Чыткыттарымда жырс ла жырс, мас-кала согуп тургандый.

Лейсан. Тилигер көргүзигер... Бот мынайда. Эмди бу дөөн кө-ригер. Так, эмди — он жаны жаар. Так. Коркор неме жок, өдө берер.

Шахнияз. Канайда анайда — коркор неме жок?

Лейсан. Бир кичине коркыганаар. Өдө берер. Буруум таштагар, је мен сүреен мендеп турум.

Шахнияз. Жок, сен мени эмде, кижини үреген болзон, оору улустан бир де качпа.

Лейсан. Айлыгарга барып, амыр жадыгар. Бот бу тамчылар, оны ичигер... Меге атанар керек...

Шахнияз (*отко-сууга түжүйн*). Канайда... анайда? Атанатан? (*Туруп келет.*) Эмди кайдөөн? Чамаданын жууп алган? Так...

Назира. Токтогор, Шахнияз-агай, слерге өкпөөрөгө жарабас.

Шахнияз. Качарга ба? Керекти эдип алала, эмди качарга ба?!

Лейсан. Шахнияз Давлетович...

Илдус. Ада...

Шахнияз (*катурканып*). Акыр, токто! Сен эмди менен качып болбозын! Ончо немени коскороло, качарга ба?

Лейсан. Жаманым таштагар, Шахнияз Давлетович..

Шахнияз. Колхозтын акказын чыгымдаган! Башлыкты строй-дон чыгарган! Эл-жонды жазык жолго баштаган...

Илдус. Ада, акырзаар...

Шахнияз. Уулын ада-энезинен айраалган... Эмди качар керек!

Илдус. Ада, ол кайдөөн дө качпай жат. Ол оору кижиге барып жат.

Шахнияз (*ойто ло алан кайкайт*). Неме?

Илдус. Оны оору кижиге кычырган.

Шахнияз (*отыра түжет*). Менен качып болбозын! Сен биле-ринг бе не, уулым... Сен оныла кожо бар. Анда көр — божодор бол-зон...

Илдус. Божотпозым! Коркыбагар!

Шахнияз (*Лейсанга*). Једип келзен — меге јетирү эдерин! Көрсөн оны... Өлөн ижи бүтсе, аштын, мааланын түжүмин жуунатсаас, малды кыштуга тургуссаас — мени эмдезин деп, сеге јакылта берерим. Сенин эмденгигине бүткүл кыжына јада берерим. Ол тушта ижин ка-нар, Ахилл!

Лейсан (*күлүмзиренип*). Мен јөп. Илдус, јүгүрели!

Илдус ла Лейсан јүре берет.

Миннури. Слерди айлыгарга јетирер бе, Шахнияз-агай?

Шахнияз (*ойто ло јарбынып*). Эх, Миннури, Миннури! Сен де меге удур! Мен сеге туку мынчадан бери адандый болгом, сени чыда-

дып алгам, бойымнын да баламнан артык сүүйтем, а сен... Капрон халат ла телевизор учун арай ла ол јер дөбн аткарып ийбеген. *Јүрегимен тудунат.*) Ох!..

Назира. Мындый болор деп, бис билбегенис ине.

Шахнияз. Је, Назира ол доктор кысла экү меге түкүрзе де табы, мен ологро туура кижн, а сен... Эх, Миннури! Эмди слерде ончозы бар: клуб та, сууаккыш та, ясля да белен. Алыжыгар, балдар азырагар... *(Улу тынат.)* Јаңыс ла башлыгаар эмди су-кадык јок. А менин јүрегимде инфаркт болгон болзо, а?.. Ол андый ине: кижн базып ла јүрер, онон јок... Јаңыс похоронный марш...

Миннури *(көзинин јажын арчыйт)*. Мен... Мен... Анай айтпагар... Шахнияз-агай.

Камиль ла Назира араай күлүмзиренижет.

Шахнияз *(турала, күлүмзиренет, Миннурини колыла кучактай алат)*. Је, је. Бу сен не? Је ыйлабазан дийдим, кызым! Көрүп турун не, мен тирү! Мен биотийин мынайып турбай — слерди билзин деп. Слер мени макарду мекелегенеер, а мен канайдайын база? Чын ба? Укту јүр учун мен, чын, тын коркыгам. Ончо уйлар учун — онон тын коркыгам. Чыннан болзо, мен эмди де бек, керек болзо — бијелеп берей-т бе?

Камиль ле Назира каткырыжат, Миннури де күлүмзирене берди.

Је бот! Јок, слер мени база катап бойоордын Ахиллеерле мекелеп болбозоор!

Ардуан колтыктап алып, Каламдирди кийдирет — онын буттары базып болбой элет.

А-а! Качы ба! Кайда бери кел, уулым. Сенде анда канча кезедү јуулган?

Каламдир. Он... Он... он алты.

Шахнияз. Ончо иштер божогон учун — амнистия! Ончозын бир уула јок эдип јадым!

Каламдир. Га... га... газеттер.

Шахнияз. Кайда бери бер. Эмди ончозы кычыргылазын.

Каламдир. Ја... ја... јаңы.

Шахнияз *(көңөккө отыра берет)*. К... канайда... јаңы?

Камиль *(газетти алат, тын кычырат)*. «Башлык Давлетовтын јаңы пландары.

Ун јок сцена. Назира Камильдин кийин јаңына јажынат.

К о ж ö г ö

Мустай Карим алтай айылчылар ортозында

Башкорт эл-јон Туулу Алтайдыг айылчыларын уткыйт

Карындаш элдер найылыгынын аллеясына агаштар отыргыскан соңында

Башкорт АССР-дин Верховий Советинин Председатели, Башкортстан бичиичилеринин Бирлигинин башкармазынын башлыгы жарлу драматург Асхат Мирзагитов, Социалистический Иштин Геройы, РСФСР-дин бичиичилер Бирлигинин Башкармазынын качызы Мустай Карим айылчыларды уткыйт

ЗДРАВСТВУЙ, БАШКИРИЯ!

Муз. В. Хохолкова Сл. К. Козлова.

РАДОСТНО

Музыкальная партитура песни «Здравствуй, Башкирия!». Песня написана в G-мажоре, 2/4 такта. Музыкальная запись включает ноты, аккорды (F, Dm, C, Am, G7, E7) и динамические markings (f, 3). Текст песни:

МИР, МИР И РАДОСТЬ НАМ СТАЛИ У-
 ДЕЛОМ ИСКРА ДРУЖБЫ ЗДЕСЬ В КАЖДОМ ЖИ-
 ВЁТ НА ЗЕМЛЕ
 ТЫ НЕ СЛОВОМ А ДЕЛОМ ВСЮДУ
 СЛАВЕН, ВСЮДУ СЛАВЕН БАШКИРСКИЙ НА-
 РОД "КЛОМ".

Мир, мир и радость
Нам стали уделом,
Искра дружбы
Здесь в каждом живет.
На земле ты
Не словом, а делом, а делом
Всюду славен, всюду славен,
Башкирский народ.

Всем, всем живущим
Под солнечным небом,
Кто в заботах
Встречает рассвет.
Вам, добытчикам
Нефти и хлеба, и хлеба,
Шлем горячий, шлем горячий
Алтайский привет!

Как всегда ты
Крепка и богата,
И по праву
Собою горда.
Молодая земля
Салавата, Салавата,
Мир героев, мир героев
Большого труда.

Край, край былинный,
Край орденоносный,
Ты созвездьем
Кремля озарен.
С гор Алтая
Тебе мы приносим,
С гор Алтая
Свой сердечный, свой сердечный
И низкий поклон!

БАЖАЛЫКТАР

А. Мирзагитов. Агиделдин толкулары. Э. Палкин көчүргөн	3
К. Тишков. Карыдаштык туштажунун ырызы. Н. Тодосhev көчүргөн	7
С. Каташ. Најылыктыг ээжи-јаңдарыла. Н. Тодосhev көчүргөн	13
Салаваттыг Төрөлнине	16
М. Қарим. Узак-узак бала туш. Т. Торбоков көчүргөн	22
С. Юлаев. Уралым. К. Төлбосов көчүргөн	77
Н. Наджми. Ямалда башкорт јерлештер. П. Самык көчүргөн	81
З. Бияшева. Јүрегим кожонду. П. Самык көчүргөн	82
Я. Кулмый. Мөңкүлик Салават. П. Самык көчүргөн	83
Ш. Биккол. Төрөл керегинде јаңар. Көр бистин тууларга. Көстөригнен таныгам. Ј. Белеков көчүргөн	84
М. Гали. Ак хата. Салима. Э. Палкин көчүргөн	86
Р. Сафин. Бурылгар. Јерлик кастар. А. Адаров көчүргөн	88
К. Аралбаев. «Јаш тушта келин чилеп...». Кулузындар. Лейла ла Меджун. А. Адаров көчүргөн	90
И. Киньябулатов. Аш өскүреечинин колдоры. Ой јетпейт. Э. Палкин көчүргөн	92
Б. Рафиков. Башкир туулганы. Чар таш эбиредим. Вл. Качканаков көчүргөн	94
А. Мирзагитов. Койнындагы јылан. П. Самык көчүргөн	97

ПЕСНЬ УРАЛА
ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ СБОРНИК
На алтайском языке

Редактор Б. Ч. Телесов. Ответственный за выпуск З. Ш. Шинжия. Художник А. М. Кузнецов. Художественный редактор В. И. Ортокулова. Технический редактор М. Г. Шелепова. Корректор С. С. Торбоков.

Сдано в набор 17. 06. 83. Подписано в печать 12. 07. 83.

АН 11653. Формат 70x84 1/16. Бумага тип. № 1. Гарнитура литературная. Высокая печать. Усл. п. л. 10,35. Уч.-изд. л. 9,23.

Тираж 1000 экз. Заказ 2615. Цена 60 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 659700, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

60 акча.